
Printed by Vinayak Balkrishna Varanjpe at the Native Opinion Press, No 2,
Angria's Wadi, Girgaon, Bombay and published by Vithalprasad Jyeshtharam,
Mukundji, No. 253, Kalkadevi Road, Bombay, No 2

THE
SHIVANAMA-
KALPALATALAVALA.

COMPILED BY
AGNICHIT BHASKAR RAYA
WITH A COMMENTARY BY
VYANKATACHALA

EDITED BY
PANDIT BHAVANISHANKAR

PUBLISHED BY
VITHALPRASAD JESTARAM MUKUNDJI
KALBADEVI ROAD, BOMBAY

PRICE RUPEE ONE

1912 A. D.

नामानुक्रमणिका

	पृष्ठ क्रः		पृष्ठ क्रः
अजः	६६	गिरीशः	५०
अंधकासुरसूदनः	२८	चारुविक्रमः	५९
अनघः	५१	जगद्गुरुः	५७
अनीश्वरः	४०	जटाधरः	५६
अनेकात्मा	६३	जगद्द्व्यापी	३३
अनेतः	७६	तारकः	७६
अपवर्गप्रदः	७५	त्रयीमूर्तिः	४०
अंत्रिकानाथः	२३	त्रिपुरांतकः	३५
अव्यक्तः	७३	त्रिलोकेशः	२५
अव्ययः	७०	दक्षाध्वरहः	७१
अव्ययः	६९	द्विगंबरः	६२
अष्टमूर्तिः	६२	दुर्धर्यः	५०
अश्विर्बुध्न्यः	६१	द्रेवः	६८
उग्रः	२६	नीलओहितः	१८
ऊठरः	३५	पंचवक्रः	४४
कपर्दी	१७	परमात्मा	४१
कपर्दी	२७	परमेश्वरः	७७
कवची	३४	परशुहस्तः	३२
कामारिः	२७	पशुपतिः	६७
कारकालः	३०	पाशविमोचनः... ..	६६
कृतेश साः	५४	पिना धी	१४
कुपानिधिः	३०	पुरातः	५५
केदारसंध्याती	२२	पृषदंतभिद्	७०
रघुग्री	२१	प्रजापतिः	४९
संदरपरशुः	६५	प्रमथाधिपः	५६
गंगाधरः	२९	भक्तवत्सल	२३
गणनाथः	४८	मगनेत्रभिद्	७२
गिष्पन्वा	५३	मगवान्	५५
गिष्पिन्द्रः	५१	मर्गः	५२
गिरिशः	५१	भवः	२४

	पृष्ठांकः		पृष्ठांकः
मस्मोद्धूलिताविग्रहः	३८	शाशिशेखरः	१५
मीमः	३१	शाश्वतः	६५
मुजंगभूषणः	५२	शितिकंठः	२५
मुतपातिः	६०	शिपिविटः	२३
महादेवः	६९	शिवः	१०
महासनजनकः	५८	शिवाप्रियः	२५
महेश्वरः	११	शुद्धविग्रहः	६४
मृगपाणिः	३२	शूलपाणिः	१९
मृदः	६७	श्रीकठः	२३
मृत्युंजयः	५६	सदाशिवः	४६
यज्ञमयः	४३	सर्वज्ञः	४१
रुद्रः	५९	सहस्रपाद	७४
ललाटाक्षः	२९	सहस्राक्षः	७४
वामदेवः	१६	सात्विकः	६४
विरूपाक्षः	१६	सामप्रियः	३८
विश्वंभरः	४७	सुहृत्तनुः	५७
विष्णुवल्लभः	२२	सोमः	४३
वृषमारुद्रः	४७	सोमसूर्याप्रिलोचनः	४१
वृषांकः	३६	स्थाणुः	६१
वीरमद्रः	४७	स्वरमयः	३९
व्योमकेशः	५८	हरः	७१
शंकरः	१९	हरिः	६९
शंभुः	१३	हविः	४२
शर्वः	२४	हिरण्यरेताः	४९

प्रामाण्येनोपन्यस्तानां ग्रंथानां ग्रंथकृता च निर्देशः

	क्रमांकः		क्रमांकः
अग्निपुराणम्	१	काशीसण्डम्	८
अनेकार्थध्वनिमजरी	२	केदारम्	९
अभिनववृत्तरत्नाकरः	३	कौर्मम्	१०
अमरः	४	गीता	११
आनुशासनिकं पर्व	५	जाबालश्रुतिः	१२
आपस्तम्बकल्पः	६	जैमिनिस्मृतम्	१३
कामिके (सदाशिवप्रतिष्ठामंडलम्)	७	तत्रराजः	१४

	क्रमांकः		क्रमांकः
शिक्षिताः (अप्यथ)	१५	विष्णुभागवतम्	३३
नानार्थगुणमाला	१६	वृत्तरत्नाकरः	३४
पाणिनीयव्याकरणम्	१७	शंकरसंहिता	३५
पैंगलसूत्रम्	१८	शारीरकम्	३६
ब्रह्म तर्कस्तवः	१९	शिवधर्म,	३७
ब्रह्मांडपुराणम्	२०	शिवधर्मोत्तरम्	३८
ब्रह्मोत्तरखंडः	२१	शिवपुराणम्	३९
मुंडकम्	२२	शिवस्तवः	४०
रसरत्नाकरः	२३	शैवागमः	४१
रामायणम्	२४	पण्डितब्राह्मणम्	४२
लैगम्	२५	संग्रहः	४३
वराहपुराणम्	२६	सुभूतिचंद्रः	४४
वातु रुद्र द्वागमः	२७	सौप्तिकपर्व	४५
वामनपुराणम्	२८	सौभिकम्	४६
वाथवीयसंहिता	२९	सौरसंहिता	४७
वायुपुराणम्	३०	हरिवंशः	४८
वासिष्ठम्	३१	हैमव्याकरणम्	४९
विष्णुपुराणम्	३२		

श्रीः ।

शिवनामकल्पलता ।

ससुधापूररत्नावालसहिता ।

वेदान्तगीतविभवं पुरुषं पुराणमात्मानमाद्यमनघं करुणावतीर्णम् ।
पस्यावलम्बनवशाद्विलयं प्रयाति विघ्नान्घकारनिचयस्तमहं भजामि ॥ १ ॥

भानन्दवनजानन्दलहरीजालनिर्भरः ।
मोक्षैकपदवीनाथः श्रीनाथोऽस्तु गतिर्मम ॥ २ ॥
अद्वैताधिगलत्सुधारसयुतैर्द्वैतप्रभावोद्भवैः
पथैः सूक्तिभिर्दक्षवाक्यरचनैर्न्यायामृताप्लावितैः ॥
विधाबोधनतः प्रसिद्धविभयान्विद्वत्समाजोल्लस-
द्रोपालेन्द्रयतीन्द्रपूज्यचरणाश्रीबालपूर्वान्भजे ॥ ३ ॥
मुक्तापीतपयोदमौक्तिकजपाघणैर्मुक्तैः पञ्चमि-
रुयक्षैराञ्चितमिन्दुकुन्दधवलच्छायं निजाङ्गावृतम् ॥
घण्टाशूलकृपाणपाशहुतभुक्दङ्काहिवज्रांकुशा-
भीतिद्योतकराज्जमण्डिततनुं घन्द्रे मुदे शंकरम् ॥ ४ ॥
स्कान्दादौ शिवनामकल्पलतीकां रुढां पुमर्थैः फलै-
रानम्रामुपलभ्य भास्करमखी रत्नालयालं ध्यधात् ॥
वृत्तानां शतकं ससप्तदशकं यत्रोमितं तत्सुधा-
सौरैः पूरयति स्म व्यंकटपातिः काशीपतिप्रीतये ॥ ५ ॥
काहं मूढः क्व शिवमहिमा भारतीभावदूरः
कयाह शंभोः परमधुरिमोहामनामस्तथेऽहं ॥
स्यामिन्भूयो विपमविपया धैररीय मदीये-
त्यारम्भेऽस्मिन्नचलगातिरस्त्यद्रिकन्धेय घन्या ॥ ६ ॥

इहसत्त्वाखिलानिगमागमायाति विस्तृतविधाविद्यामबन्धजालैरत्यन्तमनादिभारनेकबद्धाक्षयौधि-
त्तप्रशान्तिमलभमानान्प्रबलकल्लिमलकटुपीकृतत्वान्ताञ्जन्मशुद्धिजरासृष्टयुतापसंतप्तचित्तविभ्रान्तान्ब-
हूतराविधिषाविपमाविपयाकरभजत्तपिपतनभयाकुलायमानवाद्यान्तरभावाञ्जान्त्याविगुणयोग्यानु-
षधोरैयान्परितः पर्यालोच्य परमकृगादूरसिलनिगमागममृतिमूकसूत्रोतिहामविद्यान्यायमन्त्रतन्त्राय-
सिलसंदर्शनसंदर्भतन्त्रज्ञःश्रीमद्गणेशायभारतीश्रीभिनार्यवर्षात्मजवेगयोहासेनभारतीविद्यासायवद्भी-

मद्भास्कररायदीक्षिताभिचित्परमेश्वरभक्ताग्रगण्यः परमपावनीमशेषजनमनःसमाल्हादकारिणीं सम-
स्तकलिमलकुलुषापहारिणीं संसारसागरोत्तारिणीमभिनवमनेहारिशिखरिणीमुखपरिगणितहरिण-
ध्रुतान्ताष्टशतवृत्तान्तां परमशिवाष्टोत्तरशतामृतनामशक्तिप्रतिपादिकां शिवनामनिर्वचनाभ्यां
रत्नालबालाख्यां स्तुतिं प्रणिनीषुस्तत्परिसमाप्तिप्रतिबन्धकप्रत्यूहापोहाय परमपुरुषार्थसंप्राप्तये
आचरितं परमशिवप्रतिपादकं मङ्गलं जनानुजिघृक्षया ग्रन्थतो निवभ्राति शार्दूलविकीर्णितेन ।

ॐ मोक्षस्यैकानिदानमञ्जनयनब्रह्मेन्द्रचद्रादिभि-
र्देवैः प्राणपदीकृतं कलिमलप्रध्वंसि धर्माङ्कुरः ॥
भारत्यापि सुदुर्निरूपमहिम त्रय्यन्तरे गोपितं-
वक्तुर्मङ्गलदं शिवेति विमलं नामैव नस्तारकम् ॥ १ ॥

मोक्षस्येति । धर्मार्थकाममोक्षाख्यचतुर्विधपुरुषार्थेष्वपि नित्यनिरतिशयानन्दावाप्तिरूपमोक्ष
एव परमपुरुषार्थः । ' न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तत ' इति श्रुत्या तस्यैव परमत्वावगमादित्यत
स्तत्प्राप्तिसाधनमेवादौ दर्शयति । मोक्षस्यैकानिदानमिति मोक्षस्य सालोक्यसामौग्यसारूप्य-
सायुज्यकैवल्यारख्यस्य पञ्चविधस्याप्यपवर्गस्य एकं निदानमादिकारणमित्यर्थः । अनितरसा-
धारणसाधनप्राप्यत्वमाविष्कर्तुमेकेति मुख्येत्यर्थः । मोक्षमुख्योपायत्वे मानमाह । अञ्जन-
यनेत्यादिना । तथाचानादिपुरुषोत्तमाञ्जयोनिप्रभृत्यखिलसुरगणैः साधारणफलकामैरन्त-
र्धानैकनिष्ठेन मनसा स्थिरीकृतमित्यर्थः । नन्वनादिवासन्गमलदूषितान्तःकरणानामाधुनिकज
नवृन्दानां कथमत्र प्रवृत्तिः स्यादत आह कलीयादि । कलिमलस्य कलिप्रयुक्तपापराशेः प्रध्वंसि
मूलोच्छेदकारित्यर्थः । ननु स्वयमेव तद्ध्वंस उत कारणान्तरसद्भावात् । नायः । भजनवृत्तिसैवैयर्थ्यादत-
भ्रममाह धर्माङ्कुर इति तथा च ' सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुत ' इति न्यायाद्ध-
र्माङ्कुरः स्वयमुत्पद्यमानस्तद्विरोधिलयपूर्वक एवोत्पद्यत इति भावः । ननु निरवाधिकानिरन्तरानन्द
दायिमंगलाकरपरमशिवनिजगुणगणभजनादिरूपसाधनान्तरस्यापि संभवाभ्यामैव नस्तारक-
मित्येवकारासंभवादित्याशङ्क्याह भारत्यापीति सुतरां दुःखेनावि निरूपयितुमशक्यो महिमा प्र-
भावो यद्येति तत्तथा तथाच भारतीवाग्विजृम्भणस्याप्यगोचरमहित्वे किमस्मद्वृत्तिकस्तत्र फलती-
नि कैमुतिकन्यायाच्च साधनान्तरसंभव इत्यापिना सूचितम् । वेदैकप्रमाणसंबन्धत्वं दर्शयति त्रय्य-
न्तर इति त्रयी वेदस्तस्य यदन्तरं मध्यभागस्तास्मिन्नित्यर्थः । तथाहि ऋग्यजुःसामात्मकस्य
वेदत्रयस्य योऽयं मध्यभागः सप्तकाण्डसमुदायात्मको यजुर्वेदस्तस्य यो मध्यभागश्चतुर्थकाण्ड-
स्तस्य यो मध्यभागः श्रीरुद्राध्यायस्तस्य यो मध्यभागो ' नमः सोमाय च ' इत्यनुवाकस्तस्य यो मध्य
भागो ' नमः शिवाय च ' इति षडाक्षरात्मकः शैवमहामन्त्रस्तन्मध्यवर्तीत्यर्थः । तथाचांके शंकरसहि-
तायां ' सर्वांशामपि विद्यानामुत्कृष्टा श्रुतिरुच्यते ॥ चतुर्णामपि वेदानां यजुर्वेदां विशिष्यते ॥ यजु-
र्वेदश्चतुष्काण्डः श्रीरुद्रस्तत्र तत्र च ॥ नमः सोमाय च-यत्र वरा पञ्चाक्षरी मता ॥ तन्मध्ये

समुधापूरत्नावालसाहिता ।

श्रीवर्त्तं स्याच्छिव इत्यक्षरद्वयम् । इति । यथापि त्रय्यन्तरे गोपितमित्यस्मिन्नर्थे नैतच्छंकरसंहि-
तोपबृंहणमुपपादकं चतुर्वेदान्तर्गतत्वेन पंचाक्षरवर्तितया शिव इत्यस्य प्रतिपादितत्वात् । तथापि
'सहस्रे शतम्' इतिन्यायेन त्रयीगोपितत्वमप्यस्यैवेत्यदोषः । वक्तुर्मङ्गलमिति घृणाक्षरन्याया-
दवशोच्चारयितुरप्यत्यन्तशुभावहमित्यर्थः । अत एव स्मर्तुर्ज्ञातुर्ध्यातुरित्यादिकमुपेक्षताम् । तथाचोक्तं
विष्णुभागवते 'यद् द्व्यक्षरं नाम गिरोरिति नृणां सकृत्प्रसङ्गादधमाशु हन्ति तत् ॥ पवित्रकौर्ति
तमलंघ्यशासनं भवानहो द्वेष्टि शिवं शिवेतर' इति । विमलमिति । भाणवकार्मणमायीयाख्यमल-
त्रयासंस्पर्शित्वेन निर्मलमित्यर्थः । तारकमिति । परमगहनससारपारावारपरपारप्रापकं शिवेति
नामैव नान्यदेवताप्रतिपादकं नामान्तरमित्यर्थः ॥ १ ॥ नन्वन्यदेवताप्रतिपादकनामान्तरस्याप्यनु-
सरणे किं बाधकं सेव्यः श्रीपतिरेक एव जगतामित्याद्यभियुक्तायुक्तेः । असति बाधके
वस्तुमात्रस्यैवार्थप्रतिपत्तिकरत्वाच्चेत्याशंक्य साधकबाधकप्रमाणाभ्यामर्थतोऽपि शम्भुरेव सेव्यो नान्य
इत्याह स्रग्धरया ।

आनन्त्यौदार्यसत्यादतिमृतिहृतिभिः स्वल्पसेवातितोपा-
त्संक्रोच्छिरयुत्युपेक्षाभयहितवचनैरुत्तमत्वाच्च शम्भुः ॥
सेव्यो विष्णूपमन्युद्दुहिणमुनिमुतश्रीदमन्येच्छुदेवै-
र्दक्षश्रीरामवेदैरशिशुपशुवधूराक्षसैः साक्षिभिर्नः ॥ २ ॥

आनन्त्येति शम्भुरेव इत्येतरसाधकहेतुनुपदर्शयति । आनन्त्येत्यायुत्तमत्वादित्यन्तेन ।
नान्यस्मिन्नेतादृशा गुणाः संभवंतीति भावः । उपदर्शितनवसंख्याकहेतुसाधकप्रमाणान्यपि नव
दर्शयति । विधि वत्पादिना वेदैरित्यन्तेन तथाच । विष्णवादिसाक्षिका ये आनं यादयो गुणास्तेभ्यः
शम्भुरेव सेव्य इति यथाक्रममन्वयः । तथाहि आनंत्ये विष्णुः साक्षा । पुरा हि परस्परजयात्स्वो
र्द्धविष्णवोभिरकालमूर्ध्वाधःपर्यटतोरपर्यवसितायन्तभावयोर्नितान्तमन्तःश्रान्तयोर्मध्ये विष्णोः
परावर्तनस्य शिवपुराणे विस्तरेण कथनात् । ब्रह्मणस्तथात्वेऽपि अनृतवचनप्रयुक्तशाप
प्राप्त्या सत्यादृतौ साक्षित्वमवगन्तव्यम् । औदार्ये उपमन्युर्यथा महर्षेर्व्याघ्रपादस्य तनय
उपमन्युरिति बालभावापन्नः प्राकृतबुद्ध्या पयःपानार्थमारोपितः शम्भुः परमोदार-
क्षीरार्णवनासाम्नायच्छादित्वादि । तथाचोक्तं लिंगे 'उपमन्युरिति ख्यातो मन्युश्च द्विजसत्तमः ॥ कुमार
इव तेजस्वी क्रीटमानो यदृच्छया ॥ कदाचि क्षीरमत्स्यं स पातवान्मातुठाश्रमे ॥ ईर्ष्या मातुठमुतोऽ
पिबत्क्षीरमनुत्तमम् ॥ पीत्वा जलं यथाकामं दृष्ट्वा जघाट मातरम् ॥ मातर्मातर्महंमागे मम देहि पय-
गिरिनीम्' इत्यादिना क्षीरे याचिते 'दुःसिता विडटापाठं स्मृत्वा नेर्षन्यप्राप्तमनः ॥ स्मृत्वा पुनःपुनः
क्षीरमुपमन्युरिति द्विजः ॥ देहि देहीति तामाह रोदमानो महामुनिः' इत्यादि । माता पुत्रः
दुःसमसहभाना 'आदिग्याघ्राय दुःसतां प्रददौ कृत्रिमं पयः ॥ पीत्वा वे ह-
विमं क्षीरं माना वन द्विनोम ॥ नैव क्षीरमिति प्राह मातरं

पञ्चविंशतिः । अह्नानि यथा ' सर्वज्ञता तृप्तिरनादिवोधः स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः ॥ अनन्त-
शक्तिश्च विमोर्निर्दिष्टाः पडाद्दृग्गानि महेश्वरस्य ' इत्युक्तानि । अथवाङ्गानि साङ्गप्रत्यङ्गो-
पाङ्गानि च वातुलशुद्धप्रतिपादितानि । तत्राङ्गानि यथा ' शिरो वक्रं च हृदयमंगमित्याभिर्धायते ॥
शक्तिप्रतापौ त्रिगुणा अभेद्योऽनुग्रहस्तथा ॥ ऋद्धिर्या या वैभवं च नादसंहतिरेव च ॥ एते दश
गुणाः प्रोक्ता महेशविभवावहा ' इति । प्रत्यंगानि यथा ' वक्षः कण्ठस्तनौ बाहू नाभिगुह्योदरं
तथा ॥ नेत्रे नासास्यकर्णं च पाणिपादतलांगूले ॥ ऊरू जानू च जङ्घे च प्रत्यंगमिति कीर्तितम् '
इति । उपांगानि यथा ' वक्षोपवीतमालाश्च गन्धमाभरणं तथा ॥ आसनावरणं चैतदुपांगमि-
ति कीर्तितम् ' इति ॥ कृत्यानि यथा ' सृष्टिस्थितिसंहारतिरोधानानुग्रहाख्यानि ' पंच कृत्यानि ।
तिरोधानानुग्रहौ बन्धमोक्षौ । आगमाः शैवागमाः । भजनानि परमशिवनमनादीनि ।
कलाः ' निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ॥ शान्त्यतीते च पंचैताः कलाः स्युः
परमेशितुः ' ॥ अशांश्च शरभभैरववीरभद्राद्यवतारविशेषाः । ' ममैवांशो जीवलोक ' इत्याद्युक्तेः ।
जीव एव वा । आदिपदात्परमशिवस्य निर्विशेषत्वमिति ।

एवं वर्णद्वयात्मकस्य शिव इति विशिष्टनाम्नो वैभवातिशयमुक्त्वा प्रत्येकं पुनस्तावेव वर्णौ संस्तौति
शिवरिण्या

शिवेति द्वौ वर्णौ परपदपतञ्जसगरुतौ तदौ संसारान्धेः स्वविषयकबोधोपाङ्कुरदले ॥

श्रुतेरन्तर्गोपायिततररहस्यद्वयचरौ परद्रवावाणौ भवविद्यपिबीजौयदलने ॥ ४ ॥

शिवेति । परपदं परं धाम परमोक्तृष्टा गतिरिति यावत् । तत्र पतंत आपतंतो व्याप्रीयमाणा
ये हंसास्तेषां गरुतौ पक्षाविव स्थितौ तथा च चिदंशभूतानां जीवानां पुनस्तदैक्यावातिहेतुत्वेन परम-
शिवप्रतिपादकत्वमुक्तं भवति । तच्च भवजलनिधिनिमग्नानां कृपं भवेदित्याशंका मपाकर्तुमाह
तटाविति । संसाररूपो योऽग्रमन्विरर्णवस्तस्य तटौ मर्यादाभूतौ संसारार्णवतारकावित्यर्थः ।
तटं त्रिभुवित्यमरः । नन्वत्र कथं संसारार्णवतारकत्वं शिवनाम्नः संभवति ' तमेवैकं जानथ आत्मा-
नमन्या वाचो विमुञ्च्य अमृतस्यैव सेतुः यद्भ्रजात्वा मृत्युमत्येति नान्यः पंथा अयनाय विद्यते ' ' तं
वै श्लात्वा मृत्युमत्येति जंतुर्नान्यः पन्था दुःखविमुक्तिहेतुः ' इत्यादिबहूतरप्रमाणबलात्परमशिवत-
त्वावगमस्यैव तथात्वोपदेशनादित्याशंकेयाह स्वविषयकोति स्वविषयकबोधः स्वस्वरूपावगमस्तस्य
योऽङ्कुरस्तस्य दले पर्णाविव स्थितौ द्वासुपर्णासथुजेत्यादिश्रुतेः । न केवलं सकलदेवसामान्यवाचिनाम-
ब्रह्माप क्रितु समस्तवेदार्थगर्भतं मुख्यमित्याह श्रुतेरित्यादि । श्रुतेर्वेदराशेर्यदंतः मध्यमागस्तत्र गोपायि-
ततरं यद्ग्रहस्यं तस्य आदातिराहरणं तत्र चरो चराविवस्पृशौ वेदान्तसंवेद्यासिलाशष्पास्पदाद्वैतमग्नप्रति-
पादकावित्यर्थः । भवविद्यपिनः संसारमहीरुहस्य यानि बीजानि अनादिवासनात्मकाः प्राणिदोषास्ते-
षांसमूहस्य दलने चूर्णीकरणे परद्रवावाणो तण्डुलादीनां पिष्टीकरणोपयुक्तपाषाणविशेषा
बिबाह्वितावित्यर्थः ॥ ४ ॥

अत्र च 'मनोवाक्यायकर्मभ्यःकृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ भुञ्जान एव मुच्येत नान्यथा'कल्पकोटिमिः ।
कायिकं वाचिकं हार्दमुत्तमं तूतमोत्तरम् ॥ कायेन मनसा वाचा कर्मणा दुष्कृतं कृतम्' इत्यादि-
प्रमाणमात्रपरिशीलनपर्यवसितधीमतां केषाचिदर्थान्तराशंकापनोदनव्याजेन पुनस्तमेव स्तौति शार्द-
लविक्रीडितेन

स्वामिन्कर्मणि कायिके न जरया शक्तोऽस्मि नो मानसे
चांचल्यान्मनसो न निर्धनतया पूर्तेष्टदानादिके ॥
तस्माद्वाचिककर्मणैव विदुषा साध्यं विदित्वा भवन्
नाम्नामष्टशतं निरुच्य जनुपः साफल्यमीहे तमाम् ॥ ५ ॥

॥

स्वामिन्निति । स्वामिन्निति संबुद्धिः हे स्वामिन्प्रभो करचरणाद्यखिलावयवानामपाटवेन
जरसा जरया कायिके कर्मणि नाहं शक्तोऽस्मि नापि मानसे ध्यानादौ संशयाकारवृत्तिमत्स्वरूपत्वेन
मनसो निसर्गतश्चाञ्चल्यात् । नवा पूर्तेष्टदानादिके । तेषां धनैकसाध्यत्वेन तदभावात् । तथा च
कायिकवाचिकतानसिक्तयोरैकैकस्यवाप्याश्रयेण उक्तवाधाद्वाचिकमेव कर्म प्रकृतोपयुक्तमित्यर्थवर्थै-
रादिष्टमित्यष्टोत्तरशतशिवनामनिर्वचनेनैव जन्म सफलयामीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ तेषां नाम्नां समूलकत्वध्वननपुरःसरं स्वग्रन्थनाम निर्दिशाति

शिवनामकल्पवल्ल्याः शिवचरितानन्दकाननभवायाः ॥
शचिरं रत्नावालं रचये सत्पद्यरत्नवरैः ॥ ६ ॥

शिवनामेति । शिवरहस्ये हि 'शरीरार्धमहम्' इत्यादिना द्वाविंशतिश्लोकान्पठित्वा
'शिवो महेश्वर' इत्यादिभिस्त्रयोदशभिः श्लोकैरष्टोत्तरशतनामान्युक्त्वा 'इमानि दिव्यनामानि' इत्याद-
योऽष्टौ श्लोकाः पठिताः शंकरसंहिताया तेष्वेव प्रथमभागस्याद्यात्यश्लोकावेव पठित्वा नामोत्तरभागे
'एवमष्टोत्तरशतम्' इत्यादिना नव श्लोका अन्य एव पठिता इति स्थितिः । तत्र 'नामकल्पतेयं मे
सर्वांभोष्टप्रदायिनी' इति शिवरहस्ये त्रयोदशश्लोक्यामन्वर्थकनामनिर्देशो दृष्ट इत्याशयेन कल्पवल्ल्या
इत्युक्तिः । शिवचरितं रहस्यसंहितारूपमेवानन्दकाननं काशीश्वरमोदप्रदं वनमथवा शिवचरितमा-
नन्दकं येषां ते शैवाः विष्णवाद्यस्नेपामाननानि तत्र भवायाः उत्पन्नाया रुचिरं रत्नानामावालमा-
षापः सिच्यमानजलधारणयोग्या वेदिका 'स्यादालवालमावाप' इत्यमरः । सत्पद्यान्थेव सप्तदशाधि-
कशतसंख्यानि रत्नवराणि ते। कृत्वा रचये करिष्यामि । 'वर्तमानसामिष्ये वर्तमानवद्वा' इत्यादिना
लढात्मनेपद्युत्तमेकवचनं किञ्च कटपयवगाशिराणामेकादिसंख्यापरतया पसिद्धत्वेन सत्पद्य (११७)
स्योक्तसंख्यापरत्वात् । अत्र च 'नाम्नामष्टशतं निरुच्य जनुपः स फल्यमीहे तमाम्' इत्यत्र
निर्दिष्टानिगमागमप्रमाणैरुत्तार्यकृत्वेन निष्कृष्टार्थप्रतिपादकत्वलक्षणस्य निर्वचनस्य प्रागर्थसिद्धि
विना अनुपपत्तेः । प्रकृतस्तवप्रतिपाद्याष्टोत्तरशतसंख्याकान्यपिनामान्यनादिसिद्धानि । तत्तन्नेवागमेषु
शिवरहस्यादिषु स्पष्टप्रतिपादितानि इत्याविष्टतामरियतस्तदप्यत्र व्याख्यायते। तदुक्तं शिवरहस्ये 'पा-

चातिविह्वलः ॥ दुःखितं सा तदा प्राह संप्रेक्ष्याघ्राय मूर्धनि ॥ संमृज्य नेत्रे पुत्रस्य कराभ्यां कमले-
 क्षणा ॥ क्षीरं वत्स कुतोऽस्माकं वने निवसतां सदा । अधनानां पुरास्माभिर्महादेवो न पूजितः ॥
 पूर्वजन्मनि यद्दत्तं शिवमुद्दिश्य वाढव ॥ तदेव लभ्यं नान्यत्तु विष्णुमुद्दिश्य वा प्रियम् ॥ निशम्य
 वचनं मातुरुपमन्युर्महामतिः ॥ बालोऽपि मातरं प्राह प्रणिपत्य पयस्विनीम् ॥ त्यज शोकं महा-
 भागे महादेवोऽस्ति चेत्कचित् ॥ अचिराद्वा चिराद्वापि क्षीरोदं साधयाम्यहम् ॥ तां प्रणम्यैवमुक्त्वा
 च तपः कर्तुं प्रचक्रमे ॥ तमाह च तदा माता कुर्वन्तमतिशोभनम् ॥ अनुज्ञातस्तथा तत्र तपस्तेपे
 सुदुष्करम् ॥ हिमवत्पर्वतं प्राप्य वायुभक्षः समाहितः । इत्यादिना तपश्चर्यमुक्त्वाकोक्तं 'रुरं स्वमेव
 भगवानास्थाय परमेश्वरः ॥ दर्शयामास विप्राय बालेन्दुकृतशेखरम् ॥ क्षीरं धारासहस्रं च क्षीरो-
 दाणवमेव च ॥ दध्योदनाणवं चैव घृतोदाणवमेव च ॥ फलाणवं च बालस्य भक्ष्यलेह्याणवं तथा ॥
 आपृपगिरयश्चैव तदाऽतिष्ठन्समंततः ॥ उपमन्युमुवाचेदं सस्मितो भगवान्प्रभुः ॥ भुंक्त्व भोगान्य
 धाकामं वान्बर्षैर्वत्स पश्यताम् ॥ उपमन्यो महाभाग तवैषान्वा हि पार्वती ॥ मया पुत्रीकृतोऽस्यद्य
 दत्तः क्षीराणवस्तव' इति । सत्यादृतौ द्रुहिणः स चोक्त एव । मृतिदृतौ मार्कण्डेयः तच्च मृत्युञ्जय
 नामवैभवे स्फुटीभविष्यति । स्वल्पसेवातितोषे श्रीदः कुबेरः । तथाहि कश्चित्काशीस्थो द्विजबालः
 कलहयूतादितत्परः कामं दुर्जनसंगत्या दुराचररतः सलो मातापितृदूरीकृतोऽनवलम्बनात्स्त्रिन्नमनाः
 किं करोमि क्व यामि कथं वा धनं प्रामुयामित्येवं पुनः पुनरितस्ततोऽनुधावमानः क्षुधितः कथंचिदैव-
 योगान्कचित्पुण्यफलमभावेकसंवेद्यमनवयान्तमुखाशेषविद्वज्जनवृन्दविलासाच्छसितमुमाद्यान्तालयमद्रा-
 क्षीत् । ततस्तत्रत्यमशेषामिलपितमन्नादिकमपहर्तुमन्तर्मन्दिरमग्नियस्यात्यादरेणैवात्मयिवसन-
 दशाकृतवर्षा परमशिवानुपातिनीं प्रदीपच्छायां निराकारीत् । ततः प्रसन्नो
 भगवानमर्षादिश्वर्याकरादिवसाप्राज्याधिपत्यं दत्तवानित्यादिवहतरं प्रपंचितं काशी-
 सण्डे ॥ संकष्टेऽछितावमृतमन्येच्छुदेवाः । तच्च प्रचण्डोद्दण्डसंवर्तकालदावानलज्वालामाला-
 कुलितकालकूटविषाणहरणादिना प्रासिद्धम् । तथा चोक्तमभियुक्तैः 'दृष्ट्वा कौस्तुभम-
 प्सरोगणमपि प्रकान्तवादा मिथो गर्वाणाः कति वा न सन्ति भुवने भारा दिवः केवलम् ॥
 प्रकान्ते गरले द्रुते सुरगणे निश्चेष्टिते विष्टपे मा भैष्टेति गिराविरास धुगि यो देवस्तमेव स्तुमः' इति
 मूढकृताप्युक्तं शिवस्नवे 'विकुण्डो वैकुण्डो गतधृतिरिवासीच्छतधृतिः प्रचेता निश्चेतानिभृतमघवा-
 नास्तमपवा ॥ कृतान्तोऽभूतान्तो भसितभवनं विश्वभवनं विलोले काकोले शिव शिव
 मवानेव शरणम्' इति । उपेक्षार्यां सभ्यामभयदाने दक्षः तच्च दक्षाध्वरहरेतिनामनिर्वचने व्यक्तिर्भ-
 विष्यति । हितोपदेशे श्रीरामः तच्च उपदेशतात्पर्यगोचरनिरतिशयानन्दानुभवादिरूपपरम
 प्रयोजनप्राप्तिकृत्कशिवगीतादौ प्रातिपदं प्रासिद्धम् । उत्तमत्वे वेदाः कः सर्वोत्तम इति प्रश्ने कृते
 ऋग्येजादिभिर्भतुभिः प्रसिद्धान्तितस्य शिव एवेत्यर्थस्य शेषे काशीराण्डादौ च स्फुटत्वात् ।
 अपेक्षमानन्वयौदर्यापुत्रदर्शिसुगजातस्यवान्यत्रामंभवेऽप्यन्यादृशानामेव तुल्यवत्प्रभावानामना-
 दिर्गमिन्द्रशासन्त्यादिगुणानामाश्रयत्वेनान्योऽप्यासंज्ञताम् ॥ तथाचोक्तं 'वात्सल्याद्भयमदान

करणादार्तातिनिर्वापणादौदार्यादघशोषणाद्गणितश्रेयःपदप्रापणात् ॥ सेव्यः श्रीपातिरेक
एव जगतामेते यतः साक्षिणः प्रन्हादश्च विभीषणश्च करिराद् पाञ्चाल्यहल्या
ध्रुवः १ इति तथा च प्रन्हादादिसाक्षिका ये वात्सल्यादयो गुणास्तदाश्रयत्वेनान्यस्यापि सेव्यत्वापत्त्या
शम्भुरेव सेव्य इत्यवधारणाश्रयणमसंगतमेवेत्यत आह अशिष्वित्यादि । शिशुपशुवधूराक्षसभिन्नैः
साक्षिभिरित्यर्थः । तत्र षण्णामपि साक्षिणा साक्षित्वायोग्यशिशुत्वादिधर्माक्रान्ततया प्रत्युत बाध-
कप्रमाणमात्रोपयोगित्वान्नान्यसेवनं सिद्धचतीति भावः । यद्यप्युपमन्योः शिशुत्वेन बाधकप्रमाणो-
पयोगित्वमेव तथापि बहुतरसाधकप्रमाणान्तःपरिगणनात्प्रकृतोपयोगित्वमवगन्तव्यम् । शि-
वनामभजनातिरिक्तोपायान्तरेष्वसारप्रयुक्तमसामर्थ्यमावेदंस्तदेव पुनर्हृदयति सग्धरया ।

‘नाथ त्वच्छक्तितत्त्वाव्ययचरितभगव्यूहमूर्त्यङ्गसाङ्ग-
प्रत्यङ्गो पाङ्गकृत्यागमभजनकलांशादिनिष्कर्षमूढाः ॥
त्वन्नामापि त्यजामो यदि दुरितहरं सान्त्ववायाः कृतार्थाः
केनोपायेन जायेमहि कलिहतके जन्मभाजो वयं हि’ ॥ ३ ॥

नाथेति । शक्तयश्च तत्त्वानि च अव्ययानि च चरितानि च भगश्च व्यूहश्च मूर्त्यश्च अङ्गा-
नि च सांगानि च प्रत्यङ्गानि चोपाङ्गानि च कृत्यानि चागमाश्च भजनानि च कलाश्च अंशादिश्चोनि
तेषां योऽयं निष्कर्षस्तच्चागमस्तास्मिन्मूढाः सामर्थ्यशून्याः सन्तः कलिहतके जन्मभाजो वयं यदि
दुरितहरं त्वन्नामापि त्यजामस्तदा सान्त्ववायाः कृतार्थाः केनोपायेन जायेमहि न केनाप्युपायेनेत्यन्वयः ।
असामर्थ्यद्योतनाय कलिहतक इति विशेषणं काकाक्षिन्यायेन जन्मनि कृतार्थताया चेत्पुमथ-
त्रान्वेति । कलिहतके कलावित्यर्थः । विशेषणस्य परनिपातनात् । हतको हिंसकः पापकारीति
यावत् । तथाच पापैकसाधनीभूनेऽस्मिन्कलियुगे जन्मशालिनो वयं कथं त्वन्नामभजनमपि विना
कृतकृत्या भवेमेत्यर्थः । तत्र शक्तयो यथा इच्छाज्ञानक्रियादिरूपाः तदुक्तं शैवागमे ‘इच्छाज्ञान-
क्रियारूपास्त्रिशूलं शक्तयो मताः’ इति । तत्त्वानि पद्त्रिंशत् यथा शिवः शक्तिः सदाशिवः ईश्वरः
शुद्धविद्या चोतिपंच शुद्धतत्वानि प्रकृतिबुद्धिराहंकारो मनश्चेति ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च क्रमैन्द्रियाणि पञ्च
तन्मात्राणि पञ्च भूतानि पञ्च इतिचतुर्विंशतितत्वानि अशुद्धानि माया कालो नियतिः कला भविष्या
रागः पुरुषश्चेति सप्तशुद्धाशुद्धानि इति पद्त्रिंशत्तत्वानि अव्ययानि । यथा उक्तं च विष्णुपुराणे ‘ज्ञानं
विरागतैश्वर्ये तपः सत्यं क्षमा धृतिः ॥ स्रष्टृत्वमात्मसंबन्धो स्याधिष्ठातृत्वमेव च ॥ अव्ययानि दशैतानि
नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे ॥’ इति । चरितानि परमाशिवचरितानि दास्यने भिक्षादानप्रभृत्यनेकानि तत्तच्छे-
वागमप्रसिद्धानि भगोयथा ‘ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः ॥ ज्ञानधैर्ययोग्योश्चैव
पण्णां भग इतीरणा’ इति । व्यूहो यथा ‘शिवो भवे हाश्चैव मूढश्चैव तथा पर’ इति ।
मूर्तयो यथा सोमधार्युमासनेतत्रूपमारूढनृत्तरूपयैवाहभिक्षादानकामारिकालकाटत्रिपुरारिजहन्-
पदेशानुमहाविषापापारिचक्रानसवरूपविप्रमसाद्योमासंभैवपाटसुरागनशिक्षिणामुनिष्टिङ्गभाग्याः

वृत्युवाच । शरीरार्थमहं शम्भोर्धेन प्राप्स्यामि केशव ॥ तदिदानीं समाचक्ष्व स्तोत्रं शीघ्रफलप्रदम् ॥ १ ॥ अत्र च शिवरहस्ये सप्तमेशे त्रयोदशेऽध्याये हिमवत्पर्वतस्थे मानससरासि मानसेश्वराहिकण्ठे-
 श्वरसिद्धेशलिंगेशगौरीलिंगात्मकनामचतुष्टयशालि शिवलिंगस्य महात्म्यप्रकरणे कण्वकश्यपसंवादः
 'तदा कण्वः समागत्य स्नात्वाब्धेमर्निसे जले । मानसेशं समभ्यर्च्य काश्यपं प्राह सादरम् ॥ कण्व उवाच
 'संसारदाहविघ्नानां मर्त्यानामकृतात्मनाम् ॥ घोरसंसारविच्छेदः कथं भवति सत्वरम्' इत्यादि प्रश्ने
 कश्यप उवाच 'शिवाभिधं महः सेव्यं सर्ववेदान्तसंश्रुतम्' इत्यादिना शिवमक्तिनामभस्मरुद्राक्षादिमहि-
 मानमुत्कौक्तम् । 'अत्र पूर्वं शिवा नित्यः ध्याविर्भूता हिमालये ॥ चक्रे प्राप्ताशिवाप्यत्र शिवं प्राप्तुं तपो
 मुदे ॥' प्रातः शिवो यया परमशिवैक्यं प्राप्ताप्यनादिभूता चिच्छकिरसिल्लोकानन्दावाप्तये पुनः
 शिवं प्रातुमिव तपश्चक्रे इत्यन्वयः । इत्येवं गौरीतपोविशेषादिमहिमानमुक्त्वा 'ध्येया त्वमेव सर्वेषां
 भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ॥ त्वयापि ध्यायते देवी ध्यातव्यं तव किं शिवे' इत्यादिविष्णुकृतप्रश्नस्य
 प्रत्युत्तररूपध्वनिरूपो देवीप्रश्नोऽयं पार्वत्युवाचेति । यादृशेन स्तोत्रेण शंभोः शरीरार्थमहं
 प्राप्स्यामि तादृशं स्तोत्रं समाचक्ष्वेत्यन्वयः । केशवेति साभिप्रायकसंबुद्ध्या त्वया हियेन ध्यातेन
 हर्षार्थेश्वरात्मकत्वेन प्रसिद्धे शरीरार्थं लब्धं तदेव ध्यायते मयेति ध्वनितं तदुक्तं वातुलशुद्धे पंच-
 विंशतिमूर्तिप्रकरणे 'त्रयोदशं हरेरर्धमर्धनारी चतुर्दशम्' इति । विष्णुत्वाच 'शरीरार्थं महेशस्य
 प्राप्तमेव त्वया शिवे ॥ तथापि पृच्छसे देवि यतो वात्सल्यभावतः ॥ २ ॥' वात्सल्याश्रयतः
 पृच्छसे पृच्छस्यत्यर्थः । 'त्वया ततोऽहं वक्ष्यामि स्तोत्रमेकं शिवप्रदम्' इति त्वयेति तुभ्यमि-
 त्यर्थः । स्तोत्रं स्तव्यनिष्ठगुणाभिधानरूपस्तुतिप्रतिपादकशब्दसंदर्भरूपमित्यर्थः । एकं मुख्यं तत्र
 हेतुः शिवप्रदमिति मङ्गलप्रदत्वात्परमशिः । भिन्नकैवल्यप्रदत्वाद्वा मुख्यमित्यर्थः । 'पुत्रोऽहं
 तव कल्याणि ततो वात्सल्यभावतः ॥ गया सह त्वया देवि शिवे संभाषणं कृतम्' इति ॥ ३ ॥
 वात्सल्यस्य भावः सत्ता शिव इति विषयसप्तमी संभाषणं प्रश्नरूपं तथा च वत्सभूतेन मया
 सह 'शरीरार्थमहं शम्भोर्धेन प्राप्स्यामि केशव' इत्यादिना थच्छिवविषयकप्रश्नरूपं
 संभाषणं कृतं तद्वात्सल्यभाव एव कृपातिशयाविशेषप्रयुक्तमेव न तु मदीयसामर्थ्यप्रयुक्तमित्यर्थः ।
 'दक्षहस्तांगुष्ठनसान्महाराज्ञः समुत्थितः । महामत्स्याकृतिः श्रीमानादिनारायणोविभुः' इत्यादिना देवी-
 पुत्रत्वेनापि विष्णोः प्रतिपादनादिति । स्वयं पुत्रमायं प्रातः सन्नरमपुरुषो विष्णुः परां शक्तिं संस्तो-
 तुमुपसंक्रमते । 'तव यन्पादपद्मं तत्सर्ववेदान्तसंस्तुतम् ॥ दृष्टं मया कृतार्थोऽस्मि त्वत्पादांबुजवीक्ष-
 णात् ॥ यं पश्यसि जगद्द्वये कृपया तमनेकधा ॥ पूजयन्ति सुराः सिद्धा मुनयश्च न संशयः
 उष्ण्याथाः सुभगा जातास्त्वत्पादंबुजहार्चनात् ॥ त्वत्पादपद्मं सततं ध्यायते कमलादिभिः ॥
 त्वमादिशक्तिः परमा सर्ववेदान्तसंस्थिता ॥ त्वमेवाकाररूपा त्वं सर्ववेदान्तरूपिणी ॥ त्वमाद्य
 स्तवितिना त्वं सच्चिदानन्दरूपिणी ॥ विज्ञानसागरा साक्षाज्ज्ञानधाराविमोहिनी ॥ कलाकाष्ठामृद
 तादिकृत्पुत्रपन्नकारिणी ॥ त्वत् एव समुत्पन्ना वयं प्रप्रादयः सुराः ॥ त्वत् एव समुत्पन्ना
 लोकः सर्वेऽपि ज्ञामिव' इति । समुत्पन्ना आविर्भूताः लोकाभतुर्दश भुवनानि 'तव नेत्रत्रयं चंद्रः सूर्योऽ

शिव महेश्वरि ॥ सोमसूर्याशिलोचनेत्यर्थः ॥ तवैव मूर्तयः सर्वाः पवनाद्याः शिवप्रिये ॥ त्वदन्ये
 दृश्यते नात्र त्वमेव सकलं शिवे ॥ निष्कलापि त्वमेवात्र सकलासि त्वमीश्वरि ॥ सकलनिष्कलभावं
 विवृणोति 'त्वमेव सकला देवि सृष्टिस्थित्यन्तकारिणी ॥ त्वमेव निष्कला देवि सर्वोपाधिविवर्जिता
 ॥ प्राप्या त्वमेव सर्वेषां मुक्तिरूपा स्वभावतः ॥ त्वामीदृशीं विदित्वैव सच्चिदानंदलक्षणाम् ॥ भज-
 न्ति मुनयः सर्वे नित्यं वेदैः स्तुवन्ति च ॥ ईदृशी त्वं निराकारा साकारेवाय दृश्यते ॥ यतस्त्वमापि
 विज्ञानमतो रूपं न ते ध्रुवम् ॥ त्वं तपोज्ञानयोगानां फलदासि शिवप्रिये ॥ त्वामुद्दिश्यैव मुनिभिः
 सततं तप्यते तपः ॥ संतुष्टा तपसा देवि ददासि परमं पदम् ॥ सुमीतायास्तवोमेऽत्र नादेयं वस्तुदृश्य-
 ते ॥ उमे इति संबुद्धिः । सुमीतायास्तव अदेयं वस्तु न दृश्यते । सर्वं त्वया प्राप्तमेवेत्यर्थः । शिवे
 त्वयैव सृष्टानि वैकुण्ठादिपदान्यपि ॥ तानि दत्तानि चास्मभ्यं त्वयैवाचितया ध्रुवम् ॥ यतः शिवस्त्व-
 मेवासि ततो दत्तं शिवेन यत् ॥ तत्रचयैव ध्रुवं दत्तं सर्वकल्याणसंश्रये ॥ इत्येवं परां शक्तिं प्रस्तुत्य
 परमेश्वरप्रतिपादकनामोत्कर्षं दर्शयति । 'रत्नराशौ मनोज्ञानि रत्नानीव पुरा मया ॥ वेदराशौ गृहाता-
 नि शिवनामानि शोभने ॥ संत्यन्तानि नामानि महादेवस्य शोभने ॥ तानि सर्वाणि नामानि
 पावनानि न संशयः ॥ तत्र दिव्यानि नामानि प्रासिद्धानि वरानने ॥ बहून्यपि ततस्तेषामावृत्तिर-
 तिदुर्लभा ॥ आस्निगुह्यतमं देवि नाभ्रामष्टोत्तरं शतम् ॥ शंभोरहं प्रवक्ष्यामि पठतां शीघ्रकामदम् ॥
 अस्तीति वर्तमानव्यपदेशान्नामानि शिवेनैवोद्भूतानि अधुनापि वर्तन्त इत्यनादि सिद्धत्वमाविष्कृ-
 तामिति । अस्य सर्वकामप्रदत्वमुत्तरामायणे रावणादिग्विजययात्रायां नर्मदातीरे शिवपूजाकप्ररणेऽ
 प्युक्तं यथा 'ततस्ते राक्षसाः स्नात्वा नर्मदाया वराभासि ॥ उत्तीर्यपुष्पाण्याजन्धुर्वत्यर्थ
 रावणस्य तु ॥ नर्मदापुलिने ह्यय शुभाश्रसलिलप्रभे ॥ राक्षसेन्द्रैर्मुहूर्तेन कृतः
 पुष्पमयो गिरिः ॥ पुष्पेपूवरतेष्वेव रावणो राक्षसेश्वरः ॥ अवतीर्णो नदीं स्नातुं गंगाभिव महागजः ॥
 तत्र स्नात्वा च विधिवज्जप्त्वा जप्यमनुत्तमम् ॥ इत्यादिना स्नानजपादिकमुक्तवोक्तं 'यत्र यत्र स याति
 स्म रावणो राक्षसाधिपः ॥ जाम्बूनदमयं लिंगं तत्र तत्र स्म नीयते ॥ स तत्र कांचनमयं लिंगं
 संस्थाप्य सैकृते ॥ अर्चयामास पुष्पैश्च गंधैरामोदगन्धिभिः ॥ लिंगं त्वपूजयद्रक्षो रावणो लोकरा-
 वणः ॥ जप्योपहारैः सततं गंधैः पुष्पैश्च नित्यशः ॥ बलिधूपप्रदानैश्च रावणो लिंगमार्चयत् ॥
 सवादित्रनिनादैश्च शर्वमारुधयत्प्रभुम् ॥ घृतक्षीराभिषेकैश्च दध्ना चाप्युदकेन च ॥ पदैको (?) यसमि
 श्रैर्नामादृशतसंस्तवैः ॥ शुशुभे तत्र तल्लिङ्गं नानारत्नविभूषितम् ॥ अर्चयित्वा तु तं देवं यदाचरति रा-
 वणः ॥ तत्सर्वं सिद्ध्यते तस्य विधिनार्चयतो हरामिति ॥ ६ ॥

अस्य श्रीपरमशिवाहोत्तरशतनामकल्पलतास्तोत्रमहामन्त्रस्य नारायण ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
 श्रीउमामहेश्वरो देवता । ॐ बीजम् । नमः शक्तिः । शिवाय कीलकम् । श्रीसांवसदाशिवमीतये जपादौ
 विनियोगः । मूलेन पदंगकरन्यासं कृत्वा ध्यायेत् । धवलवपुषामिन्द्रोर्मटले सन्निविष्टं मुजगवठ-
 पहारं भस्मदिरधांगमोशम् ॥ हरिणपरशुपाणिं चारुचन्द्रार्धमौलिं हृदयकमलमध्ये क्षंकरं चिन्त-

तथा चाक्तं महाभारते 'सत्येन ब्रह्मचर्येण लिंगमस्य यथास्थितम् ॥ समर्चयन्ति
 लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः' इति अस्यायमर्थः । यथास्थित लिंगरूपेणाविर्भूतं न तु
 विष्णवायवतारविशेषादिवद्रूपान्तरेण तिरोहितं एवभूतमपि लिंगं लोकाः समर्चयन्ति ।
 तच्च न यथाकथंचिदवज्ञया किंतु सत्यब्रह्मचर्यायालिलनियमोपेतया परमया भक्त्या
 समर्चयन्ति । यतोऽतो महेश्वर इति । एतद्वृष्टैवानुशासनिकेऽप्यभिहितम् । 'यस्य ब्रह्मा च विष्णुश्च
 त्वं च शकः सहामरैः॥ अर्चयत्वं सदा लिंगं तस्माच्छ्रेष्ठतरो हि कश्चित् । अथवा ईशितृत्वे मह-
 त्वमुत्कृष्टत्वं स्वर्गादिरूपं यादिकंचिदीशितृत्वमिन्द्रादीनामप्यस्ति अत एव छन्दोगानां षड्विंशब्राह्म-
 णे उत्पातशांतिप्रकरणे इन्द्रयमादिषु चेश्वरायस्वाहांतिमन्त्रप्रतीतिर्दृष्टा तद्ब्रह्मावृत्त्यर्थं महंति इ-
 न्द्रादीनामपि ईश्वरत्वाच्छिवो महेश्वर इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'द्येयः सर्वेश्वरः शंभुराकाशमच्यवह-
 ति । सिन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते' इति भारतवचनाच्च । एतदभिप्रायेणैव 'महेश्वरश्च स'
 इति भारतवचनम् ॥ महतः प्राणिनः इन्द्रादीन्प्रत्यपि यदस्येशितृत्वमिदमेतदीयेशितृत्वस्य महत्वमिति
 नतु महतामीश्वरो महेश्वर इति षष्ठीतत्पुरुषरूपव्युत्पत्त्यंतर्प्रदर्शनपरम् ॥ तथासति व्यधिकरणत्वाद्दु-
 चारपदस्य 'आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः' इत्यात्वाभावप्रसक्त्या महदीश्वरइत्येव स्यात् । एतेन
 'त्वमीश्वराणा महतामीश्वर' इति मूलं व्याख्यातम् । यद्वा ईश्वरत्वे महत्वं विशेषणमखिलजगदुपसंहार-
 कारिणे रुद्रादपि विशेषं ख्यापयितुं व्याख्यार्थकादश्रोतेरंतर्भावितार्थादाशुकर्माणि वरदूच इत्याणा-
 दिकवराटि चकारादुपगया इत्वे च निष्पन्नस्येश्वरपदस्य संहारकसामान्यपरतया रुद्रेऽपि प्रवृत्तेः ।
 व्याप्तिश्च व्यापकस्यात्मनोऽवच्छेदकशरीरनाशे सिद्धचनीति मरणरूपैव 'गुरोर्व्याप्तिदिनं चैव' इत्यादिना
 तंत्रराजे तथाप्रयोगदर्शनात् । तेन त्रिमूर्तिसंहारिका चतुर्थीमूर्तिर्महेश्वर इत्यर्थः । सृष्टिस्थितिसंहार-
 तिरोधानानुमहत्त्वरूपचक्रत्येषु त्रिमूर्तितिरोधानं बन्धो वा चतुर्थमूर्तेः कृत्यं निवृत्त्यादि कलाभिमुख्येन
 ब्रह्मादीनां पंचानामपि यथायथं सृष्ट्यादिपंचकृत्यकर्तृत्वस्यानेकशैवागमेषु प्रतिपादितत्वात् ।
 उक्तं च शिवपुराणे 'शिवो महेश्वरश्चैव रुद्रो विष्णुः पितामहः ॥ संहारवैद्यः सर्वज्ञः परमात्मेति
 मुख्यतः ॥ नामाष्टकमिदं तस्य प्रतिपादकमीशितुः ॥ आद्यं तु पंचकं तत्र शांभ्यतताद्यनुक्रमात् ॥
 संज्ञा सदाशिवादीनाम्' इति महेश्वरस्य स्वरूपमपि तंत्रेषूक्तं 'नानारूपधरो देवो नानाभेदसमन्वितः ॥
 नानाचिन्हसम्पेतेो नानालालाधरो हरः ॥ तथा 'जटामुकुटसंयुक्तमेकवक्त्रं त्रिनेत्रकम् । वरदाभयह-
 स्तं च मुगीपरशुधारकम् ॥ इदं रूपं महेशस्य रूपभेदमथो शृणु' इति ॥ तथा वातुलशुद्धेऽपि
 महेश्वरसहस्रांशाद्ब्रह्मदेवसमुद्भवः ॥ महेश्वरस्य कोट्यंशाद्ब्रह्मविष्णुसमुद्भवः ॥ इति । तथा पाञ्चे
 शिवराघवसंवादेऽपि 'य एकः शाश्वतो देवो ब्रह्मवन्द्यः सदाशिवः ॥ त्रिलोचनो गुणाधारो
 गुणातीतोऽक्षरोऽव्ययः ॥ जाता सिसृक्षा तस्याथ वीक्ष्यात्मस्थं गुणत्रयम् ॥
 दक्षिणादमुजत्पुत्रं ब्रह्माण वामतो हरिम् ॥ ब्रह्मादेशान्महेशानं त्रीन्पुत्रानसृजत्प्रभुः'
 इति । एवमन्यत्रापि 'परः शिवः शिवाच्छक्तिः शक्तेर्नादसमुद्भवः ॥ नादाद्दिन्द्रदयस्त-
 स्मात्सदाशिवसमुद्भवः ॥ सदाशिवान्महेशस्य तमोरुद्रसमुद्भवः ॥ रुद्राद्विष्णुस्ततो ब्रह्मा ततः सर्व-

मिदं जगत् ॥ इति एतत्सर्वं महेश्वरत्वमेवोक्तं (?) जगत्तिरोधानकर इति । बन्धात्मकचतुर्थकार्यकर इत्यर्थः श्रुतीरित इति 'मायां तु प्रकृति विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् । यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रातिष्ठितः ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ॥ नमीश्वराणां परमं महेश्वरम् ॥ इयादि श्रुति-प्रतिपाद्य इत्यर्थः । एवंभूतो महेश्वरः पंचविंशोऽपि चंद्रशेखरादिभेदाभिन्नपंचविंशतिमूर्त्यात्मकोऽपि पर-शिवाख्यचतुर्थशिव एव त्वम् ॥ तत्प्रभेदरूपत्वादिति भावः पंचविंशतेर्महेश्वराणां प्रत्येकसंख्यापूरकत्वा-विशेषात्प्रयोगो नानुपपन्नः । अतएव आपस्तंबकल्पे 'पदं त्रैधं विभज्य तृतीयमुत्तरतो गार्हपत्यस्य शांते मस्मन्युपपत्तिस्तृतीयमाहवर्नाये तृतीयं पत्न्यै प्रयच्छतीति' त्रयाणामपि तृतीयपदेनैव व्य-वहारः । एतेन पंचदशान्याज्यानीति व्याख्यातम् ॥ 'शिवमद्वैतं चतुर्थमन्यम्' इति श्रुतिसिद्धो हि तुरीयः । शिवपुराणेषु पुराशिव इति व्यव-हीयते । आगमेषु तु स त्रिविधः परमः सदाशिवो महेश्वर इति तत्र सदा-शिवः पंचविधः । कर्तृकर्मसदाख्यौ द्वौ मूर्तापूर्तसदाख्यौ च द्वौ शिवसदाख्यश्चैकः इति । महेश्वरस्तु पंचवि-शातिविध इति । तत्तत्स्वरूपनिरूपणपूर्वकमेतत्सर्वं वातुलशुद्धतत्वेभदपटले प्रपञ्चितम् ॥ संग्रहेऽपि 'शिव-मेकं विजानीयात्सदाख्यं पंचधा भवेत् ॥ महेशस्तु महासेनः पंचविंशतिशभेदकः ॥ एतद्दे तन्वसंयुक्तमे-कत्रिंशदिति स्मृतम्' इति । अथवा सांख्यमतरीत्या त्वं पंचविंशत्तत्त्वपरोऽपि षड्विंशत्तत्त्वमपि उभय-थःपि श्रुतीरित इत्यर्थः । तथा च मायां त्विति श्रुतेरुपबृंहणं वायुसंहितायाम् 'अथवा त्रिगुणं तत्त्वं मायेयमिदमन्ययम् ॥ मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् ॥ मायाविशोभकोऽनंतो महेश्वरसम-न्वयात् इति । 'पुरुषविशेष ईश्वर' इति महति पुरुषे ईश्वरपदस्य योगसूत्रे प्रयोगश्च । यो वेदादाविति श्रु-तेरुपबृंहणमपि तस्यामेव अत्र 'त्रयोविंशतितत्त्वैः परा प्रकृतिरुच्यते ॥ प्रकृतेस्तु परं प्राहुः पुरुषं पंचविंशकम् ॥ यं वेदादौ स्वरं प्राहुर्वाच्यवाचकभावतः ॥ वेदेकत्रेयं यस्यादौ वेदांते च प्रतिष्ठितम् ॥ स एव प्रकृतौ लीनो भोक्तायं प्रकृतेर्यतः ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य परो यः स महेश्वर' इति प्रकृतेः पुरुषाणां च प्रवर्तकः षड्विंश इति भावः । इति सर्वं शिवम् ॥ वंशस्थायं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं 'वंशस्थं ज्यौज्यौ ॥ प्रतिपादं जगणः । ॐ, तगणः ॐ ॐ, जगणः । ॐ, रगणः ॐ ॐ, एतद्वृत्तं वंशस्थायं भवतीत्यर्थः । तदुक्तं वृत्तरत्नाकरे 'जतो तु वंशस्थमुदीरितं जरो' इति द्वादशाक्षरात्मकजगतच्छिन्दोरूपं समवृत्तमितिलक्षणात् ।

ॐ शंभवे नमः ।

शं भावयासि च भवसे शं च भवसि चेति वा देव ॥

त्वं देवदारुविपिने लिंगे प्रथितोऽस्यतः शम्भुः ॥ ३ ॥

शं सुरं भावयत्युत्पादयतीति शंभुः । 'शिवंकर' इति श्रुतेः । यद्वा भवतिरयं प्राप्स्यर्थ-कः । भूमात्तावात्मनेपदी । तथाच शं भवते सुरं प्राप्नोति शंभुरानन्दवानित्यर्थः । 'आनंदो मद्भेति व्य-जानात् । आनंदाद्भवेव सत्त्वमानि भूतानि जायन्ते आनंदेन जातानि जीवन्ति आनंदं प्रयंत्यभि-सिं-षिंति' 'सुपुत्तिकाले सकले विटनि तमोऽभिभूतः सुस्वरूपमेति । आनंदं ब्रह्मणो रूपं तत्र देवे व्य-प-

यामि ॥ १ ॥ हरिणपरशुपदं वराभययोरप्युपलक्षणम् ॥ ' जपकाले तु मंत्रस्य ध्येयो देवश्चतुर्भुजः ॥
वराभयपरश्वेणलसत्करसरोरुहः ' इति कामिकोक्तेः ।

ॐ शिवो महेश्वरः शंभुः पिनाकी शशिशेखरः ॥ वामदेवो विरूपाक्षः कपर्दी नीललोहित
॥ १ ॥ एषु नवसु नामसु प्रथमं निर्वृत्ति

ॐ शिवाय नमः ॥

प्रकृत्या नैर्मल्यादमलगुणयोगादपि शमाज्जगत्याधारत्वाद्भ्रजदमृतदानाच्च भवतः ॥

बलादिच्छाशक्तेः प्रथितपुरि भद्रश्रव इति प्रतीतस्त्वं लिंगे त्रिपुरहर तस्मादसि शिवः ?

प्रकृत्येति । प्रकृत्या शिवः । स्वभावतः शोभनरूप इति यावत् । शोभनत्वं चानन्दघनत्वं नैर्म-
ल्यादनादिजीववर्त्याणवकार्मणमार्थीयाख्यमलत्रयाभावलक्षणत्वं शुद्धत्वम् । अपूर्णवस्तस्यानादिजीवि-
तापादकः अविद्यासंबन्ध आणवं मलम् ॥ अनादिकर्मफलं वासनारूपं कार्मणम् ॥ अस्ति प्रकाशत इति
व्यवहारयोग्यसामग्र्यां सत्यामपि नास्ति न प्रकाशत इति व्यवहारयोग्यत्वपरूमावरणं मायीर्यं मल-
मिति । तादृशमलत्रयाभाववत्त्वं चाकर्मवश्ये सर्वज्ञे परमात्मनि स्वभावत एव संभवति इति बहुतरं त-
च्चच्छैवागमेषु प्रपंचितं तथाचोक्तं वायुसंहितायाम् ' अनादिमलसंश्लेषप्रागभावात्स्वभावतः ॥ अत्यन्तप-
रिशुद्धात्मेत्यतोऽयं शिव उच्यते ' इति । अथवा शिवशब्दः कल्याणगुणवचनः ' श्वः श्रेयसं शिवं मद्रं क-
न्यापणं मंगलं शुभमित्यमरः । शिवाः शोभना गुणा अस्य सन्ति इति शिवः अर्शादेराकृतिगणत्वान्मत्वर्थी-
ऽच् प्रत्ययः । शोभनगुणाश्रय इत्यर्थः । तदप्युक्तम् ' अथवा ऽशेषकल्याणगुणैकायन ईश्वरः ॥ शिव इत्यु-
च्यते सद्भिः शिवतत्त्वार्थवेदिभिः ' इति । अथप्यत्र परमशिवस्य निष्कलत्वाद्गुणाः कथमपि न संभवति नि-
ष्कलं निष्कियं शान्तं निरवयवं निरंजनम् ॥ अचिन्त्यमव्यक्तमनंतरूपं शिवं प्रज्ञांतममृतं ब्रह्मयोनि-
म् ' इत्यादिश्रुतेः ॥ ' शिवतत्त्वं महात्तेन निष्कलं त्विति कीर्तितम् ' इति वातुलशुद्धवचनाच्च । तथापि
' स एव मायापरिमोहिन्मा शरीरमास्थाय करोति सर्वम् । यः ह्यन्नपानाद्विविचित्रभोगैः स एव जामत्य-
रितृप्तिमेति । सृष्ट्यर्थं सर्वतत्त्वानां लोकस्योत्पत्तिकारणम् ॥ योगिनामुपकाराय स्वेच्छया गुणहते
तनुम् ' इति ' तथैव योगिनां चापि ज्ञानिनां मन्त्रिणा तथा ॥ जपपूजानिमित्ताय
निष्कलं सकलं भवेत् ' इति श्रुतिवातुलशुद्धवचनशुद्धात्पराशक्तिपरिकल्पितगुणा
नादाय तथा व्यपदेश इत्यवगन्तव्यम् । अथ वा शमादिति इयाम्यति इति शिवः
शांत इत्यर्थः ' उमासहायं परमेश्वरं शिवं त्रिलोचने नीलकण्ठं प्रशान्तम् ' इति श्रुतेरिति । शिवाद्य-
श्लेतिहेमव्याकरणसूत्रेण कनि इत्वमलोपयोश्च रूपमिति सुभूतिचन्द्रः । अथवा जगत्याधारत्वाज्जगत्याः
प्रपंचस्पाधार आश्रयस्तस्य भावः तस्मात् । अथवा ज्ञेते असन्नेन वर्तते ऽस्मिन्सर्वमिति शिवः । सर्वा-
धारकमित्यर्थः । ' सर्वनिष्पृष्वरिष्वलिष्वशिवपदप्रवेष्ट्वा अस्वतंत्रं इत्यौणादिकाभिपातनात्तंत्रपदोक्त-
कृत्विभेदेऽधिकरणेऽर्थे रूपं सर्वकारणीभूतचिच्छक्तेरप्याधारतया परमशिवस्यैव जगदाधारत्वात् ॥ तथा
च श्रुतिः ' मायान्तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् ॥ ' यो योनिं योनिमधि तिष्ठने । कोयास्मिन्निदं

संचविचैति विश्वम् । तमीशानं वरदं देवमीड्य निश्चाप्येमा शांतिमर्त्यंतमेति । आधारमानंदमसंब-
 बोधं यस्मिह्यं याति पुरत्रयंच' इत्यादिरिति । **भजदमृतेति** । भजनमुपासनम् भवतइत्यत्र विप-
 यत्वं पष्ट्यर्थस्तस्यभजने अन्वयः । तथा च भवद्विषयकोपासकानाममृतदानाञ्च-यर्थः । अथवा वष्टि-
 लोकहितमिति शिवः । लोकाना भजतां हित परमामृतरूपं वष्टि इच्छति ददातीति यावत् ।
 वशकान्तावितिधातोः पचायन् । पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् । वर्णस्य व्यत्यये अकारस्य
 इकारादेशे च शिव इति रूपसिद्धिः । कान्तिरिच्छा । 'हिसिधातोः सिंहशब्दो वशकान्तेः
 शिवः स्मृतः॥ वर्णव्यत्ययतः सिद्धः पश्यकः कश्यपो यथा' इत्यभियुक्तोक्तेः । तथा चोक्त महाभारते
 'समेवयति यन्नित्यं सर्वार्थानामुपक्रमम् ॥ शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेव शिवः स्मृतः' इति ।
 अथवा वष्टि इच्छाश्रय इत्यर्थः । रूपसिद्धिः पूर्ववदेव । सा चैषा चिद्रूपा पराशक्तेर्भेद एव ।
 'परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रियाच' इतिश्रुतेः । वातुल-
 शुद्धेऽपि 'शिवस्य तु परा शक्तिः सहस्रांशसमुद्भवः ॥ पराशक्तेः सहस्रांशादादिश
 किसमुद्भवः ॥ आदिशक्तिसहस्रांशादिच्छाशक्तिसमुद्भवः' ॥ तथा 'शक्तिराज्ञापरा शैर्वा चिद्रूपा
 परमेश्वरी ॥ शिवेऽवतिष्ठत्यखिलं यथा कारणभूतये' इति । शिवपुराणेऽपि 'तस्यांकमध्यमारूढा शक्ति-
 रिच्छाव्यया परा ॥ महालक्ष्मीरिति ख्याता इयामा सर्वमनोरमा' इति ॥ बलादिच्छाशक्तेरित्यत्र
 बलशब्द आश्रयत्वपरः । इच्छाशक्त्याश्रयत्वादित्यर्थः । भद्रश्रव इति भद्रकर्ण-हृद्इतिप्रथिता प्रसिद्धा
 या पूः पुरं क्षेत्रविशेष इति यावत् । तत्र त्वं लिंगे शिवेश्वरत्वेन प्रतीतो अवगत इत्यर्थः । अष्टपष्टि-
 क्षेत्रगणनावसरे 'भद्रकर्ण-हृदे शिवम्' इति काशीखण्डात्पात्राच्च । **त्रिपुरहरेति** संबुद्धिः । **तस्माद-**
सिशिव इति । तस्मात्त्वमुपदर्शितनैर्मल्यादिहेतुसमूहाच्छिवोऽसि शिवपदप्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः ।
 इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'नमः शिवाय च शिवतराय च' 'तस्मात्सवर्गतः शिवः न सन्न चासञ्छिव एव
 केवलः सर्वमन्यत्परित्यज्य शिव एवैको ध्येयः' इत्यादिश्रुतेः । शिखरिणीवृत्तमिदम् । तथा च वैंगल
 सूत्रम् 'शिखरिणीं य्मौ न्तौ भ्लौ गृतुरुद्राः' इति । प्रतिपादं यगणः । ॐ, मगणः ॐ, ॐ,
 नगणः ॥, सगणः ॥ ॐ, मगणः ॐ, लघुर्गुरुश्च पङ्क्तिरेकादशमिश्च पादे यतिरित्येतत्सप्तदशा
 क्षरमत्याट्टिच्छंदोरूप समवृत्तं शिखरिणीसंज्ञकं भवति इत्यर्थः । तदुक्तं वृत्तरत्नाकरे 'रसे रुद्रैच्छिन्ना
 यमनसमलागः शिखरिणी' इति लक्षणमेतत् ॥

ॐ महेश्वराय नमः ।

त्वेश्वरत्वं त्रिजगद्विलक्षणं त्वमीश्वराणां महतामपीश्वरः ॥

जगत्तिरोधानकरः श्रुतीरितस्त्वं पंचविशोऽपि परो महेश्वरः ॥ २ ॥

त्वेश्वरत्वमिति । इशेश्वर्य इतिधातोः कर्तरिस्थेशमासेत्यादिना वरप्रत्यये ईश्वर इति रूपं महा-
 ध्यासावीश्वरश्चेति कर्मधारयः । ईशितृत्वं महत्त्वं च प्रवर्तनीयेष्वासिल्लोकप्रवर्तकत्वलक्षणं जगद्दे-
 क्षण्यमंगेषु जपन्यम्य गुणस्य पुजने केनापि प्रवर्तयितुमशक्येऽप्यन्धाद्रेणासिल्लोकप्रवर्तनात् ।

स्थितम्' इत्यादिश्रुतेः । 'अत्र च गुणगुणिनोरभेदादानंदविशिष्टार्थप्रतिपादनेऽप्यासां श्रुतीनां प्रा-
माण्यमवगतं तत्त्वम् । अथवा शं सन्सुरारूपः सन्भवति सत्ताश्रय इति शंभुः। मूसत्तायामिति धातोः सुत-
सत्तास्वरूप इत्यर्थः । 'सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म नित्यं विज्ञानमानंदं ब्रह्म' इत्यादिश्रुतेः । देवदारुविपि-
ने दारुकावने लिंग इति दारुकावनान्तरे विराजमानं यल्लिंगं तत्र शंभ्वीश्वर इति प्रसिद्धो भवसी-
त्यर्थः । 'देवदारुवने शंभुम्' । इतिपुराणात्। अत उपदर्शितार्थप्रतिपादकत्वात्क्षेत्रविशेषं प्रसिद्धत्वाच्च
शंभुपदप्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः। इदं च श्रुति प्रसिद्धं नाम 'नमः शंभवे च मयो भवे च' 'सर्वेश्वरः शंभुरा-
काश मध्य' इतिश्रुतेः । उषगीतासुषुत्तामिदम् । तथाच पैंगलसूत्रम् 'अंत्येनोपगीतिः' आर्याद्वितीया-
र्धलक्षणकर्मध्वयं यत्र सोपगीतिरित्यर्थः । लक्षणं वृत्तरत्नाकरे 'आर्याद्वितीयकेऽर्धे यद्गदितं लक्षणं त-
त्स्यात् ॥ यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं तां मुनिर्द्वैवत' इति ॥ ३ ॥

ॐ पिनाकिने नमः ।

नाकोऽपि येन पिहितो मुनिकण्वमूर्धवलमीकवेषुजयनुस्त्रितयाग्रजन्मा ॥

यः सप्तशीर्षफणिरूप उदारकर्मा चापस्तमाहवासि नाथ तंतः पिनाकी ॥ ४ ॥

नाकोऽपीति त्रिपुरदहनवसरप्रयुक्तशरानलज्वालया पिहित आच्छादितो नाकः स्वर्गो येनेति पि-
नाकं तदस्यास्तीति, पिनाकी पृषोदरादित्वात्साधुः । प्रशंसायां मत्वर्थाय इति । प्रशंसा च 'नमस्ते
अस्तु धन्वने' 'अवतस्य धनुस्त्व' 'याते हेतिर्मिदुष्टम्' इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धा। नाकोऽपि येन पिहित इ-
त्येतच्छब्दार्थमाह मुनिकण्वेत्यादिना यः सप्तशीर्षेत्यादिना वाक्यद्वयेन। कण्वस्य महामुनेर्योऽयं मूर्धा
उत्तमार्गं तत्र संजातो यो वल्मीकस्तत्संभूतवेषप्रकृतिकं यद्धनुस्त्रितयं पिनाकशार्ङ्गगांडीवास्यं चापत्रय
तत्राग्रजन्मा प्रथमोत्पन्न इत्यर्थः । तथाचोक्तमुमामहेश्वरसंवादे 'युगान्तरे महादेवि कण्वो नाम महा-
मुनिः॥ स हि दिव्यं तपश्चर्यं कर्तुमेवोपचक्रमे' इत्यादिना । 'पिनाकं नाम मे चापः शार्ङ्गं नाम हरे-
र्धनुः ॥ तृतीयमवशेषेण गांडीवमभवद्धनुः ॥ स च सोमस्य निर्दिश्य ब्रह्मलोकगतं पुनः' इति किंच
सप्त शीर्षाणि सप्त शिरांसि फणारूपाणि यस्येति तथा तदुक्तं महाभारते उपमन्युपाख्याने 'ईद्रापुष-
सहस्रामं धनुस्तस्य महात्मनः ॥ पिनाकमिति विख्यातं स च वैपन्नगो महान् । सप्तशीर्षा महाका-
यस्तीक्ष्णदंष्ट्रो विषोल्बणः । ज्यावेहितमहाभीवः स्थितः पुरुषविग्रहः । शरश्च सूर्यसंकाशो हृष्टः पाशु-
पताह्वयः । येन च त्रिपुरं दग्धं सर्वदेवमयः शरः' इति। अत एवोदारकर्मा । तदुक्तं लिंगे 'सोमश्च भ-
गवान्विष्णुः कालाग्रिर्वासुरेव च । शरे व्यवस्थिताः सर्वे देवमुनूः प्रणम्य तम् । दग्धमप्यथदेवेश शरं
मोक्तुमिहार्हसि। अयं संसृज्य धनुषि ज्यां हसंस्त्रिपुरार्दनः। मुमोच बाणं विप्रेन्द्र विकृष्याकर्णमीश्वरः।
तत्क्षणात्तनुर्दग्धं त्रिपुरं तच्छरार्चिषाऽतिस्पष्टमन्यत् । इदं श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'प्राणेश्वरः कृतिवासाः
पिनाकी' इति। वसंततिलकावृत्तामिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'वसंततिलका त्मौ जौ' प्रतिपादं तगणः—
—, भगणः— ॥ जगणः— द्यंशुर्दयं—, चेति चतुर्दशाक्षरं शकरीछन्दोरूपमेतद्वृत्तं वसंत-
तिलकारस्यं भवतीत्यर्थः। लक्ष्यन्तु वृत्तरत्नाकरे 'उक्ता वसंततिलकातभजाजगोग' इति लक्षणात् ॥ ४ ॥

ॐ शशिशेखराय नमः ।

मतिमयोऽखिलजीवसमष्टिरप्यमधिदक्षमखे हिमगुर्वथा ॥

इति धिया दयया विधृतस्त्वया शिरसि तेन भवान्शशिशेखरः ॥ ५ ॥

मतिमय इति । शशी चन्द्रः स एव शेखरः शिरोमूषणं यस्येति तथा अयं च चन्द्रः न परिदृश्यमानः प्राकृतः किंतु मतिमयो ज्ञानस्वरूप इत्यर्थः । तथाचोक्तं शिवपुराणे 'ज्ञानचन्द्रकलाचूडं दशदिग्बाहुमंडलम्' इति । तथा वराहपुराणेऽपि 'जटास्वरूपेण समस्तसागराः कुलानलाः सिन्धुवहाश्च सर्वशः ॥ शशी परिज्ञानमिदं तव स्थितं न देव पश्यन्ति कुट्टयो जनाः' इति । तथा आसीलजीवसमष्टिः सर्वेषां प्राणिनामैकात्म्यापन्नः । तथा सोमस्य वराहपुराणे प्रजापालनसत्यतपःसंवादे प्रपंचितं 'तास्मिंस्तु मथितो जातो पुनः सोममहीयत ॥ योऽक्षौ क्षेत्रज्ञसंज्ञो वै देहेऽस्मिन्पुरुषः परः । स एव सोमो मन्तव्यो देहिनां जीवसंज्ञितः' इति । हिमगुरिति हिमशब्दः शीतलवचनः 'तुषारः शीतलः शीतो हिमः' इत्यमरः । गोशब्दः किरणपरः । हिमाः शीतलाः गावः किरणा यस्येति हिमगुः । शीतकिरण इत्यर्थः । एवभूतश्चन्द्रः अनपराधोऽपि संभ्रमवशात्कुद्धेन वीरमद्रावतारेणेतरैरपराधिभिस्सह दक्षाध्वरे अमाथि मथितः शिक्षित इति यावत् । ततस्त्वनपराधिनि शिशानि कृतदयार्द्रचित्तेन शिवेन तद्दोषोपशामाय शिरसा पुनर्धृत इत्यर्थः । तथाचोक्तमानुशासनिके उमामहेश्वरसंवादे 'सोमस्तत्र मया देवि कंषितेन भयाद्वितः ॥ पश्यंश्चानपराधी सन्यादांगुष्ठेन ताडितः ॥ तथा विनिकृतेनाहं सामपूर्वं प्रसादितः ॥ तन्मे चिन्तयतश्चासीत्यश्चात्तापः पुरा प्रिये ॥ तदाप्रभृति सोमं हि शिरसा धारयाम्यहम् । एवं वै पापहानिस्तु भवेदिति मतिर्मम' इति । इदं चानपराधि पीडनमत्यंतपापावहमिति लोकशिक्षणम् । द्रुतविलंबितारख्यं वृत्तमिदम् । तथाच पैंगलसूत्रं 'द्रुतविलंबितं नभौ भ्रौ' प्रातिपादं नगणो भगणद्वयं रगणश्चैतद्द्रुतं द्रुतविलंबितारख्यं भवतीत्यर्थः । लक्ष्यं च कैदारे 'द्रुतविलंबितमाह नभौ भरो' इति ।

ॐ वामदेवाय नमः ।

वामार्धेन क्रीडासि त्वं त्रिलोकीवक्राचारो वल्लुमोदोऽसि तस्मात् ॥

विश्वोत्तीर्णः स्रष्टामप्यतीतः प्रेयानात्मा कथ्यते वामदेवः ॥ ६ ॥

अत्र वामेन वामार्धेन वामार्धाभिमानिन्या पराशक्तयेति यावत् । इव्यतीति देवः क्रीडाशाली दिवुकी डादावितिधातोः सृष्टिस्थित्युपसहारादिरूपविधिविधप्रपंचकार्यकर्तृत्वार्थः । तथाच 'स्वतंत्रः कर्ता' इत्यागमप्रमाणसिद्धजगत्कर्तृत्वव्यपदेशस्य परमाशिववृत्तेस्तवनमापि पराशक्तिसवलनप्रयुक्तत्वेन । स्वयं न किंचिदापि कार्यं करोतीति भावः । 'न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न न्यूनतश्चाप्याधिकश्च विद्यते ॥ परास्य शक्तिर्वाविधे व श्रूयते स्वामाविकी ज्ञानबलक्रिया च' इति श्रुतेः । 'लिप्यते न स पापेभ्यः पद्मपत्रमिवाम्भसा' इति श्रुतेः 'शिवः शक्त्या युक्तो यदि भवति शक्तः प्रमवितुम्' इत्याद्यभिप्रेत्यो ज्ञेयैति । शक्तेः सकलकार्यानिर्वाहः

त्वस्य परमशिवस्य पृथग्भावस्य तद्दौदासीन्यस्य च दर्शितत्वात् । तेन स्रष्टामप्यतीत इत्यर्थः सूचितः अ-
थवा वामो वक्रो लोकविरुद्धरूपालक्ष्ये लपैशाचद्वैगं वरादिविलक्षणाचरणान्सचासौ देव इति कर्मधारयः
दीव्यतिरस्मिन्पक्षे व्यवहारार्थकः । लोके हीष्टलिप्सयानिष्टपरिजिहीर्षया वा मंगलादिकं निषेव्यते । परम
शिवस्य चेष्टानिष्ठात्मकार्यकारणसंघातरूपप्रपंचसंसर्गिकत्वेनाचिन्त्यापरिमितमहिमाधारत्वात्स्वच्छन्द-
चारीत्यर्थः । तेन विश्वोत्तीर्ण इत्येतत्प्रदर्शितम् । अथवा वामः सुन्दरः 'मंगलायतनं देवं युवानम-
तिसुन्दरम्' इत्यागमोक्तेः । सचासौ देवो मुदित इति यावत् । दीव्यतेर्मोदार्थकत्वात् । तथा चा-
कृत्रिमातिशयितपरमप्रेमास्पद इत्यर्थः । 'न वा अरे सर्वस्य कामाय प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय
सर्वं प्रियं भवति' इति श्रुतेः । तेन प्रेयानात्प्रेत्यर्थः सूचित इत्याशयेनाह वामार्धेनेत्यादि ।
त्रिलोकीवक्राचारः त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी तद्रक्तस्तद्विरुद्ध आचार आचरणं यस्येति
तथा वल्गुमोदः वल्गुः सुन्दरो मोद आनन्दो यस्येत्यर्थः । तस्मादिति । उपदर्शितत्रितयहेतोरि-
त्यर्थः । एतस्य विश्वोत्तीर्ण इत्यादिवन्वयः । तथा च वामार्धेन क्रीडनात्स्रष्टामप्यतीतः त्रिलो-
कीवक्राचरणाद्विश्वोत्तीर्णः मनोहरानन्दवत्वात्प्रेयानात्प्रेति व्युत्क्रमेण यथायोग्यमन्वयः । यद्यपि
वामश्चासौ देव इति समासे सौन्दर्यस्य देवपदप्रतिपाद्ये आनन्दवत्प्रेयान्वयः । वल्गुमोदोऽसि । ततस्त-
स्मादिति । तन्निर्वचनेन विशेषणीभूतानन्द एवान्वय इति परस्परविरोधिब्याख्यानव्याख्येययोरैकार्थ-
कत्वस्य व्युत्तिल्लभ्यत्वात् । तथापि 'विशिष्टेऽन्वितस्यासति बाधके विशेषणेऽप्यन्वय' इति
न्यायासौन्दर्यस्य मोदविशेषणत्वेनाप्यन्वयसंभवादविरोध इति । इदं श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'वामदेवाय
नमो ज्येष्ठाय नमः' इति । शाठिनीसंज्ञकं वृत्तभिदं तथा पैंगलसूत्रं 'शाठिनी म्तीत्यौग समुद्ध्ययः'
प्रतिपादं मगणः, तगणद्वयं, गुहृद्वयं च, चतुर्भिः सप्तभिश्च यतिरित्येतद्दुत्तं शालिन्याख्यं भव-
तीत्यर्थः । लक्ष्यं तु कैदारे 'शालिन्युक्ता म्तीतगौगोऽब्बिलोकौ' इतितल्लक्षणात् ॥ ६ ॥

ॐ विरूपाक्षाय नमः ।

विषमाणि विविधशक्तीन्यक्षीणि विलक्षणानि वाक्षाणि ॥

हरहेमकूटशैले लिंगे व्यक्तोऽस्यतो विरूपाक्षः ॥ ६ ॥

विषमाणीति । विरूपाणि विषमाणि लोचनानि अक्षीणि यस्य स विरूपाक्षः सौमसूर्या
प्रिलोचन इत्यर्थः । अथवा विरूपाणि इच्छाज्ञानक्रियात्मकत्वेन विविधशक्तीन्यक्षीणि यस्येति
पूर्ववत् । इच्छाज्ञानक्रियात्मकलोचनत्रयवानित्यर्थः । तथाचोक्तं शैवागमे 'इच्छाज्ञानाक्रियारूप-
विलसत्प्रोचनत्रयम्' इति । अथवा विरूपाणि विलक्षणान्यक्षाणि इंद्रियाणि यस्य स
तथा इन्द्रियपदं त्वगादिधातूनामप्युपलक्षणं लोके ह्याहंकारिकाणि भौतिकानि वैद्वियाणि
भौतिकास्त्वगाद्या धातवः प्रसिद्धाः नैतादृशास्त्वगाद्या धातवश्चक्षुरादीनि चेन्द्रियाणि परम-
शिवस्य संभवंति । 'निष्कृत्यं निष्कलं शान्तं निरवयं निरंजनम् । अपाणिपादमश्रोत्रम्' इत्यादि
श्रुतेः । किन्तु उपासकैर्ष्यानाथं परिकल्पितान्यप्राकृतानि इंद्रियाणि तथैव त्वगाद्या धातव इत्यर्थः

तदुक्तं शिवपुराणे 'अप्राकृतशरीरं तमतिमन्मथरूपिणम् ॥ श्रुतीतिघनीभूतसाञ्चिदानंदविग्रहम् ,
इति । अथान्यत्रापि शैवागमे ' नास्ति देहेऽस्थिरुधिरं न मासं वापि किञ्चन ॥ प्रतिविब्रमिवाकाशे
शक्रचापमिवांबरे ॥ ज्योतिर्मथतया सिद्धमिदं सादाशिवं वपुः ॥ इति । कामिकेऽपि 'चतुर्विंशत्युत्तरं
यद्भवानां शतद्वयम् ॥ भुवनाध्वा स संचित्यो देवदेवस्य शूलिनः ॥ सप्तकोटिमहामन्त्रैर्मूलावेद्या-
समुद्भवैः ॥ मंत्राध्वा रुधिरात्मासौ विचित्यः पार्वतीपतिः ॥ अनेकभेदसंभिन्ना मंत्राणां पदसंहतिः ॥
प्रदाध्वासौ पशुपते । शिरामासतया स्थितः ॥ पृथिव्यादीनि पद्विशतत्त्वान्यागमवेदिभिः ॥ उका-
न्यमीभिस्तत्वानि शुक्रमज्जास्थिरूपधृक् ॥ इति । एवं परमशिवस्य पंचाननैरुद्गतानि यानि कामिकाय-
ष्टाविंशत्यागमात्मकानि प्रमाणानि तदात्मकत्वेनापि ध्यातव्यं रूपमुक्तं तत्रैव प्रदेशान्तरे यथा
' कामिकं पादकमलं योगजं गुल्फयोर्युगम् ॥ चित्तं पादागुलीरूपं कारणं प्रसूतिद्वयम् ॥
अजिता जानुनोर्युगं दातमूरुद्वयं विभोः ॥ गुह्यं बीजात्मकं सूक्ष्मं सहस्रं तु षट्-
द्वयम् ॥ पृष्ठभागोऽशुमानस्य नाभिः श्रीसुप्रभेदकम् ॥ विजयं जठरं प्राहुर्निश्वासं हृदयात्म-
कम् ॥ स्वायंभुवं स्तनद्वंद्वमनलं लोचनत्रयम् ॥ नीरामः कण्ठदेशोऽथ रुतंत्र श्रुतिद्वयम् ॥ मुकुटं मुकुटं
नेत्रत्राहवो विमलागमा ॥ चन्द्रज्ञानमुरः शंभोर्विब्रं वदनपंकजम् ॥ जिह्वा प्रोद्वीतमीशस्य ललितं
गंडयोर्युगम् ॥ सिद्धं ललाटफलकं संतानं कुंडलद्वयम् ॥ यज्ञोपवीतं सर्पकं हारस्रक् पारमेश्वरम् ॥
किरणं रत्नभूपास्य वातुलं वसनात्मकम् ॥ एवं तत्रात्मकं रूपमीश्वरस्य विचिन्तयेत् ॥ इति ।
हर हेमकूटशैल इति । हरोति संबुद्धिः हेमकूटमिति क्षेत्रविशेषः ' हेमकूटे विरूपाक्षम् ॥ इति
पात्रे । अत इति उपदर्शितहेतोः विरूपाक्ष इति प्रसिद्धो भवसत्यर्थः इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम
' ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नम ॥ इति । गीत्याख्य वृत्तमिदम् । तथाच पैगलसूत्रम्
' आर्यार्धसमा गीतिः ॥ आर्यापूर्वार्धलक्षणकर्मर्धद्वयं यत्र तद्वीत्याख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थं । तदुक्तं वृत्तर-
त्नाकरे ' आर्याप्रथमपदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभयोः ॥ दलयोः कृतयतिशोभा ता गीतिं
गीतवान्भुजंगेशः' इति ॥

ॐ कपर्दिने नमः ।

नदीपूरः शोधाद्य सुरधुनीशोधनात्तत्प्रदानात्कचग्रंथेभेदोऽतिगणित गुणः स्यात्कपर्दी वराटः ॥
तदाधारः पूरस्थगनमपि तत्पावनं तत्प्रकाशसमत्वं मैरालीं प्रथयासि तनुं छालगण्डे कपर्दी ॥८॥

नदीपूरैरिति पुरपूर्तावित्यस्माद्वातोः सपदादित्वाद्वावे क्विपि 'राष्ट्रोप' इति विलेपे पूरशब्दो
रेफांतः पूर्ववाची अन्तर्भावितण्यर्थात्त एव धातोः कर्तरि वा क्विपि पूरपर्यायः परशब्दः । कशब्दो
जलवाची ' मारुते वेधसि ब्रध्ने पुसि कः कं शिरोऽनुनोः ॥ इत्यमरः । कस्य पर कपर् जलप्रवाहः ।
स च गौगो विवक्षितः । तेन दायति शुच्यतीत्यर्थे ' देवशोधने ॥ इतिधातोः सुपि स्य ॥ इत्यत्र-
सुपीतियोगविभागात् सुप्युपपदे ' आतोधातोः कप्रत्ययो भवतीति, कर्त्तृ कप्रत्यये-कपर्द इति रूपासि
द्धिरित्यभिप्रायेणाह । नदीपूरः शोधादिति । शोधन्नायं नैर्मल्योन्माने न तु पावित्र्यं ' स्वतः
पवित्रं परमेशतत्वम् ॥ इत्यभियुक्तोत्तरन्यप्रपुन पावित्र्यानपेक्षणात् । तथाचोक्तं रामायणे ' पपात जा-
न्तर्वा पुण्या पुण्ये रद्रस्य मूर्धनि ॥ अथवा रूपं मंगामवाटं दायति शोधयति पवित्रीकरोतीत्यर्थे
अंतर्भावितण्यर्थात्किप् कर्मण्युपपदे ' आतोनुपसर्गे क' इत्यादि पूर्ववत् । तथाचोक्तं रामायणे
' नवांगपातितं तोयं पवित्रमिति परपुण्यः ॥ इति परिकराटंकारेण हेतुगामिप्रायकं तोपविदेशगमने-

त्वमिप्रेत्याह अथ सुरधुनीशोधनादिति । अथवा कपरं गंगाप्रवाहं ददाति भगौरथायोति
 तथेत्याशयेनाह तत्प्रदानादिति । अथवा कपर्दो जटानां ग्रन्थिविशेषः । 'कपर्दोऽस्य जटाजूट'
 इत्यमरकोशादित्यभिप्रायेणाह कचग्रन्थेर्भेद इति । यद्वा कपर्दश्चन्द्रो गुणविशेषपरः । कपर्द
 इत्यधिकृत्य 'भूमनिन्द्राप्रशंसासु नित्ययोगेशतशायने' इति सूतसंहिताटीकाकारोक्तकोश-
 त्वचनान्दित्याशयेनाह 'आतिशयितगुणः स्यादिति आचिन्त्यापरिमितानन्दसंधाधिगुणविशेषो
 वा कपर्दपदार्थ इत्यर्थः । अथवा कपर्दो वराट इति तदाधार इति योगेन रूढ्या वा
 कपर्दिव्युत्पत्तीना यथासंभवं क्रमेण प्रयोजनान्याह पुरस्थगनामित्यादिना ।
 अत्र कपरा जलप्रवाहेण दायति शुद्धतीति प्रथमव्याख्याने तावानपि जलप्रवाहः प्रो-
 छन्नवस्त्रानुपंगीवारिवच्छुद्धिमात्रफलकत्वेन कथञ्चित्किञ्चिदपि भूमौ विनिपातेन पर्यवसानात् ।
 गंगातीरभावलक्षणमहिमोक्त्या पुरस्य गंगाप्रवाहस्य स्थगनं स्थिरीभावं प्रथयसि प्रकटीकरोपि
 इत्युत्तरेण संबन्धः । कपरं गंगाप्रवाहं दायति शोधयति इति द्वितीयव्याख्यानं च 'एवंविधे कलियुगे
 देवाणामेकशोधनम् ॥ महादेवनमस्कारे ध्यानं दानमिति श्रुतिः' इतिकौर्णोक्त्या 'अपवित्रः
 पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वा ॥ यः स्पर्सेद्देवमीशानं स ब्राह्मभ्यन्तरः शुचिः' इति शिवधर्मवचना-
 त्परमशिवस्य सर्वातिशयपावनोक्त्या 'श्रुताभिलषिता हृष्टा स्पृष्टा पीतावगाहिता ॥ गंगा' तारयते
 नृणामुभौ वंशौ विशेषतः' इत्यानुशासनिस्त्वचनप्रतिपन्नं यद्गंगापावित्र्यं तत्रापि प्रथयसि त्वमेवेत्यर्थः ।
 भवागपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः' इत्युपदर्शितप्रमाणबलात्तावतोऽपि गंगापावित्र्यस्य भगवतः
 परमशिवस्य जटास्पर्श एव कारणमिति भावः । अतएव 'जटास्वरूपेण समस्तसागराः कुलाचलाः
 सिधुवहाश्च सर्वतः' इत्यादिना सिधुवहादीनां महानदीनां जटाश्रयत्वोक्तिरपि संगच्छते इति । कपरं
 गंगाप्रवाहं ददातीति तृतीयव्याख्याने अविद्यमानस्वार्थस्य दानकर्मत्वासंभवेन दूर्वाभावलेभ्यंबुक्काणिका
 रूपेण तिरोभावितस्य गंगाप्रवाहस्य योऽयं प्रकाशः प्रकटीकरणं तत्क्षमत्वं तत्सामर्थ्यं
 प्रथयतीत्यर्थः । कपर्दो वराट इति पंचमव्याख्याने परमाशिवावतारस्य मैरालारूपस्य
 या तनुर्मूर्तिः सा मैराली तादृशीं तनुं वा प्रथयसि करोपीत्यर्थः । तन्त्राश्रितामणौ
 मैरालारूपस्य शिवावतारस्य कपर्दमालाधारणकथाया विस्तरेण स्मरणात् । छलगंड-
 पदात्स्वार्थिकस्तद्धितश्चन्द्रस आनुगुण्याय कृतः । 'छलगंडे कपर्दिनम्' इति अष्टपिण्डेश्वाध्याये
 पद्मपुराणात् । श्रुतिप्रसिद्धं वेदं नाम 'नमः कपर्दिने च व्युत्केशाय च' इति श्रुतेः । मेघ-
 विस्फूर्जिताख्यं वृत्तमिदं तदुक्तं वृत्तरत्नाकरे 'रसत्त्वैर्मौन्सौ ररगुरुयुता मेघविस्फूर्जितं स्यात्'
 अत्र प्रतिपाद मगणः मगणः नगणः सगणः रगणद्वयं गुरुकश्च पद्भिः पद्भिः सप्तभिश्च यतिरित्येत-
 द्भूतं मेघविस्फूर्जिताख्यं भवतीत्यर्थः । अयं तु अतिधृतेर्भेदः ॥

ॐ नीललोहिताय नमः ।

नेमांगनं प्रकृतिपूरुषं रवेरन्तश्च रूपं युगपद्गुप्तव ॥

वेधोऽलिकांतुकणतो ऽरुणासिताज्जातः शिव त्वमिति नीललोहितः ॥ ९ ॥

नेममर्धमगना यस्य षपुपस्तादृशं तत्र शरीरमित्युस्त्या 'त्रयोदशं हरेरर्धमर्धनारी चतुर्दशम्'
 इति वातुदशुद्धवचनप्रतिपन्नार्थनारीश्वरात्मकत्वेन नीललोहित इत्युक्तं भवति । तथाच श्रुतिः
 'भूतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिण्डम्' इति पिण्डं लोहितमित्यर्थः । वेदपादस्तवेऽपि 'अर्ध

पुंलक्षणं वंदे पुरुषं कृष्णपिंगलम् , इति प्रकृतिपुरुषात्मकत्वाद्वा तथेत्याह प्रकृतिपुरुषमिति प्रकृतिश्च पुरुषश्च तयोः समाहारः प्रकृतिपुरुषं परमशिवाश्रितायाः विद्यावारिकायाः प्रकृतेस्तमःप्रधान-
तया लोहित्यौचित्यात् । ब्रह्माण्डान्तर्वर्त्यशेषप्राणिराशिवर्तकस्य च पुरुषस्य रजःप्रधानतया नील-
त्वौचित्यादितिभावः । तथाचोक्तं लैंगे 'नीलश्च लोहितश्चैव प्रधानपुरुषान्वयात्' इति । मानुमंडलांत-
र्ध्वयस्वरूपत्वाद्वा तथेत्याह खरंतश्चेति च शब्दः इतीत्युत्तरत्र संबध्यते । ' इतिहेतुप्रक-
रणप्रकर्षादिसमाप्तिषु , इत्यमरः । सूर्यमंडलान्तर्वर्तित्वेन भूगमाणं यद्रूपद्वयं कंठावच्छेदेन नीलत्वं
तदन्यावच्छेदेन लौहित्यं तद्व्यद्वर्तित्वेन भूगमाणं यद्रूपद्वयं कंठावच्छेदेन नीलत्वं
पुरुषो दृश्यते । हिरण्यश्मश्रुः हिरण्यकेश आप्रणासात्सर्व एव सुवर्णः । ' असौ यो व सर्पति नीलमीवो
विलोहित , इति च , । अर्धांगना शरीरत्वात्प्रधानपुरुषान्वयात् ॥ मानुमध्यपरामर्षादाविर्भावाच्च
भावत , इतिहेतुचतुष्टयेनापि नीललोहितपदप्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः । आविर्भावादिति चरमहेतुं
दर्शयति वेधोऽलिकेत्यादि । वेधसो ब्रह्मणः यदलीकं ललाटं तद्भ्रुवो योऽयमंबुकणः स्वेदविंदु-
स्तस्मादित्यर्थः । अरुणासिताहोहितनीलाज्जातः आविर्भूतः । तथा च सृज्यमानाया प्रजाया
वृद्धिकामश्चतुर्मुखः पुत्रेच्छातः परमशिव एव पुत्रो मे भूयादित्यभिसंधायामौ जुहाव जुह्वतस्तस्य लला-
टात्समुद्गतः स्वेदविंदुरग्नौ पतंल्लोहितो भूत्वा पुनर्नीलः सन्नोदतिष्ठत् । ततो भगवान्नीललोहितनामा-
आविरभूदित्यादि अक्षेपेण प्रपंचितं शिवपुराणे यथा ' भूत्वा लोहितमाश्वेव पुवर्नीलमभूत्ततः ॥
नीलरोहित इत्येव तेनाविरभवत्प्रभुः' इति । तथा लैंगेऽपि ' वृद्धयर्थं भगवान्ब्रह्मा पुत्रैः स्वैर्मानसैः
सह ॥ दुश्चरं विचचारैषे समुद्दिश्य तपः स्वयम् ॥ तुष्टश्च तपसा तस्य भावं ज्ञात्वास्य वाञ्छितम् ॥
ललाटमभिनिर्मिय ब्रह्मणः पुरतः स तु ॥ पुत्रस्त्वहमिति प्रोच्य स्त्रीस्वरूपोऽभवत्तदा ॥ तस्य
पुत्रो महादेवो हार्धनारीश्वरोऽभवत् , इति । इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'द्रापे अंधससपते दरिद्रं नील-
लोहित , इतिश्रुतेः । ललिताख्यं वृत्तमिदं तदुक्तं वृत्तरत्नाकरे ' धीरैरभाणि ललिता तमो जरो ,
इति प्रतिपादं तगणः भगणः जगणः रगणश्चेति एतत्प्रतिपादादयतिकं ललिताख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः
अयं तु जगत्या भेदः ।

मूलश्लोक

शंकरः श्लेषाणिश्च सद्वांगी विष्णुवल्लभः ॥
शिपिविष्टोऽविक्रानायः श्रीकण्ठो भक्तवत्सलः ॥

एतान्यष्टौ नामानि निर्वर्त्ति ॥

ॐ शंकराय नमः ।

कर एव मुखं धत्से भक्तानां कुरूपे च तत् ॥
पीठे चंद्रपुराभित्ये नाम्ना ख्यातोऽसि शंकरः ॥ १० ॥

करोतीति करः । शं सुतं क्ठे यस्येति शं करोतीति वा शंकरः । शमित्युपपदे कृन्धातोरच्प्रत्य-
यादित्यभिप्रायेणाह कर एवेत्यादि । पीठ इति अष्टपट्टिपीठान्तः परिगणितं यच्चंद्रपुराख्यं पीठं
तत्रयद्विंशे शंकरत्वेन प्रसिद्धत्वाच्च शंकरत्वेन निर्वाच्यो भवसीत्यर्थः । एतन्नम्यत् । इदं च श्रुति-
प्रसिद्धं नाम ' नमः शंकराय च मयस्कराय च , इति । पथ्यावकारस्य वृत्तमिदं तथाच ' दंगले सुने
'पथ्या सुजो ज' इति प्रतिपादं प्रथमाक्षरान्तरं मपरसतत्रभनान्यनमो गुणो विषमपादे चतुर्थाक्षराद्यगण

तथैव समपादे चतुर्थाक्षराजगण एव पादातिमाक्षरं गुरुर्बालधुर्वत्येतद्द्वैतं पथ्याख्यं भवतीत्यर्थः ।
तथा च कैदारे 'युजोर्जेन सरिद्धर्तुः पथ्यावकं प्रकीर्तितम्' ।

ॐ शूलपाणये नमः

शिव तृप्तपुरस्थलिंगमध्ये प्रकटस्संस्त्रिगुणात्मकालोकैः ॥

शुचिभक्तिदशादिभिस्त्रिशूलं विदधंस्त्वं प्रथितोऽसि शूलपाणिः ॥ ११ ॥

शिवेति त्रिगुणेत्यादि । त्रिगुणाश्चात्मानश्च कालाश्च लोकाश्चेति तथा शुचयश्च भक्तयश्च
दशाश्च आदिश्चेति च दंडः । शुचयोऽग्रयः । गुणाः सत्त्वादयः आत्मकालोकशुचिभक्तिदशादिभि-
न्धिभिरिति त्रित्वस्योत्तरत्रापि संबंधः । तथाच सत्त्वरजतमोरूपगुणैः, आत्मातरात्मपरमात्मारूपैरा-
त्मवर्गैः भूतभविष्यद्वर्तमानारूपैः कालैः, स्वर्गमृत्युपातालारूपैर्लोकैः, गार्हपत्याहवनीयदक्षि-
णारूपैरग्निभिः, इच्छाज्ञानक्रियात्मिकाभिः शक्तिभिः, वाल्ययौवनवार्धक्यारूपैरवस्था-
विशेषैः, जागृतत्वप्रसुप्तिभिर्वाऽवस्थाभिरादिपद्माह्याभिः, सृष्टिस्थितिसंहतिरूपकृत्यादिभिश्च परि-
कल्पितं यत्रिशूलं तद्विधारणाच्छूलपाणिरिति प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथाचोक्तं पद्मपुराणे 'अथ
यज्ञात्मको विष्णुस्त्रिशूलं मनसाकरोत् । गुणावस्थानिकालात्मलोकशक्तित्रयात्मकम्' इति । अत-
एव शैवागमादौ 'इच्छाज्ञानक्रियारूपास्त्रिशूले शक्तयो मताः' ॥ तथा, 'त्रैगुण्यं शूलमेतस्य
परशुः सत्यनिष्ठता' इति च । एवंभूतस्य त्रिशू रस्य करस्थत्वोक्त्या अनिर्वचनीयसामर्थ्याश्रयीभूताया
अपि मांयायाः स्वाधीनत्वमुक्तं भवति । शिवतृप्तपुरस्थलिंगमध्ये इति । शिवेति संबुद्धिः ।
तृप्तपुरमिति क्षेत्रविशेषः । स्पष्टमन्यत् । इदं च ध्रुतिप्रसिद्धं नाम 'तस्य ललाटाव्ययः शूलपाणिः
पुरुषोऽजायत' इति । औपछन्दसिकारूपं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रे (?) औपछन्दसिकं प्रति-
पादं विपमपादयोः पञ्चात्रोत्तरं रगणयगणौ समपादयोस्त्रयष्टमात्रोत्तरं तावैव गणौ एतदौपछन्द-
सिकारूपं मात्रावृत्तं भवतीत्यर्थः । मात्रास्वपि केचन नियमा आकरे द्रष्टव्याः तथा च कैदारे
'पथितयो तथैव शेषमौपछन्दसिकं सुधीभिरुक्तम्' इति ॥ ११ ॥

ॐ सद्गङ्गिने नमः ।

द्वुहिनस्यैकं वदन् मित्यावचनं दृष्ट्वा सद्यश्छिन्नं

न ततो वैभोमरणं शंभोः क पुनर्हिंसाजन्यं पापम् ॥

अथ दंडार्थं ब्रह्मसि त्वं तज्जनशिक्षार्थं खट्वाया वा

चरणं यच्चद्विपलं सत्त्वं प्रथितस्तेन त्वं खट्वांगी ॥ १२ ॥

द्वुहिनस्येति 'सद्गङ्गं देवार्धम्' इत्यापस्तवस्मृतदेवार्धमेव सद्गङ्गपदार्थः । तच्च देवस्यार्धमिति
वा नरशिरःकपालप्रोतदंडविशेषो वा दंडार्धमित्यन्यदेतत् । तद्ब्रह्मसि लोकशिक्षार्थं स्वीकरोपि
खट्वांगीत्यर्थः । ननु ब्रह्मशिरोलवनप्रयुक्तपापहरणार्थमेवेदं सद्गङ्गमुरीकियताम् 'कपालपाणिः
खट्वांगी ब्रह्मचारी सद्योत्थितः ॥ पूर्णेन्द्रोदशभिर्धर्मैर्ब्रह्मा प्रतिमुच्यत' इतिशांतिपर्वणि प्रायश्चित्त-
निर्धारणार्थत्वेन प्रतिपादितत्वात् । तस्मिन् जनशिक्षार्थमित्युक्तमत आह द्वुहिनस्येत्यादि
द्वुहिनस्य ब्रह्मणो मित्यावचनं मित्यारूपं मृषावचनं यस्मिन्सादृशमेकं धदनं सद्यस्तत्कालमेव छिन्नं

हूनं संहतमिति यावत् । मिथ्यावचनं हृष्टेत्यनेन मिथ्यावचनस्य दर्शनस्योच्छेदहेतुत्वप्रति-
पादनात्स्वस्य प्रागुपदर्शितसत्यसंधत्वमुक्तं भवति । ननु 'न हिंसात्सर्वभूतानि' 'अहिंसा परमो
धर्मः' 'न ब्राह्मणं हन्यात्' इत्यादिबहुतरप्रमाणपरिवर्जितब्रह्महननदिदोषप्रसक्तया प्राणिहिंसक-
त्वादिरूपकौयादिधर्मधर्मितया 'त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशातम्' इत्यादिप्रमाणासिद्धप्रशातत्वादि-
स्वरूपधर्मविरोध इत्याशंकायाह तत इति । ततस्तावन्मात्रेण ब्रह्माशिरोलवनमात्रेण वेधोमरणं
नाभूदित्यर्थः । अत एव न हिंसाप्रयुक्तपापानुब्रवोऽपीत्याह कपुनरिति । एकास्मिच्छिरस्युच्छिन्नेऽ
प्यवशिष्टानामनपायात्कुनो हिंसाप्रसक्तिः कुतस्तज्जन्यपापं परमाशिवस्य सम्भवतीत्यर्थः । स्वाभाविक-
ज्ञानबलक्रियत्वेन परमशिवस्येच्छामात्रशक्तिप्रधानत्वादिति भावः । तथाच प्रत्यवायरहितेनापि
परमशिवेनैवं प्रायश्चित्तमाचरितं यदि किमु वक्तव्यमल्पमतिमद्वाधुनिकजीवराशेरित्यापामरसाधारणा-
सिद्धलोकप्रायश्चित्तप्रवृत्तिदाह्यार्थमित्यर्थः । प्राणवियोगमात्रेऽपि ब्रुहिणाशिरोलवनमात्रेण
तद्वननाविहितप्रायश्चित्ताचरणे प्रवृत्तिर्यदि किमु साक्षात्तद्वधकर्तुस्तदाचरणे वक्तव्यमित्यभि-
प्रायेणाह ब्रह्मीति वर्तमानार्थकलट्प्रत्ययनाविशेषेण यावत्कालपरामर्शे सार्वकालीनं स्यात् । तद्वा-
रणस्य प्रयोजनाकांक्षायामेतस्यापि प्रयोजनत्वेनोपवर्णयितुमुचितत्वादिति भावः तथाचोक्तं ब्रह्माण्डपु-
रणे 'यद्यप्यमुक्तप्राणोऽसि तथाप्येषोऽनघोऽपि सन् ॥ भिक्षाचरणमात्रेण प्रयाश्चित्तो भविष्यति
एवंकृते न केनापि ब्रह्मद्रोहः कृतो भवेत् ॥ इत्युक्तं सौ गणेशानो देवं देवोऽभ्यभापत ॥ ब्राह्मणे
नावमंतव्यमितिलोकस्य क्लृप्तये ॥ युवा भिक्षाटनं कर्तुं नियुक्तवानघो मया' इति ।
अथवा सद्वाया मंचस्य अंगं पादः सोऽस्त्यायुधत्वेनेति सद्वागी सद्वांगायुऽवानित्यर्थः । तदुक्तं
कामिके सदाशिवप्रतिष्ठापटले 'पिंगलाभजटाजूटं दशदोर्दंडमंडितम् ॥ अभयं च प्रसादं च तथा
शक्तिं त्रिशूलकम् ॥ सद्वागं दक्षभागस्यैर्वहेत करणल्लवैः ॥ भुजग चाक्षमाला च डमरुं नील-
पंकजम् ॥ बीजापूरं च वामस्यैर्वहेत सुप्रसन्नकम्' इति । इदं सद्वागं न प्राकृतमित्याह
विमलं सत्वमिति । शुद्धसत्वप्रवर्तकच्छाज्ञानक्रियारूपशक्तित्रयात्मकमित्यर्थः । तदुक्तं शैवागमे
'इच्छाज्ञानक्रियारूपास्त्रिशू शक्तयो मताः ॥ उक्तास्मा एव सद्वागशुद्धसत्वप्रवर्तका' इति । एतेन
'महान् प्रभुर्वै पुरुषः सत्वस्यैव प्रवर्तक' इतिश्रुतिसिद्धशुद्धसत्वप्रवर्तकत्वं सूचितम् । शुद्धसत्वस्व-
रूपं यत्सद्वागं तद्ब्रह्मीति पूर्वेण संबन्धः । तेनेति उपदर्शितरीत्या उक्तार्थप्रतिपादकत्वेन सद्वागीति
प्रतिपाद्या भवसीत्यर्थः । शंभुसंज्ञकं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तेः 'दशबाणार्थैर्यतिधारी स्तोभयमा-
मोगंगः शंभुः प्रोक्त' इति । प्रतिपादं सगणः तगणः यगणः भगणः भगणः मगणद्वयं गुरुश्च दशभिः पंचभि-
श्चतुर्भिश्च यतिरित्येतद्वृत्तं शंभुसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । 'नवबाणाक्षैर्यतिधारी' इत्यापि पाठान्तरम् । तत्रो-
दाहरणान्तरविषयमन्वष्टम् ॥ अतिधृतेर्भद्रोऽयम् ॥

ॐ विष्णुवल्लभाय नमः ।

वितरन्हरये तपस्यते पदरेखाजनितं मुदर्शनम् ॥

चपुर्धमपि मियाय ते प्रथितस्त्वं भुवि विष्णुवल्लभः ॥

विष्णुवल्लभः उपासकत्वेन प्रीतिविषयो यम्येत्यभिप्रेत्याह वितरन्निति जटंधरवधार्थं स्वपदांगु-
ष्ठरेसातः आविर्भूतं यत्सुदर्शनं तच्चिरकालतपस्यते उपासीनाय विष्णवे वितरन्द्दानस्य विष्णु-
प्रियो भवसीत्यर्थः । तथाचोक्तमन्यत्र 'चरणांगुष्ठरेसातस्य जटमप्ये सुदर्शनम् ॥ प्रदाय विष्णवे शुद्धं
स्य जमाह वेष्णुम्' इति शैवशुद्धं दत्त्वा वेष्णुं सुदर्शनं जघाहेर्यर्थः । विष्णोऽरसासक्तं च
सौमिके पराणि अभ्यन्यामानं प्रणि परमशिवेनैव प्रदर्शितम् । 'सद्यगोचारं वर्याग्रेस्तपसा नियमेन च
क्षाया धृत्वा च भक्त्या च कर्मणा मनसा गिरा ॥ यथावद्दहमाराध्यः हृष्टोऽन विष्टकर्मणा ॥

तस्मादिष्टतमः कृष्णादन्वो मम न वियते, इति ॥ अथवा विष्णोर्वल्लभः उपास्यत्वेन प्रिय इति तथेत्याशयेनाह वपुरर्धमपीति । ते तत्र प्रियाय त्वद्भजनैकपरायणाय अर्धवपुरापि वितरान्ति पूर्वण संबंधः । वपुरपीत्यपिना भोगायतनसमष्ट्यात्मकत्वेन शरीरस्य परमप्रेमास्पदतया दातुमयोग्यस्यापि दाने किमन्यासामणिमाद्रिसिद्धीनां दाने वक्तव्यमिति निसर्गसिद्धं पारमैश्वर्यमौदार्यमित्यर्थः सूचितः तथाच परप्रेमास्पदीभूत इत्यर्थस्तात्पर्यविषयीभूत इति द्रष्टव्यम् ॥ 'उमासहायं परमेश्वरं विभुम्, इत्यु पक्रम्य 'स एव विष्णुः स प्रमाणः स कलाभिः' इत्यादिश्रुतेः । आवयोर्तरं नास्ति शब्दे रथैश्च गोपते, इत्यादि श्रुतेश्च परस्पराभेदस्य स्पष्टीकृतत्वात् । 'त्रयोदशं हरैरर्धमर्धनारीचतुर्दशम् ॥', इत्यादिवातुलशु द्ववचनप्रतिपन्नार्धनारीश्वरहर्षार्धादिषष्टि तपंचविंशतिमूर्तीनामपि परमाशिवाभेदस्थान्यत्र प्रपंचितत्वात् । इति सर्वमवदातं वैतालीयाख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तं पैंगले 'वैतालीयं दिस्वा अयुकूपादे युग्मादे वसवोऽनेलीः', इति । अयुकूपादः विषमपादः युक्पादः समपादः द्विरिति वसव इत्यत्राप्यन्वैति स्वराः सप्त वसवः अष्टावधिकारसूत्रान्मात्रा इत्यनुवर्तते तथाच विषमपादयोः चतुर्दश मात्राः । समपादयोः षोडश मात्राः पादचतुष्टयेऽप्यंते लघुरित्यन्वेति । रगणः लघुर्गुरुश्चेति अक्षरपंचकात्मिकाः अष्टौ मात्राः । अंते पादा वसानवर्तित्यं तथा च विषमपादयोः षण्मात्राः पूर्ववर्तित्यं अन्याश्चांत्यवर्तित्यं इत्येतद्वैतालीयसंज्ञकं वृत्तं भवति । तथाच कैदारे 'पट्टिपमेष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरंतरः । नसमात्रपराश्रिताः कला वैतालीयं ते रलौ गुरुः त्येतन्मात्रासंज्ञकं वैतालीयाख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

ॐ शिपिविष्टाय नमः ।

पशवः परमात्मनि धीविरहाद्विपदोऽपि नराश्च सुराः शिष्यः ॥

तदनुग्रहकृद्दयं प्रविशन्प्रथितोऽसि विभो शिपिविष्ट इति ॥ १४ ॥

पशव इति । शिष्यः पशवः इत्यन्वयः । शिष्यः शिपिपदवाच्याः पशवः इत्यर्थः । 'यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिः' इतिश्रुतेः । ते पशवः किं परिहृश्यमानाः प्राकृतगवादिरूपाः नेत्याह द्विपदोऽपीत्यादि । द्विपादत्वोपलक्षिता ये नराः सुरा वा सर्वोऽपीत्यर्थः । ननु लोमवह्नांगूलवचस्य चतुष्पादस्य वा पशुपदप्रवृत्तिनिमित्तं तेषां कथं तथात्वमत आह परमात्मनीति । विषयत्वं सप्तम्यर्थः । तथाच परमात्मविषयकस्वरूपावगमाभावादज्ञानाश्रयत्वाविशेषेणोपदर्शितानामपि पशुपदप्रवृत्तिविषयत्वं संभवत्येवेति भावः तथाचोक्तं शारीरिके भगवत्पादैः 'पश्वादिभिश्चाविशेषात्' इति तथा लैंगेऽपि 'देवादयः पिशांचाताः पशवः परिकीर्तिताः ॥ तेषां पतित्वात्सर्वेशो भवः पशुपतिः स्मृत' इति । तदनुग्रहेति । तेषां शिपिपदप्रतिपाद्यानां यावन्नरसुरादिप्रपंचात्मकपशुना योऽयमनुग्रहः कृपावलोकनविषयीकरणं तत्करोति इति तदनुग्रहकृत् । इदं प्रविशन् इति । अशेषमाणिनां हृत्पुंडरीकं प्रविशन् 'तस्मिन् तदेवानुप्राविशत्' इति श्रुतेः तत्तन्प्राणिविशेषातर्यामितयेति यावत् । वस्तुतस्तदीयमानसध्याने विषयीभाव एव इदयः प्रवेशः । तथाचानाद्योपरतातःकरणानामशेषजंतूनामध्यनुग्रहार्थं तत्तन्प्राणिविशेषातःस्फुरितः संस्तथा प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । शिपिविष्ट इति शिपिविष्ट इतिनामव्युत्पत्तिः । श्रुतिप्रसिद्धं चेदं नाम 'नमो गिरिशाय च शिपिविष्टाय च' इति श्रुतेः ॥ तोटकारख्यं वृत्तमिदम् । तथा च पैंगलसूत्रं तोटकं सः' इति प्रतिपादं चत्वारोऽपि सगणा यत्र भवन्ति ततोटकख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः । तथैव कैदारे लक्ष्यम् 'इह तोटकमवृषितं कथितम्' इति ॥ १४ ॥

ॐ अं विकानायाय नमः ।

नायासि हिमाचलमुमां मनसा तां नायसेऽथ तन्नायः ॥

प्रकृतोऽसि देविकायां लिंगे तेनां विकानाय ॥ १५ ॥

अंबिकां नाथति याचते इति वा अंबिकाया नाथः पतिरिति वा । तथाचांबिकायाचकः अंबिके
 च्छूरंबिकापतिरिति वा यथायथमर्थः । इत्याभिप्रेत्य परमाशिवाभिमुख्यं द्योतयन्नाह नाथसीत्या-
 दि । हिमाचलं प्रत्युमां नाथासि याचसे अथवा मनसा ता नाथसे आशासे इत्यन्वयः नाथूनानु-
 यात्रोपतापैश्वर्याशीःष्विति पठितस्य धातोरनुदात्तेतो ह्याशिष्यर्थ एवात्मनेपदस्य 'आशिषिनाथ' ।
 इतिसूत्रेण नियमात् । अतएव नाथु इत्यात्मनेपदस्य धातोराशासनमेवार्थः । देविकेति । देवि-
 काख्यक्षेत्रविशेषे विराजमानं यद्विगं तंत्राविकानाथेश्वरत्वेन प्रकटः प्रसिद्धः इत्यतोऽप्यंबिकानाथ
 पदप्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः । श्रुतिप्रसिद्धं चेदं नाम 'नमोः हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय
 हिरण्यपतयेऽविकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः' इति । आर्यावृत्तमिदं 'स्वरा अर्धं चार्याधर्म'
 इत्यादिसूत्रादकनोक्तं एतद्वचनं कैदारो 'त्रिष्वकेषु पादोदलयोरगेषु दृश्यते यस्याः' ॥ पथ्येति ना-
 म तस्याश्छन्दोविद्धिः समाख्यातम् ॥ इति । अस्मिन्वृत्ते पूर्वार्धं गुरुसहिताः सप्त गणाः तत्रापि षष्ठः
 जगणो वा नगणः नतु अन्यः यरता गणा न संत्येव किंतु चतुर्मात्राभावात् । विगणेषु यतिरिति
 पूर्वार्धं भवति । उत्तरार्धं तु सर्वं प्राग्वदेव षष्ठस्थाने लघुरिति पथ्यार्याख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

ॐ श्रीकंठाय नमः

क्ष्वेलं गंगामिदोलंखामाद्योत्थां वा कांतिं कंठे ॥

विभ्रन्मांडल्येशे लिङ्गे विख्यातोऽसि त्वं श्रीकण्ठः ॥ १६ ॥

अत्रच श्रीयुक्तः कण्ठो यस्येति मध्यमपदलोपिसमासे विधानुलितकंठवाऽशोभोपरककण्ठ-
 वान्वेत्यर्थ इतिकेषांचिद्व्याख्यानं तत्स्पष्टत्वाद्दुपेक्ष्य प्रकारान्तरण व्युत्पत्तिमनुसरति क्ष्वेलमित्यादि
 श्रीशब्दः क्ष्वेडपरः तज्जन्यशोभापरश्च 'श्रीवैपरचनाशोभासंवत्सु रविशासिषु । वाणीलक्ष्मीलवं-
 गेषु विषे बिल्वेऽप्यथ त्रिषु ।' इति नानार्थरत्नमालावचनात् । कमित्यव्ययस्य जलवाचितपा
 जलसामान्यलाभे प्रकृते च तद्विशेषविवक्षायां गाममेव जल कम् शब्दार्थः । ठशब्दश्चन्द्रवाची, 'बृहद्भू-
 च ठः प्रोक्तस्तथा चन्द्रस्य मण्डल' इति अनेकार्थध्वनिमंजुक्तिः । तथा च श्रीश्च कम्च ठश्चेति
 श्रीकंठाः ते चास्य संतीति श्रीकंठ इति द्वद्वोत्तरं मत्वर्थीयाचप्रत्ययातेन श्रीकंठपदेन हालाहलं विषं
 तज्जन्यकांतिं च कंठावच्छेदेन गांगजलं चार्द्रां फलां च तदन्वयेदेशवच्छेदेन वहसीत्यर्थः । कंठे
 विभ्रदित्यत्र कंठदेशस्तदन्यदेशस्याप्युपलक्षकः । मांडल्येश इति मांडल्येशारूपे क्षेत्रविशेषे श्रीकंठे-
 श्वरत्वेन प्रसिद्धत्वात् श्रीकंठपदप्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः । विद्युन्मालाख्यं वृत्तमिदं । तथा च पैगलं
 सूत्रम् । 'विद्युन्माला मौ गौ' प्रतिपादं मगणद्वयं गुरुद्वयं चेत्तद्वृत्तं विद्युन्मालाख्यं भवतीत्यर्थः । तथा
 च वृत्तरत्नाकरे लक्ष्यं । मो मो गो गो विद्युन्मालेत्यनुच्छंदोभेदोऽप्यम् ॥ १६ ॥

ॐ भक्तवत्सलाय नमः

दासानुरस्यावपसीति तर्णकान् भक्तात्मकानोदनं वाल्को भवम् ।
 पोपाय गृण्हास्यथ तेषु सौहृदं पुष्पासि तस्मादसि भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥

भक्तान् दासान् वरसे उरसि लानि गृण्हातीति भक्तवत्सलः 'उरो वरसं च वक्षश्च' इत्यमरः अथवा
 षत्सशब्दस्तर्णकपरः तथा च भक्ताश्च ते वत्साश्च तान् लाति तथा अथवा 'वत्सासाभ्यां कामवल' ।
 इति मत्वर्थे लचप्रत्ययसमवधाने वत्सशब्दः कामवचनः । तद्वान् षत्सलः भक्तेषु वत्सलः प्रेमा-
 तिशयशालीति तथेत्यभिप्रायेणाह दासानुरस्यावपसीत्यादि । आवपसि गृण्हासीत्यर्थः । तर्णकान्
 शिशुविशेषान् 'सत्रो जातस्तु तर्णक' इत्यमरः पोपाय रक्षणार्थं तेषु भक्तेषु सौहृदं प्रेमातिशय
 विशेषं पुष्पासि पूर्यसीत्यर्थः । इंद्रवंशाख्यं वृत्तमिदं । तथा च पैगलसूत्रं । 'इंद्रवंशा तोज्यौ' प्रतिपादं
 तगणद्वयं जगणो रगणश्चेत्तद्वृत्तं इंद्रवंशाख्यं भवतीत्यर्थः । तथाच कैदारोक्तिः 'स्वादिंद्रवंशा ततजैर-
 र्णैः' इति लक्षणम् ।

सूलश्लोकः

भवः शर्वस्त्रिलोकेशः शितिकंडः शिवाप्रियः ।

उग्रः कपाली कामारिंशकासुरमूदनः ॥

एतानि नव नामानि निर्वाकिं.

ॐ भवाय नमः

सत्तामात्रमधिष्ठानमुपादानमसि विश्वस्य ।

सलिलस्याधिष्ठात्री मूर्तिस्तव तेन विश्रुतोऽसि भवः ॥१८॥

भूवातोः सत्तार्थकात्कर्तारिपचाद्याचि भवत्यस्तीति भवः । सत्तामात्रस्वरूप इत्यर्थ इत्याभि-
प्रायेणाह सत्तामात्रमिति प्रपंचाधिष्ठानभूतसत्तामात्रस्वरूप इत्यर्थः । अस्तरेववेदं रूपं अस्त्यास्मिन्
विश्वं इत्यधिकरणे अस्त्यस्माद्विश्वमित्युपादाने वाक्कदोरविप्रत्यये अस्तेभूरिति भ्वादेशेच भव इति
रूपसिद्धिः इत्यभिप्रायेणाह अधिष्ठानमुपादानमसीति चराचरात्मसिलप्रपंचजगतस्य अधि-
ष्ठानमाश्रयः उपादानं वृत्तिप्रयोजनकं चेत्यर्थः । 'यतोवा इमानि भूतानि जायते । येन जाताग्नि
जीवन्ति । यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति यो योनिमधिषतिष्ठत्येको यस्मिंश्चिदं संचविचैति
विश्वमृद्वत्यादिश्रुतेः अथवा अष्टमूर्तिसमष्ट्यात्मकपरमशिवाभिन्ना सलिलाधिष्ठात्री श्रीमूर्तिरेव वा
भव इत्युच्यते । तदुक्तं लेंगे तद्यथा 'अष्टमूर्तिर्जगद्द्वय स्थितोऽयं परमेश्वरः ॥ चराचराणां
भूतानां धाता विश्वंभरतामकः ॥ भव इत्युच्यते देवैर्भगवान्देवादिभिः ' इति तथाचैकात्मिका
नानात्मिका वा मूर्तिरेव भवपदप्रतिपाद्येत्यभिप्रायेणाह सलिलस्येति तव मूर्तिः इत्यत्र 'राहोः
शिरः' इतिवद्भेदात्थैकषष्ठ्या त्वदभिन्नाष्टमूर्तिर्भवपदप्रतिपाद्येत्यर्थः । इदमुपलक्षणं भवंत्यादिभि-
वंत्यन्योन्यमस्माद्ब्रह्मादय इति वा भवः । परस्परं ब्रह्मविष्णुरुद्राणामुत्पादक इत्यर्थः । तथा-
चोक्तं शिवपुराणे वायुसंहितायां 'त्रयस्ते कारणात्मानो जाताः साक्षान्महेश्वरात्' ॥ इत्युपक्रम्य
'तपसा तोषयित्वा तं पितरं परमेश्वरम् ॥ ब्रह्मनारायणौ पूर्वं रुद्रः कल्पातरेऽसृजत् ॥ कल्पान्तरे
पुनर्ब्रह्मा रुद्रविष्णु जगन्मथौ ॥ विष्णुश्च भगवांस्तत्र ब्रह्माणमसृजत्पुनः ॥ नारायणं पुनर्ब्रह्मा
ब्रह्माणं च पुनर्भवः ॥ एवं कल्पेपु सर्वेपु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ परस्परस्माज्जायन्ते परस्परजयौषिणः ॥'
इत्यपि द्रष्टव्यम् । इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम ॥ 'नमो भवाय च रुद्राय च' इति उद्गीत्याख्यं वृत्तमिदं
तथा च पैंगलसूत्रं 'व्यक्त्रेमणोद्गीतिः' आर्यार्षद्वयलक्षणयोः पूर्वोत्तरवैपरीत्ये उद्गीतिसंज्ञकं
भवतीत्यर्थः । तथाचोक्तं वृत्तरत्नाकरे 'आर्याशकलं द्वितयं व्यत्ययरचितं भवेद्यस्याः ॥ सोद्गीतिः
किंल गदिता तद्व्यत्यशभेदसंयुक्ता' इति ॥ १८ ॥

ॐ शर्वाय नमः ।

यदेतदाभाति बहुमकारं जगत्तदंते सकलं शृणासि ॥

अधिष्ठितो मध्यमदेशलिगे धरण्याधिष्ठातृयापि शर्वः ॥ १९ ॥

यदिति शृणासि दिनस्यंतकाले सर्वमिति शर्वः 'कृगृहृभ्योः व' इत्याणादिको वप्रत्यय इत्यभि-
प्रायेणाह यदेतत्परिदृश्यमानं विषयादिविधिविषयात्मकं जगत्तदंते प्रपंचोपसंहारकमहाप्रलयाव-
सरे शृणासि उपसंहरसीत्यर्थः । 'मध्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ मयि सर्वं लयं याति
तद्ब्रह्माद्वयमस्म्यहम्' इति श्रुतेः । मध्यमदेश इति क्षेत्रविशेषः तत्रत्यलिगे सर्वेश्वर इति प्रसिद्ध
इत्यर्थः । धरण्यापि पृथिव्याभिमानीनीमूर्तिः शर्वपदार्थ इत्यर्थः । परमशिवाभिन्नाष्टमूर्तीनामं-
तः शर्वमूर्तेः पृथिव्याधिष्ठातृनया अन्यत्र प्रपंचितत्वात् । तदुक्तं शिवपुराणे 'ऊर्षी शर्वात्मिका मूर्ति
रितिशास्त्रस्य निश्चय' इति । इदं श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'नमः शर्वाय च पशुपतये च' इति उपेन्द्रवज्राख्यं
वृत्तमिदं तथाच पैंगलसूत्रम् 'उपेन्द्रवज्राज्जोऽगौग्' प्रतिपादं जगणः, तगणः, जगण, मुद्दयं चै-
तितद्भुत्तमुपेन्द्रवज्राख्यं भवतीत्यर्थः । तथाच लक्ष्यं कैदारे 'उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गो' ॥ १९ ॥

ॐ त्रिलोकेशाय नमः ।

ऊर्ध्वाधोमध्यभुवामपरासुरमानवप्रकरनिविडानाम् ॥

अंतर्पमनात्रिपुटीसाक्षितया शंकर त्रिलोकीशस्त्वम् ॥ २० ॥

त्रयाणां लोकानां समाहारत्रिलोकी तस्या ईशत्रिलोकीशः तन्नियामकः तत्साक्षीचेत्याशयेनहा ऊर्ध्वा इति । अत्र च भूशब्दो भुवनपरः ऊर्ध्वाचाधश्च मध्यं च तद्रूपाणि यानि भुवनानि तेषामम- राश्च मानवाश्च तेषां यः प्ररुरः समूहः तेन निविडानि संदृष्टानि यान्यूर्ध्वाधोमध्यभुवना- नि स्वर्गपातालम यार्हन्ना लोकास्तेषामंतर्पमनादंतर्पामितया तत्कार्येषु प्रेरणादि-वर्थः एवंचत्र यावद्विषयेष्वपि चराचरात्मकेषु प्रत्येकवृद्धिवैचित्र्यद्वारा सर्वानपि लोकान्स्वस्वकार्ये प्रवर्तयती- त्युक्तं सर्वाति गमित्वलक्षणम् । त्रिलोकीश-चमुक्तं भवति तथाच श्रुतिः 'एकं देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्व- व्यापी सर्वभूनातरात्मा एको जालवानीशत ईशानीभिः सर्वल्लोकानीशत ईशानीभिः । एको हि रुद्रो न द्वितीयाय तस्युः य इमांल्लोकानीशत ईशानीभिः । प्रत्यह्नानामासंचुकोचांतकाले संसृज्य विश्वा भुवनानि गोतेति अथवा साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्चेति श्रुतिप्रसिद्धं लोकसाक्षित्वमेव त्रिलो कीशत्वमित्याह त्रिपुटीसाक्षितयोति पुटशब्दोऽपि विषयपरः त्रयाणां पुटानां समाहारः त्रिपुटी स्वर्ग- मृत्युपातालात्मकविधिवप्रपंचाकारवृत्तिविशेषविषयसाक्षितया वा त्रिलोकीश इत्यर्थः । मूले च लोक- पदं प्रथमव्याख्याने भुवनपरं 'लोकस्तु भुवने जने' इत्यमरः । द्वितीयव्याख्याने च लोकवत इति कर्म- व्युत्पत्त्या विषयपरमिति । त्रिलोकेश इति पाठे त्रिलोकेषु ईशः ईशानं यस्येति वा त्रयो लोकाः य- स्मिन्स्वकर्मत्वादिसंबंधेन तादृशमाशानं यस्येति वा व्याख्ययम् । त्रयो लोकास्त्रिलोकास्तदीश इति वा त्रित्वसहिता ये लोकास्तदीश इति वा व्याख्याने लक्षणमात्राधिक्येऽप्युभयोरपि कर्मवारय- त्वाविशेषाद्दिकसंख्ये संज्ञायामितिनिग्रमविरोध इत्यवगतव्यम् । आर्यागीत्याख्यं वृत्तमिदं तथा च पेंगलसूत्रम् 'अर्थे वसुगणा आर्यागीतिः' इति । स्वार्थं चार्थार्थमित्यादि त्रैलोक्यितायाः आर्यायाः अन्यतरस्मिन्नुभयस्मिन्वा अर्थे वसुगणा अष्टौ मात्रागणाः यत्र संति तद्वार्थगीतिसंज्ञं वृत्तं भवती- त्यर्थः । प्रकृते चार्द्धद्वयेऽपि अष्टौ मात्रागणा इति द्रष्टव्यम् । चतुर्मात्रात्मको मात्रागणः लघुरेकमात्रो गुरुर्द्विमात्रादिक्रमाकरऽपि द्रष्टव्यं लक्ष्यं तु 'आर्यपूर्वार्थं यदि गुरुणैवेनाधिकेन निघनेयुक्तम् ॥ इतरं तदन्तिसिलं यदीयमर्थमुदितेयमार्यागीति ॥ २० ॥

ॐ शितिकंठाय नमः ।

दधद्भिगलमिद्रपाविप्रहातिप्रभवं कालम् ॥

कालंनरगिरिशिखरे प्रथितस्त्वं शितिकंठः ॥ २१ ॥

शितिर्नीलः कंठो यस्येति शि तिकंठः । अत्र चहालाहलप्रयुक्तकालिभ्रः श्रीकंठपदेनेव प्रदर्शितत्वात्प्रका रांतरेण तत्प्राप्तिपर तथा श्रीकंठपद् व्याचष्टे द्धद्भिगलमित्यादि । इन्द्रपतीति इन्द्रस्य देवैर्द्रस्य

यः परिवर्ज्यायुधं तत्प्रयुक्ता या प्रहृतिः प्रहारस्तज्जन्यो यः कालः नीलरूपं तस्य गलमध्ये विधारणा-
च्छितिकंठपद्प्रतिपाद्यो भवसीत्यर्थः। तथा चोक्तं हर्षिवंशे पारिजातापहरणे कृष्णकृतविल्वोदकेश्वरस्त-
वे 'दत्तः प्रहारः कु लशेन पूर्वं तवेशानापगज्ञातवीर्यम्॥ कंठनेन्द्रे ते गते यत्प्रवृत्तं तस्मात्ख्यातस्त्वं नी-
लकंठोऽतिशयः' इति, कालंजरगिरिरिति श्लेष्माविशेषः स्पष्टमन्यत् अर्धं गीसंज्ञकं मात्रावृत्तमिदं तथा चोक्त
मभियुक्तैरभिनववृत्तरत्नाकर 'तुरंगीभि स्त्रिभिरर्धगीति' तुरंगशब्दो हि चतुष्कलात्मकपरः। 'गजस्थपदाति
तुरंगचतुष्कला भवेन्नाम' तत्रैव विशदं परिभाषितत्वात् । तथा च प्रतिपादं चतुर्मात्रात्मकगणत्रयं
यत्र तदर्धगी संज्ञकं वृत्तं भवतीत्यर्थः । २१ ।

ॐ शिवाप्रियाय नमः ।

प्रतिर्धृतिः कृतिर्वलं शरीरमिन्द्रियं मनः ॥

समस्तमेव ते शिवा भवानतः शिवाप्रियः ॥ २२ ॥

शिवा चिच्छक्तिः प्रिया स्वात्माभिन्नत्वेन परमप्रेमास्पदाभूता यस्येति शिवाप्रियः । समस्तमेवेत्य-
नेनोक्तानुक्तामकः सर्वोऽपि प्रपंचः परमाशिवाभिन्नपराशक्तिस्वरूपमेवेत्युक्तं भवति। तथा चोक्तमभियुक्तैः
'शरीरमधिदैवतमंतरात्मा ज्ञानक्रियाकारणमासनजालमिच्छा ॥ ऐश्वर्यमावरणमायतनानि च
त्वं किं तन्न यद्भवति देवि शशाकमौलेः' तथा 'शंभोज्ञानक्रियेच्छावलकरणमनःशांतितेजःशरीर
स्वर्लोकाकारादिव्यासनवरमहिषीभोग्यधर्मस्वरूपा॥ सर्वैरतेरूपेतः स्वयमपि च परब्रह्मणस्तस्य शक्तिः
सर्वैश्वर्यैकभूमिर्भुनिभिरभिनुता वेदतंत्राभियुक्ता' इति शेषमातिरोहितार्थम् । प्रमाणिकासंज्ञकं वृत्तमिदं
'प्रमाणिका जरो लगौ' इतिपैंगलसूत्रात्प्रतिपादं जगणः रगणः लघुगुरुश्चेति ॥ २२ ॥

ॐ उग्राय नमः ।

उच्यस्यंतर्निखिलजनानामद्रुच्छस्यप्यथ जगदूर्ध्वम् ॥

प्रव्यक्तः सन्कनखलीलगे वायोर्त्वेसासि तद्गुणः ॥ २३ ॥

उचसमवाये इति धातोः उच्यति सर्वलोकांतः समवेतो भवतीति वा उत्पूर्वकाताद्द्रुच्छतेरुद्-
च्छति सर्वस्मादपि लोकाद् उर्ध्ववर्तते विश्वात्तीर्णो भवतीति वा उग्र इत्यभिप्रायेणाह उच्यसीत्यादि ।
निखिलजनानामखिललोकानामुच्यसि समवेतोऽसि सर्वलोकांतव्यापक इत्यर्थः । उद्गच्छसि ऊर्ध्व
व्याप्तोपि अतएव कनखलाख्ये क्षेत्रविशेषे उग्रेश्वरेण प्रव्यक्तोऽसि व्यष्टिसमष्ट्यात्मकप्रपंचमात्रव्यापि-
त्वेन स्थूलाभावव्याप्तः । अथवा वाच्यधिष्ठातृमूर्तिविशेषो वा उग्र इत्याह वायोर्तरिति शिवपुराणे
'स्यंदयन्पवनो विश्वं विभर्ति स्यंदते च यत् ॥ उग्र इत्युच्यते सद्भिर्मूर्ती रुद्रस्य वेधस' इति । श्रुति
प्रसिद्धं चेदं नाम 'नम उग्राय च भीमाय च' इति । मत्तारुयं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'मत्ता
म्नौ स्तौ' प्रतिपादं मगणः भगणः सगणः गुरुश्चेत्येतद्वृत्तं मत्तारुयं भवतीत्यर्थः । तथा चोक्त-
मभियुक्तैः । 'युक्ता मत्ता मभसगुयुक्ता' इति ॥ २३ ॥

ॐ कपालिने नमः ।

कमलभवकरोटित्रातमालाधरच्चाचदधिकवलशाली भासि कंकालनाथः ॥
परशिव करवीरक्षेत्रमध्यस्थलिंगे निवससि सुखंशो नामतस्त्वं कपाली ॥ २४ ॥

कपालमस्यातीति कपाली तथा कपालव्यूहमालाधर इत्यनेनानेकब्रह्मांडदर्शित्वलक्षणं सदात-
नत्वं सूचितं तच्च समवलत्वविषमवलत्वाभ्यां बाधितं सदाधिकृत्वा वृत्ते पर्यवस्यतीत्यत आह तद-
धिकेति तदपेक्षया कमलभवापेक्षया अधिकं बलमस्यास्तीति तथाचोक्तमन्यत्राभियुक्तैः ' कल्पांतरे
द्रुहिणकौटिकरोटिमालामस्मांगराक्रमलांगवराहशृंगैः ॥ आकल्प एव तव भंगलविग्रहस्य लोकोत्तरं
किमु बले शिव न व्यनकीति , कंकालनाथ इति पंचविंशतिमूर्त्यतर्गतो मूर्तिविशेषः तदुक्तं वातुल-
शुद्धे 'कंकालं षोडशं भवेत् इति करवीरक्षेत्र इति । करवीराख्ये क्षेत्रविशेषे कपालीश्वर इति नाम्ना
निवससतीत्यर्थः । तथाच तादृशक्षेत्रे निवासयोगेन कपालमालाधारगाद्रूढ्या मूर्तिविशेषात्मकत्वाद्दे-
त्युभयथापि कपालीति भासीति प्रसिद्धो भवसतीत्यर्थः । मालिन्याख्यं वृत्तमिदं तथाच पैंगलसूत्रं
' मालिनी नौम्यौयुचेति ' । प्रतिपादं नगणद्वयं मगणः यगणद्वयं चेत्येनद्वृत्तं मालिन्याख्यं भवती-
त्यर्थः । तथाच वृत्तरत्नाकरे ' ननमयययुतेयं मालिनी भागिलोकैः ' इति । अष्टाक्षरे सप्तमाक्षरे
यतिरिति ॥ २४ ॥

ॐ कामारये नमः ।

कर्पूरश्वेत त्वं कामेच्छोद्वरे निष्कामानामासन्नः ॥
दर्प कंदर्पस्य प्रक्षिण्वन्विख्यातोऽभूलोके कामारिः ॥ २५ ॥

कामः कामनासौ अरिः शत्रुर्यस्य यद्वाप्तौ कामना विरोधिनी स कामारिरित्याशयेनाह कामेच्छो-
द्वरे इत्यादि । कर्पूरश्वेत इति संबुद्धिः कर्पूरवत्पांडुवर्ण इत्यर्थः । कामः काम्यमानपदार्थसमूहस्तमिच्छती
तिकामेच्छुः सकामः कामनैकबद्धचित्त इति यावत् । तस्य द्वरे विद्वरती तथाच कामनारूपप्रती-
बंधग्रहप्रस्तत्वाच्च कथञ्चिदपि परमशिवमावैक्यं प्राप्तुं शक्नोतीत्यर्थः । एतेन यद्वाप्तौ कामना
विरोधिनी स कामारिरितिपदव्युत्पत्तिः सूचिता । तामेव पुनर्व्यतिरेकमुखेनापि दृढयति निष्का-
मानामिति निर्गता कामना एभ्यः फलविषयकप्रत्याशाशून्यानामित्यर्थः । आसन्नः प्रत्यासन्नस्त-
न्निकटवतीति यावत् । कामनारूपप्रतिबंधकविरहाभिसर्गत एव परं परमशिवमात्रं प्राप्नोतीत्यर्थः ।
तथाचोक्तं शिवपुराणे ' फलादेशेन देवेशि लघुर्मयि समाश्रयः ॥ फलार्थी तद्भावे मां परित्यक्तं
क्षमो यत ' इति । तथा शिवगीतायामपि 'त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निष्कामी निष्कारिग्रहः ॥ यावर्जावं
विरक्तः संलिंग एवार्चयेच्छिवम् ॥ एकेन जन्मना तस्य द्वादश्यांते परिग्रहम् ' इति । तथा च लिंगेऽपि
' महादेवपरा नित्वं चरंतो ह्यर्ध्वरेतसः ॥ अर्चयंति महादेवं वाङ्मनःकायसंयताः ॥ रुद्रलाक

ॐ गंगाधराय नमः ।

अमरतटिी निजं बलमवेक्ष्य भवच्छिरसि गगनादपीपतदतीव वेगोद्धुरा ॥
पुनरजटाटवीमुपगता न दृष्टा क्वचित्परमशिवतां दधन्निगदितोऽसि गंगाधरः ॥२७॥

अमरेत्यादिः । धरतीति धरः गंगाया धरः गंगाधरः इत्याशयेनाह अमरतटिनी स्वर्नदी कुटिला-
परनाम्नी निजं बलमवेक्ष्य स्वीयपराक्रमातिशयविशंपमालोच्य गर्वाद्भस्तुतः परमशिवभावानपायि-
न्या अपि उराशक्तेः कुतोऽपि ब्रह्मशापात्प्राप्तब्रह्मपरभावजलरूपायाः पुनस्तत्प्राप्तिपूर्वकेच्छाविहारमहो-
त्सवानुभवो भावीति स्व स्वरूपानुसंधानप्रयुक्तपारवश्यात् । अथवा स्वर्गमृत्युपातालाख्येषु त्रिष्वतीव
वेगादतवरत्याः मम धारणे के वः शक्ताः स्युर्न कोऽपि शकनोतीत्याहंकारिकवृत्तिविशेषाद्भव-
च्छिरसीति । अन्यत्र सामर्थ्यदर्शनाभावादीतिभावः । तथाचोक्तमारण्यके पर्वणि भगी-
रथं प्रति गंगायाः 'करिष्यामि महाराज वचस्ते नात्र संशयः ॥ वेगं तु मम दुर्घर्षं पतंत्या गगनच्यु-
तम् ॥ न शक्तस्त्रिपु लोकेषु कश्चिद्धारयितुं नृप ॥ अन्यत्र विबुधश्रेष्ठान्नीलकंठान्महेश्वरात्' इति
अन्यत्रापि ब्रह्मतर्कस्तवे त्रीक्षिणैरप्युक्तम् 'गंगा धृता न भवता शिव पावनीति नास्वादितो मधुर
इत्यपि कालकूटः ॥ संरक्षणाय जगता करुणातिरेकात्कर्मद्वयं कलितमेतदनन्यसाध्यम्' इति ।
आतिवेगोद्धुरेति । अत्यंतवेगेन उद्धुरा त्वरितगामिनी गगनादपीपतदच्योम्नः पुनः पुनरापतत् ।
एवंभूनापि सा पराशिवपट्टनरजटाटवीमनुपाप्य इच्छाविहारवनवासमहोत्सवाद्यनुभवेनेच्छया स्वसा-
मर्थ्यावगुंठनप्रयुक्तलज्जया वा क्वचिदपि न दृष्टेत्यर्थः । एवंभूतगंगाधारणाद्गंगाधर इतिनाम्न ।
लोके िगदितो भवसीत्यर्थः । मालाधाराख्यं वृत्त मिद्रम् । तथाच वैंगलानामुक्तिः 'नसजसल्लगुरुर्थादि
तदैप मालाधरः' प्रतिपादं नगणः सगणो जगणः सगणः यगणश्चेति पंच गणा लघुर्गुरुश्चेत्तद्वृत्तं मा-
मालाधाराख्यं भवतीर्थः ॥ २७ ॥

ॐ ललाटाक्षाय नमः

उडुशशिरविसंहर्ता प्रलयसमयसप्तार्चिः ॥
तमुपारिनयने विभ्रद्भव भवसि ललाटाक्षः ॥ २८ ॥

उडुति ललाटे आक्षि नयनं यस्वेति ललाटाक्षः उडवो नक्षत्राणि शशी चंद्रः रविर्भानुस्तेषां
संहर्ता संहारको यः प्रलयसमयसप्तार्चिः प्रलयकालीनप्रचंडोद्दंढवातोपहितानलः तमुपरिनयने
विभ्रन्नयनत्वेन स्वीकुर्वन्नलाटाक्ष इति प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । स्पष्टमवाशिष्टम् । भुजगाशिशुभृतारयं
वृत्तमिदं तथा च वृत्तरत्नाकरे 'भुजगाशिशुभृता नौम' इति । प्रतिपादं नगणद्वयं मगण इति गणत्र-
यात्मकं भुजगाशिशुभृताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥

ॐ कालकालायन नमः ।

मार्कण्डेयः कालमुखाद्विमुक्तो दग्धो रुद्रः काल इति प्रसिद्धः ॥

तूर्या मूर्तिं विभ्रदुमादिनाथ प्रख्यातोऽसि त्वं भुवि कालकालः ॥ २९ ॥

कलयति नाशयति इति कालः मृत्युः कालाम्बुद्रो वा तस्यापि कालः उपसंहारक इति कालकाल इत्यभिप्रायेणाह मार्कण्डेयः कंडुतनयः कालमुखात्कालस्य मूकंत्योर्मुलमास्यं तस्मान्मुक्तः मोचितः एतेन मृत्यूपसंहारकः इत्याद्या व्युत्पत्तिर्दीक्षिता । मार्कण्डेयमृत्युनाशनं च लिंगे प्रतिपादितं यथा 'ततो निशम्य कृपितस्तीक्ष्णदंष्ट्रो भयंकरः ॥ करालवदनः कालः पाशहस्तो महाबलः ॥ सिंहनादं ततः कृत्वास्फोटचोच्चैर्मुमुहुः ॥ बबंध च मुनिं कालः कालप्राप्तं तमाह च ॥ मया बद्धोऽसि विप्रर्षे इतो नेतुं यमालयम् ॥ ब्रूहि वै देवदेवेन तव रुद्रेण किं कृतम् ॥ क शर्वस्तव भक्तिः क क पूजा पूजया फलम् ॥ कचाहं कनु मे भीतिश्चिनवद्धोऽसि वै मया ॥ लिंगेऽस्मिन्संस्थितश्चैव तव रुद्रो महेश्वरः । निश्रेऽष्टोभूमहादेवः कथं कथयं शंकरः ॥ ततः सदाशिवः स्वयं मुनिं निहंतुमागतं निहंतुमंतकं मनः स्मरांगयज्ञदाहकः ॥ स्फुरन्ब्रह्मिणीं वराच्छिवः स्वयं त्रिलोचनस्त्रियंवकत्वचेष्टया च नंदिना गणेश्वरौ इत्यादि । कालाम्बुद्रोपसंहारकत्वाद्वा कालकाल इति द्वितीयां व्युत्पत्तिं दर्शयति दग्धो रुद्र इत्यादि । काल इति प्रसिद्धो यो रुद्रः सकलजगदुपसंहारकारकः कालाम्बुद्र इत्यर्थः । तादृशोऽपि दग्धः नाशित इति वा कालकाल इत्यर्थः । अथ परमाशिवपंचविंशतिमूर्त्यैर्तर्गता या अष्टमूर्तिस्तां विभ्रतदात्मकः सन्कालकाल इति प्रसिद्धो भवसीत्याह तूर्या मूर्तिमिति तथाचोक्तं वातुलशुद्धे 'काल कालमथाष्टमम्' इति उमादिनाथेति संबुद्धिः श्रुतिप्रसिद्धं चेदं नाम । 'ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्य' इति । गुणांगीसंज्ञकं वृत्तमिदं तथैव पैंगला अहुः 'भ्रौज्जोगः स्याद्द्विधनगैर्गुणांगी' इति प्रतिपादं मगणः तगणः जगणः गुरुद्वयं च चतुर्भिः सप्ताभिश्च यतिः इत्येतद्वृत्तं गुणांगीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ॥ २९ ॥

ॐ कृपानिधये नमः ।

दैतेयेषु जलधरादिषु स्वीयानामपकारिकेष्वपि ॥

सालोक्यादिपदानि दिन्तसि त्वं ख्यातोऽसि ततः कृपानिधिः ॥ ३० ॥

कृपायाः प्राणिमात्रसत्तापहरणेच्छाया निधिः आश्रय इति कृपानिधिः दैतेयेष्वित्यादि द्वितिकृतसमुद्भूता ये जलधरप्रभृतयो दैत्येन्द्राः कामं सुरगणान्मूलनैकवद्धवतास्तेष्वपि सालोक्यसाम्यसायुज्यादिस्थानानि वितरन्कृपानिधिरिति प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । जलधरदैत्यादीनां वाणांधकासुरप्रभृतीनां परिग्रहः तथाचोक्तं लिंगे 'जलधर इति ख्यातो जलमंटनसंभवः ॥ आसीदंधकसंकाशस्तपसा लब्धविक्रमः ॥ तेन देवाः समंधर्वाः सयक्षोरगकिन्नराः ॥ निर्जिताः समरे सर्वे बद्धा च

मगवान्हारिः ॥ इत्यादिकमुक्त्वा 'दैत्यैरन्येस्तथान्यैश्च रथनागतुरंगमैः ॥ संनद्धैः सह संनद्ध शर्वं जेतुं ययौ वली ॥ भवोऽपि देव्या दैत्येद्र मेरुकूटमिव स्थितम् ॥ सत्रः सनंदो सगणः प्रावाच प्रहसन्निव ॥ किं कृत्यमसुरेशान युद्धेनानेन सांप्रतम् ॥ मद्भागैर्भिन्नसर्वांग मर्तुमभ्युद्यतो वद' इत्यादिना पद्मांगुष्ठेन लीलयैव महार्णवे पार्तित इत्यादिकं तत्रैव प्रपंचितं 'कृत्वा र्णवांभसि च तं भगवानूथांगं स्मृत्वा जगत्त्रयजयेन सुरांश्च सर्वान् ॥ कामाऽकौऽनकपुरत्रययज्ञमूर्ति लोकात्रयांतककरः प्रहसस्तदाह' इति । शुद्धविराट्संज्ञकं वृत्तमिदं तथाच पैगलसूत्रं 'शुद्धविराणम तौ ज्यौग' प्रतिपादं मगणः सगणः जगणः गुरुश्चैतद्वृत्तं शुद्धविराडिति भवतीत्यर्थः । तथा च वृत्तत्नाकरे 'स्तौ ज्यौ शुद्धविराडिदं मतम् इतितलक्षणम् ॥ ३० ॥

ॐ भीमाय नमः ।

भिया वातो वाति ज्वलनदिनकरौ शक्रमृत्युप्रचेतो
 मुखोदेवास्त्वचोभयचकितहृदस्तत्पराः स्वस्वकार्ये ॥
 नभोधिष्ठात्री ते तनुरतिविपुला सप्तगोदावरे च
 प्रतीतस्त्वं लिगे गिरिवरतनगनाथ तेनासि भीमः ॥ ३१ ॥

भियेति विभेत्यस्मात्सर्वमिति भीमस्तदेव दर्शयति वातः वायुः ज्वलनः वन्हिः दिनकरः सूर्यः, शक्र इंद्रः मृत्युः कालः, प्रचेता वरुणः भयचकितहृदः भयेन चकितानि विह्वलीभूतानि हृदयानि येषा तादृशस्तत्पराः । तथा च वाय्वग्न्यैर्द्रमृत्युवरुणप्रभृतयो ये देवगणास्ते सर्वेऽपि परमाशिवप्रयुक्तमयाकुलितहृदयाः तत्तन्मर्यादानुल्लंघनेन स्वस्वकार्येषु शोषणदाहनप्रकाशनरक्षण प्राणिहरणाप्यायनरूपेषु निरंतरमप्यासक्ता भवन्ति इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'भीपास्माद्वातः पषते भीषोदेति सूर्यः भीपास्माद्गन्धिश्चैत्रश्च मृत्युर्धावति पंचम' इति । तथा 'यदिदे किंच जगत्सर्वं प्राण एजति निःसृतं महद्भयं वज्रमुत्थितं य एन विदुरमृतास्ते भवंति' इति एवं 'निर्देशेन शिवस्यैव भेदैः प्राणादिभिर्निजे ॥ विभाति सर्वभूतानां शरीराणि प्रभंजनः ॥ ह्य्य वहति देवानां कव्यं कष्याशिनामापि ॥ पाकं च कृते ष वान्हि. शंकरस्यैव शासनात्' इति । अथवा आकाशाधिष्ठातृ-मूर्तिविशेषो वा भीमपदवाच्य इत्याह नम इति । परम शिवस्य जगद्भ्यापिका या तनुः सैव नभोऽधिष्ठात्री मूर्तिशिवस्वयः । तदुक्तं शिवपुराणे 'सर्वावकाशदा सर्वभ्यापिका गगनात्मिका ॥ मूर्तिर्भीमस्य भीमास्या भूतघृदस्य भेदिका' इति । सर्वेषां प्रवेशनिर्गमावकाशदा भूतघृदस्य पृथिव्यादिचतुष्कस्य पंचोत्तरणादिप्रक्रियया स्वानुपवेशेन व्यापतिकेति तदर्थमिति । सप्तगोदावर इति गोदावरी नदी यत्र स्तथा भिन्ना स क्षेत्रविदेपातप्रत्यल्लिगे भीमेश्वर इति प्राक्षिद्धो भवतीत्यर्थः । गिरिवर-तनयानाथेति संयुद्धिः । श्रुतिप्रसिद्ध चेद नाम 'नम उदाय क भीमाय च शत । शोभायं

वृत्तमिदं तद्गुणमभियुक्तैः ' रथाश्वान्धैः शोभा यमनततगौर्गेन युक्ता यदि स्यात् ' इति प्रतिपादं
यगणः, मगणः, नगणद्वयं, तगणद्वयं, गुरुद्वयं चेत्येतद्वृत्तं शोभाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

ॐ परशुहस्ताय नमः ।

अमोघचरितत्वं व्यनक्ति परशुस्ते ॥ शिवागमवचोभिस्ततः परहशुस्तः ॥ ३२ ॥

अमोघेति । परशुहस्ते यस्येति बहुव्रीहिः ' प्रहरणार्थेभ्य ' इतिवार्तिकेन हस्तशब्दस्य परानि-
पातः । शिवागमवचोभिरमोघचरितत्वं तत्र परशुर्व्यनक्ति इत्यन्वयः । शैवे प्राधान्यप्रतिपादकाः ये
आगमाः तदीयाभिर्वाभिन्नन्यसाधारणाखिललोकरक्षणादिलक्षणमाचरणं व्यनक्ति प्रकटयती-
त्यर्थः । तथा ' त्रैगुण्यं शूलमेतस्य परशुः सत्यनिष्ठता ' इत्याद्याः प्रागुपदर्शिताः स्मृतयश्चानुसंधेया
इति । कुमारललिताख्यं वृत्तमिदं तथा च ' पैंगलसूत्रं ' कुमारललिता जैभाम् ' प्रतिपादं जगणः सगणः
गुरुश्चेत्येतद्वृत्तं कुमारललित, ख्यमुष्णिगभेदो भवतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

ॐ मृगपाणये नमः ।

दारुवनस्थैस्त्वाभिचरद्भिः प्रेषित एणो वेदशरीरः ॥

याचनमुद्रा वा तत्र हस्ते तद्विधितोऽसि त्वं मृगपाणिः ॥ ३३ ॥

मृगः पाणौ यस्येति तथा मृगोऽपि हननसाधनत्वात्प्रहरणमेव मृगशब्दो मृगवत्परो वा अयं च
मृगः न प्राकृतः किं तु ऋषिद्वृत्ताभिचारयुक्तवेदे परिणत इत्याह दारुवनस्थैरिति दारुकावनकृता
वासैः परमशिवं प्रवामिचरद्भिः अनिष्टमापादयद्भिश्चतुर्दशसंख्याकैरपि ऋषिभिः प्रयुक्तो योऽयं
वेदात्मकशरीरशाली एणः मृगश्च, शुस्तस्य हस्ते धारणान्मृगपाणिरितिप्रसिद्धो भवसीत्यर्थः ।
पुरा हि भिक्षाटनव्याजेन सर्वा ऋषिपत्नीर्बन्धामोहयन्तः संचरन्तं परमशिवं प्रत्यभिचारेणोत्पादिताः
ये महागजव्याघ्रादयो दुष्टजन्तवः ते चार्किचिन्कराः प्रत्युत व्याघ्रचर्माम्बरधरत्वादिरूपनाममात्रो-
पक्षीणसामर्थ्यात्स्वरूपहीनाश्चाभवाञ्जित्यादिकं प्रतिपादितमन्यत्र तथाचोक्तं स्कादे ' ततो मृगं
समुत्थाय शीघ्रमागच्छदंबरात् ॥ सर्वाञ्जानविहीनास्तन्मृगतुल्यानिवाब्रुवन् ॥ आदाय वामहस्तेन
दधारेशश्च निश्चल ' इति । तस्य मृगस्य वेदात्मकत्वमुक्तं मृत्युंजयध्याने ' स्वकरकलितमुद्रापाशवेद
क्षमालम् ' इति । अत्र वेदशब्दो मृगवाची ' मुद्रापाशमृगाक्षसूत्रविलसत्पाणिं हिमाशुप्रभम् ' इति
समानार्थकत्वेन ग्रंथोत्तरेषु प्रतिपादनात् । अथवा मृगो मार्गणं याचनेमिति यावत् । ' मार्गणं
मृगया मृग ' इत्यमरः । तदेव हस्ते यस्येति वा तथा च याचनमुद्रेतत्र याचनायां मुद्रात्वोत्कीर्तनात्
अशेषस्याप्याभितजनस्यानवरतमभिलाषितान्कामानहमेव दास्यामीति संकलनेन सूचनादनाद्विसिद्ध

भक्तवात्सल्यं सूचयन्नाह याचनमुद्रा चेति स्पष्टमन्यत् । रुक्मवतीसंज्ञकं वृत्तामिदं तथाचोक्तं पैंगलसूत्रं
'रुक्मवती भ्रमौ स्मौ' प्रतिपादं भगणः मगणः सगणः गुरुश्चेत्तद्वृत्तं रुक्मवतीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ।
तथाच वृत्तरत्नाकरे 'भ्रमौ सगयुक्तौ रुक्मवतीयम्' इतितल्लक्षणात् । पंक्तेर्भेदः ३३

ॐ जटाधराय नमः

विविधतनुको दक्षध्वंसे बभूविथ यः पुरा मृगमनुययाचे कोऽन्यस्तु स्थितो मखमंडपे ॥

अखिलसरितः पारावाराण्यवित्रतरान्धराञ्जिरसि कचतापन्नान्विभ्रच्छ्रुतोऽसि जटाधरः ॥

पुराहि दक्षाध्वरहरणावसरे परशिवप्रकोपाग्निदाहे भयाद्यज्ञपुरो मृगरूपेण पलायितः । अन्ये
च सर्वे यथायथमज्ञातपूर्वचर्याः स्यागिताशयाश्चासन् । ततश्च भगवान्ब्रह्ममेव साक्षात्किरातोपयुक्तचा-
पवाणादिना तापसोपयुक्तजटादिना च द्विविधाविशेषेण द्वे रूपे बभार । तत्रैकेन रूपेण यज्ञात्मकं
मृगमनुससार । अपरेण चाध्वरशालाप्रविष्टजनहननोत्सुकमनाः स्थितः स एव च धीरभद्र इत्याख्या-
यिका वामनपुराणे प्रसिद्धा यथा 'तमेवानुससारे शशापमानम्य देगवान् ॥ शरं पाशुपतं कृत्वा काल-
रूपो महेश्वरः ॥ अर्धेन यज्ञवाटं च जटाधर इति श्रुतिः' इत्यादि । तामेवाख्यायिकां प्रदर्शयति
विविधतनुकइत्यादिना । स्पष्टं श्लोकार्थम् । अथवा केशाः संहतरूपेण सर्पाकारजटा. स्मृतास्तासां
धरो जटाधरः इत्यभिप्रायेणाह अखिलसरित इति । सर्वाश्च महानद्यः सर्वे समुद्राः शैलाश्च कुलाचल
प्रमृतय. शिरसि केशपाशतापन्नास्ता एव जटास्तासां धारणाज्जटाधर इति प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । तदु-
क्तं वाराहपुराणे 'जटास्वरूपेण समस्तसागराः कुलाचलाः सिधुवहाश्च सर्वतः ॥ शशी परिज्ञानमिदं तव
स्थितं न दव पश्यति कुहृष्टयो जना' इति । हरिणसंज्ञकं वृत्तामिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'हरिणी न्तो-
म्रास्तौग्रससमुद्ररूपय' इति । प्रतिपादं नगणः सगणः मगण. रगणः सगणः लघुगुरुश्चपङ्क्तिश्चतु-
र्भिः स्तभिश्च यतिरित्येतद्वृत्तं हरिणी भवतीत्यर्थः । तथाचोक्तं कैदारे 'रसयुगहयैन्सांभ्रौस्तौगाय
दौ हरिणी तदा' अयं तु अत्यष्टेर्भेदो हरिणीसंज्ञकः । ३४ ।

अथ मूलम्

कैलासवासी कनची कठोरस्त्रिपुरातक ॥ नृपाको वृषभारुडो भस्मोद्धृतपिग्रह ॥
इदं नामसप्तकं निर्वाक्ति तत्रादौ प्रथमनामव्याख्यानं निर्वाक्ति हरेरित्यादिना

ॐ कैलासवासिने नमः

हरेर्भूमिमेरौ हिमे मंदराद्रौ भवन्केलिभूम्यो भवत्कोलिगम्याः ॥

तदूर्ध्वं परा ज्ञानलभ्यास्ति तामु स्थितत्वेन जातोऽसि वैनासवासी ॥

केलीनां विलासानां समूहः कैलमास्यतेऽस्मिन्नित्यास भावासस्थानं कैलस्यासः तत्र यत्तु
शैलमस्यास्तीति कैलासवासी तदेव दर्शयति हरेरित्यादि 'वैकुण्ठादूर्ध्वं देवो हिमगिरिनिवसरे मंदराद्रौ

च मेरौ , इति स्थलचतुष्टयवार्तिनः परमशिवविहारविशेषाः परमशिवकर्मैकनिष्ठाभिगम्याः पुनरावृत्ति-
 शालिनश्चेति तत्तत्पुराणेषु प्रसिद्धाः तत्र हिमाचले वर्तमानः आगण्यके पर्वणि उत्तरगमायणे प्रसिद्धः
 भेरुमंदारयोर्वर्तमानः कूर्मपुराणे प्रसिद्धः वैकुण्ठदूर्ध्वदेशे च वर्तमानः स्कन्धे काशीखंडे दर्शितः
 यथा 'उपरिष्ठात्क्षिप्तेरष्टौ कोटयः सत्यमार्तरतम् ॥ सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमाणतः ॥
 आलोकान्परिसंख्यातः कोटिषोडश संमितः ॥ यत्रास्ते श्रिपतिः साक्षात्सर्वेषामभयप्रदः ॥ ततस्तु
 षोडशगुणः कैलासोऽस्ति शिवालयः ॥ पार्वत्या सहितः शंभुर्गजास्यस्कंदनांदिभिः ॥ यत्र तिष्ठति
 विश्वेशः सकलः सपरिष्कृतः ' इति । वायवीयेऽपि ज्ञेये विष्णुपद्मादूर्ध्वं दिव्यं शिवपुरं महत् ॥ भोग-
 संस्थानमतुलं कर्मयोगिरतात्मकम् ॥ अप्रमेयगुणैः सर्वैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ असंख्यैस्तत्पुरं व्याप्तं
 सर्वप्राण्युपकाकैः ॥' इत्यादिना 'सर्वेषां शिवभक्तानां तत्परं परिकीर्तितम् , इत्येतेन । हरेर्मूर्ध्नीत्यत्र
 हरिशब्दो वैकुण्ठपरः मूर्धशब्दश्चोर्ध्ववाची वैकुण्ठादूर्ध्वदेश इत्यर्थः । तदूर्ध्वमिति तेषां चतुर्णामप्यूर्ध्व-
 मुपरिदेशे वर्तमाना परा उत्कृष्टा ज्ञानलभ्या परशिवध्यानादियोगनिष्ठैकगम्या अतएव पुनरावृत्ति-
 रहिता च तथाचोक्तं शिवधर्मोत्तरे ' ऊर्ध्वं शिवपुरात्समात्स्थानत्रयमनुत्तमम् ॥ नित्यं परमशुद्धं च
 स्कंदोमांशकरास्पदम् , इत्युपक्रम्य 'संप्राप्ताः परमस्थानं ध्यानयोगरता नराः ॥ न तेषां पुनरावृत्ति
 धोरे संसारसागरे ॥ सर्वज्ञाः सर्वज्ञा शुद्धाः परिपूर्णा महेश्वराः ॥ शिवतुल्यबलोपेताः परं शिवपुरं गताः'
 इत्येतेन । तास्वित्यादि 'कैलासानां केलिभूमिः' इत्युक्तेः स्त्रीलिङ्गत्वेन निर्देशः । तासु पंचस्वपि परम-
 शिवविलासभूमिष्वपि विभूतत्वात्कैलासवासीति प्रसिद्धो मघानित्यर्थः । भुजंगप्रयातसंज्ञकं वृत्तमिदं
 तथाच पैंगलसूत्रं ' भुजंगप्रयातं यः ' जगतीत्यधिहारसूत्रात्प्रतिपादं चत्वारो यगणाश्चेत्त-
 वृत्तं भुजंगप्रयातसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । तथाचोक्तं वृत्तरत्नाकरे ' भुजंगप्रयातं भवेद्यैश्चतुर्भिः ' इति
 लक्षणात्सिद्धं भवतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥

ॐ कवचिने नमः ।

धर्माभावे परशरनयनैः स्पृश्यो दृश्यो भक्षति हि सकलः ॥

स्वातंत्र्येण द्वयमपि तिरयन्दुष्प्रापत्वात्प्रभवांसि कवची ॥ ३६ ॥

धर्मेति कवचदीनकवची सकललोकसाधारणं कवचस्य प्रयोजनं दर्शयति । शराश्च नयनानि
 च शरनयनानि परेषां शरनयनानि तैः परशरनयनैरित्यर्थः । तथा च शरीरसंरक्षकस्य कवचस्य
 व्यतिरेके परशरैः स्पृश्यः परनयनैर्दृश्यश्च भवतीति सर्वेषामपि लोकानां तदावश्यकमेवेति यथाक्रम-
 मन्वयः । अप्राकृतशरीरस्य परमशिवस्य प्राकृतकवचप्रयुक्तप्रयोजनानपेक्षणादन्यादृशमेव तत्कवच-
 मित्याह स्वातंत्र्येणेत्यादि कवचेनेति शेषः । तत्कार्यकारित्वात्स्वातंत्र्यस्यापि कवचत्वोपपत्तिः ।
 तथाच स्वातंत्र्याभिन्नेन कवचेन दर्शनस्पर्शनरूपप्रयोजनद्वयमपि तिरस्कुर्वन्प्राप्तुमशक्यत्वाच्च कव-
 चीति प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम ' नमो विलिम्बे च कवाचिने च ' इति

भ्रमरविलसितारुयं वृत्तमिदं तथाच पंगलसूत्रं 'भ्रमरविलसितं म्मो न्ळौगच' इति च-
शब्दात्समुद्रा ऋपय इत्यस्यानुपंगः । तथाच प्रतिपादं मगणः भगणः नगणः लघुर्गुर्भ्रतुर्भिः सप्त-
भिश्च यतिः इत्येतद्दृत्तं भ्रमरविलसितारुयं भवतीत्यर्थः तथाच कैदारे लक्ष्यं 'म्मोन्ळौगस्य भ्रमरविल-
लसितम्' इति त्रिष्टुभो भेदः ॥ ३६ ॥

ॐ कठोराय नमः ।

घोरैका ते तनुरन्या शिवेति द्वे ते विभ्रज्जगतां रक्षकोऽसि ॥
दुष्टा जीवा दमनेनैव रक्ष्याः पूर्णत्वाद्वा कथितस्त्वं कठोरः ॥ ३७ ॥

कठोरः क्रूरस्वभावः इत्यर्थः तेद्व दर्शयति घोरैकेत्यादि । घोरात्मकं शिवात्मकं चेति द्वे
शरीरे तत्र घोरात्मकमाग्नेयं रौद्राकारेण शिवात्मकं च सौम्यं वैष्णवाकारेण विभ्रच्चराचरात्मकप्रपंच
जालस्य संरक्षको भवतीत्यर्थः । तदुक्तं महाभारते आनुशासनिके पर्वणि 'वदंत्युग्रं महादेवं तथा
देवं महेश्वरम् ॥ एकाक्षं त्र्यंबकं चैव विश्वरूपं शिवं तथा ॥ द्वे तनू तस्य देवस्य देवता ब्राह्मणा-
विदुः ॥ घोरात्मन्यां शिवात्मन्यां ते तनू बहुधा पुनः ॥ परा घोरा तनुवास्य साम्प्रिविद्युत्समप्रभा ॥
शिवा सौम्या तथा ह्यथा धर्मस्त्वापोऽथ चंद्रमाः ॥ आत्मनोऽर्थं तु तस्याभिमुख्यते भरतर्षभ' इति । ननु
सौम्यशरीरेण विष्णुर्नैवास्त्रिलजगद्वनसंभये किमाग्नेयात्मकशरीरभरणेन रौद्रेणेत्याशंभ्याह दुष्टा
जीवा इति क्रूरस्वभावा ये महागजव्याघ्रादयो दुष्टजंतवस्ते सर्वेऽपि दंडनेनैव स्वस्वमर्यादावश-
वर्तिनः न तु सामवादादिना 'सात्वत्वादः प्रकोपस्य जन्तोः क्रौर्यप्रदानत' इति न्यायादिति भावः
घोरशरीरभरणं च परमशिवस्य जगद्रक्षणेकप्रयोजनकमित्यानुशासनिके व्यक्तमभिहितं यथा पार्व-
त्युवाच 'भगवन्देवदेवेश त्रिनेत्र वृषभध्वज ॥ विंगलं विकृतं भाति रूपं ते तु भयानकम् ॥
भस्मादिग्धं विरूपाक्षं तीक्ष्णदंष्ट्रं भयाकुलम् ॥ व्याघ्रोदरत्वक्संबीतं कपिलहमश्रुसंमितम् ॥ रौद्रं भया-
नकं घोरं शूलपट्टसुसंयुतम् ॥ किमर्थमीदृशं रूपं तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ श्रीमहादेव उवाच । तदहं
कथयिष्यामि शृणु तत्त्वं समाहिता ॥ द्विविधो लौकिको भावः शीतमुष्णमिति प्रिये ॥ तयोर्निर्घ्राधि-
तं सर्वं सौम्याग्नेयमिदं जगत् ॥ सौम्यत्वं सततं विष्णौ मत्प्राग्नेयं प्रतिष्ठितम् ॥ अनेन वपुषा नित्यं
सर्वाह्लाकान्त्रिमर्म्यहम् ॥ रौद्राकृतिं विरूपाक्ष शूलपट्टसुसंयुतम् ॥ आग्नेयमिति मे रूपं देवलोकहिते
रतम् ॥ अयहं विपरीतः स्यामेतत्त्यक्त्वा शुभानने ॥ तदेव सर्वलोकानां विपरीतं प्रवर्तते ॥ तस्मान्मयेदं
धियते रूपं लोकहितैषिणाः' इति । अथवा कठोरः पूर्णः 'कठोरः कठिनः पूर्णः' इत्यमरः । 'कठोरता-
राधिपलाउनछाविः' इति प्रयोगाच्च । तथाच नित्यतुस्तरूप इत्यभिप्रायेणाह पूर्णत्वाद्देति अवशेषं
स्पष्टार्थम् ॥ वातोर्मासंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च सूत्रं 'वातोर्मा म्मोऽगौग च' प्रतिपादं मगणः भगणः तगणः
गुरुद्वयं चेतद्दृत्तं वातोर्मासंज्ञकं भवतीत्यर्थः । तथाच कैदारे 'वातोर्मासंज्ञकं गदिता म्मोतगौ गः'
इति त्रिष्टुभो भेदः ।

ॐ त्रिपुरांतकाय नमः ।

स्थूलं लिङ्गं कारणमिति यत्र पंचवुपां नृणां भक्तानां चेतदखिलमपि त्वमंतयासि क्षणात् ॥

यद्वा नाथ त्रिपुरदहनादलौकिकचर्चया श्रीशैलेऽसि प्रथिततनुमानिति त्रिपुरांतकः ॥ ८

त्रीणि पुराणि शरीराणि 'पुरसेने शरीरेऽस्मिन्शयनात्पुरुषो हरिः' इतिविष्णुपुराणवचनात् । नवद्वार पुरे देही ईतिगीतोक्तेश्च । तेषामंतको नाशक इत्यभिप्रेत्याह स्थूलं लिङ्गमित्यादिना स्थूलं परिदृश्यमानं भौतिकं शरीरं लिङ्गं सुदृढमंतःकरणाद्यात्मकं कारणमाविद्यास्वरूपं चेति यच्छरीराणां त्रयं तन्नृणां परमशिवपरब्रह्मिकानां पामराणामेव । नतु त्वद्भक्तानामपि भक्तानां तु स्मृतिमात्रादेव तदखिलमपि शरीरत्रयं युगपदेवंतायसि नाशयसीत्यर्थः । अथवा त्रीणि यानि पुराणि कांचनराज-
तायसमयानि स्वर्गातरिक्षमर्त्यलोकानुचारीणि तारकाक्षकमडाक्षविद्युन्मालिसंज्ञकैर्देव्यराजैरधि-
ष्ठितानि महादुर्गाणि तेषामंतको नाशकः तथाचोक्तं लिंगे 'निहते तारके दैत्ये तारपुत्रे सबांधवे ॥
स्कंदेन चाप्रयत्नेन तस्य पुत्रा महाबलाः ॥ विद्युन्माली तारकाक्षः कमलाक्षश्च वीरवान् ॥ तपस्तेपुर्मे-
हात्मानो महाबलपराक्रमा' इत्युपक्रम्य 'कांचनं द्विदि तत्रासीदंतरीक्षे च राजतम् ॥ आयसं
चामवद्भूमौ पुरं तेषां महात्मानम् ॥ एकैकं योजनशताविस्तरायतमंसमम् ॥ कांचनं तारकाक्षस्य कमला-
क्षस्य राजतम् ॥ विद्युन्मालेऽव्ययं च त्रिविधं दुर्गमुत्तमम् ॥' इत्यादि इत्यभिप्रेत्याह यदेति अलौकिक
चर्चयेति । अलौकिकचर्चापि 'शूलशक्तिगदाहस्तान्दंष्ट्रावशुलायुधान् ॥ नानाप्रहरणोपेतात्माना-
विषधरास्तथा ॥ कालामिन्द्रसकाशान्कालसूर्धोपमांस्तथा' इत्यादिना तत्रैव विशदं प्रपंचिता ॥
श्रीशैलेति यद्यपि 'श्रीशैले मल्लिकार्जुन' इति प्रसिद्धस्तथाप्यष्टपष्ठिशिवक्षेत्रपरिगणनावसरे
'श्रीशैले त्रिपुरांतकम्' इत्याभेधानात्तथोक्तम् । इदं श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'महादेवाय
त्र्यंबकाय त्रिपुरांतकाय' इति ॥ माराक्रांताख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैरभिनवरत्नाकरे 'मा-
राक्रांता श्रुतिरसहयैर्मतौ नरता लगौ' इति प्रतिपादं मगणः तगणः नगणः रगणः सगणः लघुर्गुरुश्चतुर्भिः
पद्भिः सप्तभिश्च यतिरित्येत्सप्तदशसख्याक्षरात्मकात्यष्टैर्भेद इत्येतद्वृत्तं माराक्रांताख्यं
भवतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥

ॐ वृषांकाय नमः ।

त्वं गवामनयतः कुपितोऽपि प्रार्थितोऽसि सुकृतेन वृषेण ॥

तेनतद्भृज्जरो वृषशैले विश्रुतोऽस्युभयथापि वृषांकः ॥ ३९ ॥

त्वमिति वृषो धर्मः स एवांको लालनं यस्य स वृषांकः वृषध्वजो वृषवाहनश्चेत्यर्थः । गवां धेनूनां
मनयतः नयो न्यायः स नभवतीत्यनयः । न्यायविरोधी अपराध इति यावत् । तस्मात्कुपितोऽपि
हृद्येऽपि सुकृतात्मकेन वृषेण प्रार्थितः सन्नाराधितः सन्वृषध्वजो वृषवाहनश्चेति प्रसिद्धा भवसी-
त्यर्थः । तथाचोक्तं महाभारते उमामहेश्वरसंवादे पार्वत्युवाच 'भगवन्देवदेवश पिनाकपरमप्रिय ॥
वाहनेषु तथान्येषु सत्सु भूतपते तव ॥ अयं तु वृषभः कस्माद्वाहनं स यथाभवत् ॥ शिव उवाच

आद्रिसर्गे पुरा गावः श्वेतवर्णाः शुचिस्मिते ॥ बलसंहननोपेता दर्पयुक्ताश्वरति ताः ॥ अहं तु तप
आतिष्ठंस्नास्मिन्काले शुभानने ॥ एरुपादश्चोर्ध्वबाहुलोकार्थं हि भवद्गिरौ ॥ गावो मे पार्श्व आगत्य
दूर्पोत्सिकाः समंततः ॥ स्थानभ्रंशं तदा देवि चक्रिरे बहुशस्तदा ॥ अपकारेण चैतासां मनःक्षोभोऽ-
भवन्मम ॥ तस्माद्गृध्रा यदा गावो रोषाविष्टेन चेतसा ॥ तस्मिंस्तु व्यसने घोरे वर्तमाने पशून्प्रति ॥
अनेन वृषभेणाहं शमितः संप्रसादनेः ॥ तदाप्रभृति शाताश्च वर्णभेदत्वमागताः ॥ श्वेतोऽयं वृषभो
देवि सर्वसंस्कारसंयुतः ॥ बाहनत्वे ध्वजत्वे च तदाप्रभृति योजितः ॥ तस्मान्मे गोपतित्वं च
देवैर्गोभिश्च कल्पितम्, इति । वृषस्य धर्मरूपत्वं स्कांदे प्रतिपादितं 'तस्मान्द्धर्मः सदा शंभोर्वृषरूपेण
याहनम्, इति । शैवागमे 'शुद्धस्फटिकसंकाशो धर्मरूपो वृषः स्मृत, इति । वृषशैवमिति क्षेत्रवि-
शेषः । स्वागताख्य वृत्तमिदं तथाच पैगलसूत्रं 'स्वागता नौ भौग, प्रतिपादं रगणः नगणः
भगणः गुरुद्वयं चैतद्वृत्तं स्वागताख्यं भवतीत्यर्थः । तथाच वृत्तरत्नाकरे 'स्वागतेति रनभं हुरुद्वयम्
इति त्रिष्टुभेदः ॥ ३९ ॥

ॐ वृषभारूढाय नमः ।

नन्दारोहान्नैपुरदाहे हरिणा पृष्टे वेदाश्वानां गोवृषरूपे समुपात्तत्वात् ॥
धर्मज्ञानैश्वर्यविरागेषु निरूढत्वाद्विरूपातोऽसि त्वं सुरवृंदे वृषभारूढः ॥ ४० ॥

वृषसेचने इतिघातोः सर्वकामानां वर्षणाद्वृषभः । 'ऋषवृषभ्यां कित्, इत्यौणादिको भच्चप्रत्ययः ।
तमारूढो वृषभारूढः द्वितीयेतियोगविभागात्समासः । नन्दिवाहन इत्यभिप्रायेणाह नन्दारोहादिति ।
अथवा त्रिपुरसदहनप्रस्तावे सकलदेवमयरथमाधिरोहति परमशिखे तद्भाराक्षमतया भुम्रजानुषु वेदात्म-
काश्वेषु हरिणा वृषभरूपेण स्वपृष्ठभागे रथस्य धारणादिति परंपरया वा वृषभारूढ
इत्यभिप्रेत्याह त्रैपुरदाहेत्यादि । हरिणा विष्णुना वेदाश्वानां वेदात्मकानामश्वाना-
नामुपात्तत्वात् । तथाचोक्तं लैंगे 'इन्द्रियाणि मनश्चैव भूषणानि समंततः ॥ श्रद्धा च गतिरस्यैव
वेदास्नस्य हयाः स्मृताः, इत्याद्युपक्रम्य 'आरुरोह रथं युक्तरणमंडलविभ्रमः ॥ सर्वदेवमयो भूत्वा
कंपयन्निव रोदसीम् ॥ ऋषिभिः स्तूयमानश्च वृत्तश्चाप्सरसां गणैः ॥ सुशोभमानो वरदः संप्रैक्ष्यैव स
सारथिम् ॥ तस्मिन्नारोहति रथं कल्पितं लोकसंभृतम् ॥ शिरोभिः पतिता भूमौ तुरंग वेदरूपिणः ॥
अथ ध्वस्तान्धस्यास्य भगवान्धरणीधरः ॥ वृषैर्द्ररूपी चोत्थाय स्थापयामास वै रथम् ॥ क्षणांतरे
वृषैर्द्रोऽपि जानुभ्यागमद्धराम् ॥ अभीषुभिश्च भगवानुदयस्य च भयाद्विधिः ॥ स्थापयामास देवस्य
वचनाद्वै रथं शुभम् ॥ ततोऽश्वान्श्रोत्राद्यामास मनोमारुतरंहसः ॥ पुराण्युद्दिश्य स्वस्थानि दानवानां
तरस्विनाम्, इति । अथवा वृषशब्दो धर्मवचनः । भाशब्दश्च ज्ञानपरः । ऐश्वर्यस्य धर्मसाध्यत्वा-
द्वैराग्यस्य च ज्ञानस्य साध्यत्वाद्धर्मज्ञानैश्वर्यविरागाश्चत्वारोऽपि वृषपदप्रतिपाद्यास्तेष्वारूढो
वृषभारूढस्तदैकनिष्ठ इत्यभिप्रेत्याह धर्मज्ञानेत्यादि । शेषं सुगमम् । गोवृषारथं वृत्तमिदं
तथाचोक्तमभियक्तैः 'वेदैर्दिग्भिर्मातयसा गोवृष उक्तो भौ, प्रतिपादं मगणः तगणः सगणः गुरुद्वयं

च चतुर्भिर्दर्शाभिश्च यतिरित्येतद्वृत्तं गोवृपसंज्ञकं भवतीत्यर्थः घृत्तनाम्नोऽपिसंग्रहान्मुद्रालंकारः ४०

ॐ भस्मोद्भूलितविग्रहाय नमः ।

स्वांगे भस्म विलिंपन्नाय ज्ञानांगशिरोव्रतमुपादिशासि ॥

भूतेशाभिघतार्थेऽपि त्वं भस्मोद्भूलितविग्रहनामा ॥ ४१ ॥

भस्मना भूत्या उद्भूलितः विग्रहो देहो यस्य स भस्मोद्भूलितविग्रहः स्वांगे निजशरीरे भस्म भूतिं विलिंपयन्नाथेति संनुद्धिः ज्ञानांगेति परमशिवपरतत्वावगमननिदानभूतं यच्छिरोव्रताख्यं-कर्म तद्भस्मोद्भूलनमेवेत्युपदिशासीत्यर्थः । शिरोव्रतस्य भस्मोद्भूलनात्मकत्वं ब्रह्मविद्यागत्वं च सौर-संहितायां मुंडके च प्रतिपादितं यथा 'अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैः पङ्क्तिःशुद्धयेत भस्मना ॥ सर्वांगोद्भूलनं कुर्याच्छिरोव्रतसमावहयम्' इति 'तस्मा एवैनां ब्रह्मविद्या वदेत शिरोव्रतं विधिविद्यैस्तु चीर्णम्' इति च पापरोगपाशानां त्रयाणां भर्त्सनाद्भस्मेत्यर्थः । तत्र पापनाशकत्वं जावालश्रुतौ प्रतिपादितं 'पापं नाशयते कृत्स्नमपि जन्मशतार्जितम्' इति । रोगभर्त्सनं चानुशासनिके उमामहेश्वरसंवादे प्रदर्शितं 'रक्षार्थं मंगलार्थं च भस्म दत्तं मया पुरा' इति । पाशानेर्हरणं ब्रह्मोत्तरसंघटे प्रसिद्धं यथा 'उद्भूलनं त्रिपुंड्रं च मायापाशनिवृत्तये ॥ आचरंति मुनिश्रेष्ठा अथर्वशिरोसि स्थितम्' इति ॥ तथा वासिष्ठे लिंगेऽपि 'भर्त्सनात्सर्वपापानां पाशानां च महामुने ॥ भस्मेति कौत्स्येते रक्षोरोगाणां चापि भर्त्सनात् इति । भूतेशाभिघतार्थमिति क्षेत्रविशेषः । शोषं स्पष्टार्थम् । पादाकुलकार्ख्यं वृत्तामिदं तथाच पैंगलसूत्रं 'एभिः पादाकुलकं षाडशमात्रापादैः' मात्रासमकादिजातिपंचकसंबंधिभिर्दैः कैश्चिदनियमेन घटिता जातिः । पादाकुलकार्ख्यं वृत्तं भवतीति । तथाच वृत्तरत्नाकरे 'यदतीतकृतविधिलक्ष्ययुतैर्मात्रासमादिपादैः कलितम् ॥ अनियतवृत्तपरिणामसहितप्रथितं जगत्सु पादाकुलकम्' इति ॥ ४१ ॥

अथ मूलम् ।

सामप्रियः स्वरमयस्त्रयीमूर्तिरनीश्वरः ॥ सर्वज्ञः परमात्मा च सोमसुर्याग्नेलौचनः
इति सप्त नामानि निर्वाक्ये तत्रादौ सामप्रियपदं व्याख्याति

ॐ सामप्रियाय नमः

चंदनस्पर्शशीतामृतस्यंदिनी सांत्ववाक्सामवेदोऽथ सामानि वा ॥

तैः प्रयुक्तैरतीवेश संप्रियसे गीयसे ते न लोकेषु सामप्रियः ॥ ४२ ॥

चंदनेति । चंदनस्पर्शवच्छीतला चित्ताल्हादकारी अमृतस्यंदिनी सुधावर्षिणी या सांत्ववाक्सैव सामपदार्थः तत्र प्रियः सामप्रिय इत्यर्थः । मृदुवाक्प्रयत्नं च परमाशिवस्य शिववर्णोत्तरे प्रदाति यथा 'अमृतस्यंदिनीं वाचं चंदनस्पर्शशीतलाम् ॥ सर्वत्रैव प्रयुंजानः शिवलोके महीयते' ।

इति । साम्नश्च सर्वाभ्यर्हितत्वात्तत्प्रीत्यौचित्यात् । तथाच श्रुतिः ' ऋचो ह यो वेद स वेद देवान्यजूंषि यो वेद स वेद यज्ञम् ॥ सामानि यो वेद स वेद सर्वम् ' इति । तथा गीता-यामपि ' वेदानां सामवेदोऽस्मि ' इति । अथवा सामानि गीतविशेषा ' गीतिषु सामाख्या ' इति जैमिनिसुत्रात् । तत्र प्रियम्तथेत्याभिप्रेत्याह । अथ सामानिवेति सामगानप्रियत्वं च परमाशिवस्य प्रसिद्धमेव तथाचोक्तं भारते उपमन्युपाख्याने ' ब्रह्मा भवं सदास्तोषीद्रथंतरमुदीग्यन् ॥ ज्येष्ठसाम्ना च देवेशं जगन्नाराथणप्रभुः ' इति । तैरिति यतः सामगानविशेषैः स्तूयमानः सन्नतीव प्रीयसे अतः लोकेषु सामप्रिय इत्येवं गीयस इत्यर्थः । स्रग्विणीसंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं ' स्रग्विणी रः ' जगत्यधिकारात्प्रतिपादं चत्वारो रगणाश्चेत्तद्वृत्तं स्रग्विणीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । तथा च कैदारे लक्ष्यं ' रैश्वतुर्भियुता स्रग्विणी सा मता ' इति ॥ ४२ ॥

ॐ स्वरमयाय नमः ।

पद्जोदात्तपुखाः स्वरा अवयवा वेदैकवपुषःसांघ व्यंजनको भवान्स्वरमयी शक्तिस्तत्र मता ॥
ॐ कारावयवेषु प्रभृतयो रुद्रेश्वरशिवाः सर्वे यस्य विभूतितां विदधते सोऽपि स्वरमयः ॥४३॥

स्वराः सप्त स्वराः गंधर्वशास्त्रप्रसिद्धा उदात्तादयो वा तन्मय इत्यर्थः । अथवा स्वरशब्दो यावद्गणपरस्तन्मयः । अथवा स्वरो नाम अच् । स चात्र विवक्षया प्रणवरूपः । ' यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः ॥ तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ' इति प्रयोगदर्शनात् । तन्मयस्तत्स्वरूपः सर्ववेदसारप्रणवात्मक इत्यर्थः । तदेव क्रमेण दर्शयति । पद्ज्जेत्यादिना पद्ज्जप्रभृतयः उदात्तप्रभृतयश्च ये स्वराः निपादर्धभगाधारषडजमध्यमधैवतपंचमाः उदात्तानुदात्तस्वरितप्रचयाख्या वा ते सर्वेऽपि आगमैकशरीरस्य परमाशिवस्यावयवविशेषा एव । ' ध्वनीनामपि वर्णानां वेदो मूर्तिरुदीरिता ' इत्यागमवचनेन तेषां वेदैकवपुषः संभवात् । तथाचावयवावयवाविनोरभेदात्स्वरमय वोपपात्तिरिति भावः । यावद्गणात्मकत्वेन स्वरमयत्वं दर्शयति सावेत्यादिना । सावेति संज्ञाद्धिः । व्यंजनक इति कादयः क्षांताः व्यंजनानि तदात्मकः परमाशिवः । आदयो विसर्गाताः स्वरास्तन्मयी शक्तिः । शिवशक्तयोरभेदाच्च स्वरमय इत्यर्थः । तदुक्तं शैवतंत्रे ' आकारादिविसर्गीतस्वराः शक्तिरुदीरिता ॥ ककाराद्विक्षफारान्ता वर्णाः परशिवः स्मृतः ' इति । प्रणवात्मकत्वेन स्वरमयत्वं दर्शयति ॐ कारेत्यादि आकारोकारमकारनाद्विद्वाख्याः पंचावयवाः प्रणवस्य तत्र मप्रभृतयो रुद्रेश्वरशिवा इत्यनेन आकारोकारप्रतिपाद्ययोः ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवापरनामानः परमपुरुषास्ते सर्वेऽपि यस्य विभूतितां विदधते त्वदीयसामर्थ्यातिशयवशात्स्वकार्यकरणोपयुक्तसामध्यक्षांलिनो भवतीत्यतः स्वरमयो भवानित्यर्थः । ' प्रणवो वाचकस्तस्य शिवस्य परमात्मनः ॥ शिवरुद्रादिशब्दानः प्रणवो हि परः स्मृतः ॥ तस्माद्रेकाक्षरं देवमाहुरागमपारगाः ॥ वाच्यवाचकयोरेक्यं मन्वमाना मनास्विन ' इति । चतुर्मात्रात्मकत्वेनापि प्रणवः प्रतिपादितस्तत्रैव यथा ' अस्य मात्राः समारयाताश्चतस्रां वेदमूर्धनि ॥ अकारं बद्धं च प्राहुरुकारो यजुरुच्यते ॥ मकारः सामना'

दोऽप्य क्षुतिराथर्वगी स्मृता ॥ अकारस्तु महान्बीजं रजः स्रष्टा चतुर्मुखाः ॥ उकारः प्रकृतियोंनिः
सत्त्वं पालयिता हरिः ॥ मकारः पुरुषो बीजं तमः संहारको हरः ॥ नादः परः पुमानांशो त्रिगुणोऽ
विक्रियः शिवः ॥ एवं तिसृभिरेवैषां मात्राभिर्निर्गिलक्रियाः ॥ अभिधाय शिवात्मानं बोधयंत्यर्धमात्रया
इति । शार्दूलललिताख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'छंदो मानुरसौ मसौ जसतसाः शार्दूलललितम्'
इति । प्रतिपादं मगणः सगणः जगणः समणः तगणः सगणश्च द्वादशाभिः पद्भिश्च यतिरित्येतद्
सं शार्दूलललिताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ४३ ॥

ॐ त्रयीमूर्तये नमः ।

सांवा ऋग्वेदकोऽस्यागलांतादाचनाभेयजुर्वेदरूपः ॥

नाभिदेशादथः सामवेदस्तेन तेऽभूत्रयीमूर्तिनाम ॥ ४४ ॥

ऋग्यजुःसाम्नां त्रयाणां समुदायत्रयी 'इति वेदास्त्रयत्रयी' इत्यमरात् । सैव मूर्तिः शरीरं यस्येति ।
त्रयीमूर्तिर्वेदत्रयीशरीरक इत्यर्थः । तदेव विभज्य प्रदर्शयति सावेत्यादिना सांवेति संबुद्धिः ।
आगलांतादिति ब्रह्मरन्धादि कंठांतमृग्वेदस्वरूपः । आ च नाभेरिति कंठादिनाभिपर्यन्तं यजुर्वेद-
स्वरूपः । नाभिदेशादिति । नाभ्यादिपादपर्यंतं सामवेदस्वरूप इत्येवं वेदत्रयात्मकमूर्तिमानित्यर्थः ।
ननु देव्या एवं त्रयीमूर्तित्वं कूर्मपुराणे हिमवंतं प्रति देवीवचनेन प्रदर्शितं यथा 'ममैवान्या परा
मूर्तिर्वेदसंज्ञा सनातनी ॥ ऋग्यजुःसामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तते' इति । तथाच शिवपुराणे 'शब्द
जातमशेषं तु धत्ते शर्वस्य वल्लभा ॥ अर्थस्वरूपमसिलं धत्ते मुग्धेन्दुशेखर' इत्यशेषशब्दजालमूर्ति-
कत्वं तस्या एव प्रपंचितमिति तत्कथं परमाशिवस्य त्रयीमूर्तिकत्वोपवर्णनमिति चेन्न । परमाशिवस्य
वस्तुतः पराशाक्तिप्रयुक्तभेदाभावात् । तच्छरीरभिन्नशरीरतया च शक्तिप्रतापस्य परमशिव एव
पर्यवसानादित्यभिप्रायेण तथोक्तमिति । सर्वमवदातम् । त्रयांसंज्ञकं वृत्तमिदम् । तथा चोक्तमभि-
युक्तैः 'रस्रयश्चेत्रयीनामकं ग' इति प्रतिपादं रगणत्रयं गुरुश्च यत्र भवति त्रयीसंज्ञकं वृत्तं
भवतीत्यर्थः । अयं पंक्तेर्भेदो दशाक्षरपरिमाणः ॥ ४४-॥

ॐ अनीश्वराय नमः ।

ईश्वरत्वावधिर्धर्यः सं सर्वेश्वरः ॥ तस्य नेशः परस्त्वं ततोऽनीश्वरः ॥ ४५ ॥

न धिद्यते ईश्वरो यस्य सः अनीश्वरः । निरवधिकैश्वर्यशालीत्यर्थः । उच्चनीचात्मकेऽस्मिन्प्रपंचे
सर्वेऽपि लोकास्तरतमभावेन तत्तत्प्राणिप्रवर्तकलक्षणैश्वर्यशालिन एवेति सावाधिकमेवैतपामैश्वर्यं
निरवधिकैश्वर्यशाली च परमाशिव एव । सर्वजगदीशितुस्तस्येश्वरंतरानपेक्षणादित्यनीश्वरत्वं तस्ये-
त्यभिप्रेत्याह ईश्वरत्वेति । ईश्वरत्वस्य सकलप्राणिप्रवर्तकत्वलक्षणैश्वर्यस्य योऽयमवधिमर्यादाश्रयः स
एव सर्वेश्वरः । तस्य सर्वेश्वरस्य ईशः नियंता परः अन्यः न विद्यते इत्यतस्त्वमेवानीश्वर इत्यर्थः ।
तथाच श्रुतिः 'न तस्य कश्चित्तिरस्ति लोके न चोक्षिता नैव च तस्य लिंगम् ॥ स कारणाकारण-

शिवनामकल्पलता ।

चेन्द्रियसामान्यजन्यवृत्तिविषयीकरणायोगत्वाज्जगत्प्रकाशकान्यपि त्वादीन्द्रियाणि त्वत्प्रकाशने अ समर्थान्येवेति भावः 'यतो वाचो निर्वर्तते अप्राप्यं मनसा सह' इति श्रुतेः एतेन सामसूर्याग्रयो लोचनानि यस्येति नामव्युत्पत्तिः प्रदर्शिता । तदुक्तमानुशासनिके उपमन्यूपारख्याने 'दिवसकरशशाकवान्हिनेत्रं त्रिभुवनसारमपारमीशमाद्यम् ॥ अजरममरमप्रसाद्य रुद्रं जगति पुमानिह को लभेत शांतिम् ॥ इति ॥ किंच भांतं स्वतः प्रकाशमानं यमनुसृत्य अमी भास्वदादयः सूर्यादयो भांति प्रकाशंति अतः सोमसूर्याग्नि वल्लोचनपति प्रकाशयतीति सोमसूर्याग्नि लोचनः इत्येवं निर्वचनमपि सांप्रतं युक्तमित्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'न तत्र सूर्योभाति न चंद्रतारकं नेमा विद्युतो भांति कुतोऽपमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति' इति । स्मृतिरपि 'न तद्भासयते सूर्यो न शशाको न पावकः ॥ यद्गत्वा न निर्वर्तते तद्भाम परमं मम' इति इदं तु लोचनाख्यं वृत्तं तथा चोक्तमभियुक्तैः 'रोयजो गुरु-लोचनं भवेत्' इति प्रतिपादं रगणः यगणः जगणः गुरुश्चेतद्वृत्तं लोचनाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ पंक्तेर्भेदोऽयं दशाक्षरपादोऽत्र ॥ ४८ ॥

हविर्यज्ञमयः सोमः पंचवक्रः सदाशिवः ॥ विश्वेश्वरो वीरभद्रे गणनाथः प्रजापतिः ॥

इति नव नामानि निर्वचि । तत्रादौ हविः पदं प्रपंचयति ।

ॐ हविषे नमः ।

दुग्धमात्रस्य कुहरे यथा घृतं प्राणिमात्रस्य दहरे तथा भवान् ॥

चेतसा संमथित एव लभ्यते ह्यमानं त्वमखिलं ततो हविः ॥ ४९ ॥

हविःशब्दो घृतवाची घृतमाज्यं हविः सर्पिरित्यमरात् । तत्सदृशाय नमः इत्येतद्वृत्तपुरःस-मरमुपवर्णयति तथाहि दुग्धमात्रांतः संलीनमपि घृतं सम्यङ्मथनाद्वाहिः प्रकाशमापद्यते तथा प्राणि-मात्रांतःसंलीनोपि भवाऽऽश्रवणाद्येनकसाधनेर्मनसा पुनःपुनः परिचीयमानः प्रात इव भवसीत्यर्थः तथा च श्रुतिः 'घृतमिव पयसि निगूढं भूते भूते च वसति विज्ञानम् ॥ सततं मंथयितव्यं मनसा मंथानभूतेन' इति ॥ अथवा हविः ह्यमानं सोमरसात्मकद्रव्यसामान्यं परब्रह्मस्वरूपं तावद्रूप इत्यर्थः । तदुक्तं शिवपुराणे 'रजसा तं महाद्वेवी देवो रसयिता शिव' इति । तथा च भोक्तव्य-वस्तुमात्रस्य देविरूपतया तदभेदात्परमशिवोऽपि तद्रूपः । तथा 'ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव तेन यंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना' इति स्मृतेः । ब्रह्मात्मकहवीरूपत्वं तस्येत्य-भिप्रेत्याह ह्यमानमित्यादि । स्पष्टमन्यत् । दुग्धाख्यं वृत्तमिदम् ॥ तथा चोक्तमभियुक्तैः 'दुग्धवृत्तं रभजरोद्दीरिम्' इति । प्रतिपादं रगणः भगणः जगणः रगणश्चेतद्वृत्तं दुग्धाख्यं भवतीत्यर्थः जगत्या भेदोऽयं द्वादशाक्षरपारिमितपादः ॥ ४९ ॥

ॐ यज्ञमयाय नमः ।

वेदः पादो युपो हृष्टानलचयनरगनवदनस्तनूरुहधर्मकः
 सौवथंचुः सर्पिर्नीसो दिवसरजनिनयनयुगः करसवनत्रयम् ॥
 औद्गात्रात्रो वेदीस्कंधश्च चरणयुगुलमुपानिपत्प्रवर्ग्यकचभ्रमि-
 र्वक्षोदाक्षिण्यो मंत्रास्फिग्निविधमखकरणतनुकोऽसि यज्ञमयाभिधः ॥ ५० ॥

यज्ञमयो यज्ञस्वरूपः मयटः स्वरूपवाचित्वात् तथाच ' यज्ञो वै विष्णुः ' इत्यादिश्रुत्यवग-
 तयज्ञपुरुषात्मकतोपयुक्तैस्तत्तदवयवैः परमाशिवमेव प्रस्तौति ' वेदः पाद् ' इत्यादिना यज्ञांगाना-
 मेव परमाशिवांगत्वाद्देदादीनां पादत्वाद्युत्कीर्तनम् । अनलचयोति । अनलरसनः चयनवदनश्चे-
 तिक्रमेणान्वयः । तनूरुहाणि रोमाणि तान्येव धर्माः धर्मस्वरूपाणि यस्य स तनूरुहधर्मकः । स्रुव एव
 स्रौवस्तदात्मकं चंचुः र्वाधिनासाग्राविशेषः सर्पिंराज्यं तदात्मिका नासा यस्य सः सर्पिर्नीसः
 दिवसरजनी दिवसरात्री तदात्मकं नयनयुगं यस्य सः दिवसरजनिनयनयुगः । सवनत्रयमिति
 प्रातर्मध्यंदिनं तृतीयं चोति सवनत्रयात्मकः करः औद्गात्राण्येव आंत्राणि यस्य सः औद्गात्रात्रः
 वेदिकास्वरूप एव स्कंधः उपनिषदात्मकं चरणयुगलं पादद्वयं प्रवर्ग्यात्मकं एव कचभ्रमिः
 जटानां ग्रंथिविशेषः । वक्षः उरः दाक्षिण्यं दक्षिणास्वरूपं यस्य सः । मंत्रा एव स्फिक् कटिपा-
 र्श्वसंधिविशेषो यस्य सः इत्येवंरूपाणि विविधानि नानारूपाणि यानि मखकरणानि यज्ञांगानि
 तत्तनुकः तन्मूर्तिक इत्यर्थः तथाचोक्तं हरिवंशपद्मपुराणयोः परमाशिवं प्रक्रम्य ' वेदपादो
 यूपदंष्ट्रः क्रतुहस्तश्चितीमुखः ॥ अग्निजिह्वो धर्मरोमा ब्रह्मशीर्षा महातपाः ॥ अहोरात्रेक्षणे
 देवो वेदांतश्रुतिभूषणः ॥ सुवतुंडश्चाज्यनासः सामघोषस्वनो महान् ॥ धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमवि-
 क्रमसत्क्रियः ॥ प्रायश्चित्तनखो धीरः पशुजानुर्महाभुजः ॥ औद्गात्रात्रो होमलिङ्गः फलबीजम-
 हौषधीः ॥ वाय्वंतरात्मा मंत्रास्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥ वेदीस्कंधो हविर्गंधो हव्यकव्यातिवेगवा-
 न् ॥ प्राग्वंशकाशो युतिमान्नानादीक्षाभिरार्चितः ॥ दक्षिणाहृदयो योगी महामंत्रमयो महान् ॥
 उपाकर्मोष्ठचुबुकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥ नानाछंदोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ॥ छायाफली सहायो वै
 मेरुशृंगमिवोत्थितः ' इति । भुजंगविक्रंभिताख्यं वृत्तमिदं तथाच पैंगलसूत्रं ' भुजंगविक्रंभितं मौत्तो.
 सौ लगो वसुरुद्रज्ञपयः ' तथाच कैदारे लक्ष्यं ' वस्वीशाश्वच्छेदोपेतं ममतनयुगनरसलौर्भुजंगविक्रं-
 भितम् ' इति । प्रतिपाद् मगणद्वयं तगणः नगणत्रयं रगणः लघुगुरुश्च अष्टाभिरैकादशभिः सप्तभिश्च
 यदि यतिरित्येतद्वृत्तं भुजंगविक्रंभिताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५० ॥

ॐ सोमाय नमः ।

मूर्तिष्वष्टास्वीश तवैका रजनीशो ज्योपिटोमस्तस्य हविश्चैद्विद्वश्च ॥
 सौराष्ट्रस्यस्त्वं शिवगंगायमुनस्पो गौर्या साकं नित्यविहारीति च सोमः ॥ ५१ ॥

मूर्तिध्विति अष्टमूर्तिषु । चंद्रात्मकत्वाज्ज्योतिष्टोमात्मको यः क्रतुविशेषस्तत्र सोम इति प्रसिद्ध-
त्वाद्वा तत्साधनीभूतं च यद्भविष्यमानसोमरसात्मकद्रव्यविशेषस्तदात्मकत्वाद्वा एदविडः कुबेरस्त-
दात्मकत्वाद्वा सौराष्ट्राख्यो यो देशविशेषस्तत्र सोमनाथ इतिप्रसिद्धत्वाद्वा गंगायमुनयोर्ब्रह्म संगमस्त-
द्देशे विराजमानत्वाद्वा उमया सह वर्तमानत्वाद्वा सोमत्वं परमशिवस्येत्याह । रजनीशः सोमः अंश-
शिनोरभेदात् । स्वांशभूतसोमसूर्यात्मकत्वमस्येति भावः । 'यज्ञो वै विष्णुः' इत्यादिश्रुतेज्योतिष्टो-
मात्मकत्वं तस्य सोमरसस्यापि परमशिवात्मकत्वं हविष्ठात् । स्कान्दे सनत्कुमारसंहितायां काशीग-
तदाल्मेश्वरलिंगप्रस्तावे प्रतिपादितं 'मतीनां च दिवः पृथ्व्या वन्हेः सूर्यस्य वज्रिणः ॥ साक्षाद-
पि च विष्णोश्च सोमो जनयितेश्वर' इति । इदं च 'सोमः पवते जनिता मतीनाम्' इत्युच उपबृ-
हणम् । ऋचि तु पूयमानत्वेन सोमस्य कीर्तनात्सोमरसस्य शिवात्मकता कुबेरस्यापि सोमत्वं मंत्रतंत्रे
प्रतिपादितं गौर्यां साकमित्यनेन योगार्थः प्रदर्शितः । एतेन व्यष्टिसमष्ट्यात्मकं निखिलवस्तुरूपं
परमशिवस्येत्युक्तं भवतीत्यर्थः । श्रुतिप्रसिद्धं चेदं नाम 'नमः सोमाय च रुद्राय च' इति ।
मत्तमयूराख्यं वृत्तमिदम् । तथा च वृत्तरत्नाकरं लक्ष्यं 'वैदे रंभेर्त्तोयसगा मत्तमयूरम्' । मृगणः
तगणः यगणः सगणः गुरुश्चेति मत्तमयूराख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५१ ॥

ॐ पंचवक्राय नमः ।

सर्वेशब्रह्मतत्वेन्द्रियविषयकलाभूतसादाख्यमूर्ति-
ष्वेकैकश्येन पंचात्मसु तव वदनेष्वादिहीनेषु सत्सु ॥

योऽयं सुंदोपसुंदासुरहनननिमित्ताप्सरस्तल्लज्जोक्षाः

प्रादुर्भावेः स तद्भवत्यतिरभसकृते. जायथाः पंचवक्रः ॥ ५२ ॥

। ऊर्ध्वादिभेदेन पंच वक्राणि यस्येत्यर्थः । सर्वेशेति ब्रह्माणि च तत्वानि चेंद्रियाणि च विषया-
श्च कलाश्च भूतानि च सादाख्याश्च मूर्तयश्चेति द्वंद्वः । एकैकश्येन एकैकशः प्रत्येकं प्रेत्यकमि-
तियावत् । पंचात्मस्त्विति ईशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजाताख्यानि पंच ब्रह्माणि पुरुषप्रकृतिबुध्य-
हंकारमनोज्ञानेंद्रियविषयाः वचनानदानगमनविसर्गानंदाख्याः पंच कर्मेन्द्रियविषयाः निवृत्तिप्रवृत्ति
विद्याशांतिशांत्यतीताख्याः पंच कलाः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाख्यानि पंच भूतानि शिवसादा-
ख्यमूर्तसादाख्यकर्तृसादाख्यकर्मसादाख्यानि पंच सादाख्यानि । ब्रह्माविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवाख्याः
पंच मूर्तयश्चेति पंच पंचात्मकानि वदनानि चेत्यर्थः । तदुक्तं वायवीयसंहितायाम् 'अथान्या-
श्चापि तनवः पंच ब्रह्मसमाह्वयाः ॥ तनुभिस्ताभिरख्यातमिह किंचिन्नवियते ॥ ईशानःपुरुषो घोरो
वामः सद्यस्तथैवच ॥ ब्रह्माण्येतानि देवस्य मूर्तयः पंच विश्रुताः ॥' इति 'ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो

महादेवः सदाशिवः ॥ मूर्तयस्तस्य विज्ञेया याभिविश्वमिदं ततम् , इत्यादि । तथा चैकात्मकेषु तव
वदनेष्वनादिभूतेष्वपि सत्सु योऽयं सुंदोपसुंदाख्यासुरहननार्थं विश्वकर्मणा निर्मिताया अप्सरस-
स्तिलोत्तमाख्यायास्तस्याः सौंदर्यातिशयेन जगन्मात्रसंमोहिकाया दिदृक्षातः प्रादुर्भावस्त्वदीयः स
तद्भक्त्युद्रेकमात्रप्रयुक्तो नत्वन्यार्थं इत्यर्थः । तिलोत्तमादिदृक्षाप्रयुक्तमुत्तमाबाहुल्यसृष्टिश्चानुशास-
निके उमामहेश्वरसंवादे प्रपञ्चिता यथा ' उमोवाच । भगवन्देवदेवेश सर्वदेवनमस्कृत ॥ चतु
र्भुक्तो वै भगवानभवत्केन हेतुना ॥ भगवत्केन ते वक्रमैत्रमद्भुतदर्शनम् ॥ उत्तरं चापि भगवन्-
श्विमं शुभदर्शनम् ॥ दक्षिणं च मुखं रौद्रं केनार्थं जटिलावृतम् ॥ यद्याहं महादेव श्रोतुमिच्छा-
मि कारणम् ॥ एष मे संशयो देव तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ महेश्वर उवाच ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि
यच्चमिच्छसि भामिनि ॥ पुरा महासुरो वोरौ लोकोद्देशकरो भृशम् ॥ सुंदोपसुंदनामानावासतुर्वल
गर्वितौ ॥ अशस्त्रवधौ बलिनौ परस्परजयेपिणौ ॥ तयोरेव विनाशाय निर्मिता विश्वकर्मणा ॥
सर्वतः सारमुद्धृत्य तिलशां लोकपूजिता ॥ तिलोत्तमेति विख्याता अप्सरा सा बभूव ह ॥ देवकार्यं
करिष्यतीति हावभावसमन्विता ॥ मां तु पश्यंतमायाता रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ मया बहुमता चेर्यं
देवकार्यं करिष्यति ॥ इति मत्वा तदा चाहं कुर्वती यां प्रदक्षिणम् ॥ तथैव ता दिदृक्षुश्च चतुर्वक्रोऽ
भवं प्रिये ॥ रौद्रं मुखमिदं पूर्वं तपश्चर्यापरं सदा ॥ दक्षिणं मे मुखं दिव्यं रौद्रं संहरति प्रजाः ॥
लोककार्यकरं नित्यं पाश्चिमं मे मुखं प्रिये ॥ वेदानधीते सततं चाद्भुतं चोत्तरं मुखम् ॥ एतत्ते
सर्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि , ॥ रूपेणाप्रतिमा सेर्यं तिलोत्तमा पश्यंतं मामागम्य
उपसृत्य प्रदक्षिणं कुर्वती अतएव मया बहुमता च सती देवकार्यं करिष्यतीति मत्वा तदाहमनेक
मुखेन स्थित इत्यध्याहारेण वाक्यपूरणम् । तथैव यथा मया चिंतितं तथैव मामुपसृत्य प्रदक्षिणी-
कृत्य मत्प्रसादबलेन देवकार्यं साधयितुं प्रवृत्तां ता दिदृक्षुः द्रष्टुमिच्छुश्चतुर्वक्रो भवामीत्यर्थः ।
एतेन अप्राकृतसौंदर्यनिधानभूतां पराशक्तिमेव साधनीकृत्य प्रवृत्तेन साक्षान्मदनेनापि चालयितुम-
शक्यस्य ज्ञानवैराग्यतपःसत्यादिदिव्यगुणगणालंकृतस्य भगवतः परमाशिवस्य प्राकृतसौंदर्याति-
शयशालिन्या तिलोत्तमाया या दिदृक्षा सा तद्भक्त्यतिशयमात्रयुक्तैति भक्तपारवश्यं निसर्गसि-
द्धमित्येतत्सुचितम् । एवंच सुंदोपसुंदाख्यौ यावसुरौ तयोर्हनननिमित्तात्तद्दण्डहेतुभूता या अप्सर-
स्तल्लजा प्रशस्ता अप्सरास्तिलोत्तमाख्या तल्लजेत्यप्सरोविशेषणम् सौंदर्यवती तदीया या ईक्षा ईक्षणं
तत्प्रयुक्तः प्रादुर्भावः तत्कृते तदर्थः अजायथाः जातोऽसित्यर्थः इति । स्रग्धराख्यं वृत्तमिदं
तथा च पेंगलसूत्रं ' स्रग्धरा ब्रौ भ्नौ यो यत्रिः सप्तकः । , तथा च वृत्तरत्नाकरे लक्ष्यं
' भ्रन्नेर्याना त्रयेण त्रिमुनिर्यतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् , इति । प्रतिपादं मगणः रगणः
भगणः नगणः यगणत्रयं च सप्तभिः सप्तभिश्च पादे यतिरित्येतद्वृत्तं स्रग्धराख्यं

ॐ सदाशिवाय नमः ।

यो विधीश्वरदशा सदाशिवः तादृशोऽपि खलु यः सदाशिवः॥

तस्य कालकलना कुतस्तदस्त्यौपचारिकतया सदाशिवः ॥ ५३ ॥

सार्वकालीनः शिवः सदाशिव इत्यर्थः । नन्वर्थकालकृतपरिच्छेदशून्येऽस्मिन्परमशिवे सार्वका-
लीनत्वप्रतिपादकं सदेतिविशेषणमव्यावर्तकत्वाद्नुपादेयमेवेत्याशङ्क्य तच्चावृत्तिं प्रदर्शयन्भक्ति-
मार्गेण तथा प्रयोगः परमाशिव इति प्रदर्शयति यो विधीश्वर इत्यादिना विधीश्वरइत्याद्यंतग्रहणाद्वि-
ष्णुरुद्रयोः समुच्चयः । तथा च ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वराणां चतुर्णामपि मूर्तीनामसमानकालीनत्वात्पंचमी
सदाशिवाख्या मूर्तिस्तस्यापि असमानकालीनत्वम् । परमशिवः सदाशिव इति गौणप्रयोगः । एवं
ब्रह्मादीनां पञ्चानामपि असमानकालीनत्वमुत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वापेक्षया चिरकालवर्तित्वं परमशिव-
स्य कालानवच्छिन्नत्वं च प्रतिपादितं शिवपुराणे सृष्टिप्रकरणे केन मानेनास्मिन्काले आयुःसंख्या
प्रवर्तत इति पृच्छतः ऋषीन्प्रति वायुवचनम् ' आयुषोऽत्र निमेषाणां गणनान्मानमुच्यते ॥ अक्षिप-
क्ष्मपरिक्षेपो निमेषः परिकीर्तितः ॥ तादृशानां निमेषाणां काशा तु दश पञ्च च , इत्यारभ्य
' चतुर्गुणसहस्रं यत्तत्कल्प इति कथ्यते , इति कल्पमानमुक्त्वा पुनर्वर्णितं ' कल्पो नाम दिवा प्रोक्तं
ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः ॥ कल्पानां वै सहस्रं तु ब्रह्मवर्षमिहोच्यते ॥ वर्षाणामष्टसाहस्रं यदेतद्ब्रह्मणो
युगम् ॥ सवनं युगसाहस्रं ब्रह्मणः पञ्चजन्मनः ॥ सवनानां सहस्रं तु त्रिविधं त्रिगुणं तथा ॥
कल्पते सकलः कालो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ तस्य वै दिवसे याति चतुर्दश पुरंदराः ॥ ब्रह्मा
विष्णुदिने चैको विष्णु रुद्रदिने तथा ॥ ईश्वरस्य दिने रुद्रः सदाख्यस्य तथेश्वरः ॥ साक्षाच्छि-
वस्य तत्सख्या तदा सोऽपि सदाशिवः । तस्मिन्साक्षाच्छिवे नैव कालात्मा सप्रवर्तत , इति । अत्र
चायमर्थः कल्पसहस्रमेको वत्सरः तादृशवत्सराणामष्टसहस्राण्येक युगं तादृशयुगसहस्रमेकं सवनं
तादृशसवनानां नवसहस्रीं ब्रह्मणः, परमायुः, विष्णोरेकदिनं तादृशपरमायुः रुद्रस्य तादृशरुद्र-
परमायुः महेश्वरस्य तादृशमहेश्वरपरमायुः सदाशिवस्य एकं दिनमिति सर्वत्र संबध्यते । परमशिवस्य
तु कालकलनाविरहादेकं दिनमिति व्यवहारमात्र इत्यर्थः । अतएव तत्रैव देशान्तरे ' कालावच्छेद-
भेदेन गुरुणामप्यसौ गुरुः ॥ सर्वेषामेव सर्वेशः कालावच्छेद्वर्जित इति । योगसूत्रमपि ' सर्वेषामपि
गुरुः कालेनानवच्छेदात् , इति । तथा ' अहर्षं विद्यते तस्य न रात्रिरीति धारयेत् ॥ उपचारस्तु
क्रियते लोकानां हितकाम्यया , इति तस्येति । एतादृशस्य तव कालकलना कालकृतपरिच्छेदः
कुत इत्युपचारमात्रेण परमशिवे सदाशिवेतिप्रयोगो लोकानामित्यर्थः । इदं तु ध्रुतिप्राप्त्यर्थं नाम
' ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् , रथोद्धताख्य वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं ' रथोद्धतार्नोर्लौगं ,
तथा च वृत्तरत्नाकरे ' रोनराविह रथोद्धता लगौ , इति । प्रतिपाद रमण, नगणः रमणः लघुर्गु-
रुश्चेतद्गुत् रथोद्धताख्य भवतीत्यर्थः ॥ ५३ ॥

ॐ विश्वेश्वराय नमः ।

केवलं चिन्मयज्योतिरात्मैव काशी तेन सर्वाणि विश्वान्यतीतापि विश्वम् ॥
तत्र वासात्परिच्छेदबुद्ध्या गृहीतः काशिकाधीश्वरोऽपीश विश्वेश्वरस्त्वम् ॥ १ ॥

विश्वेषामीश्वरः विश्वेश्वर इत्यमुमर्थ, प्रसिद्धिपूर्वकमुपपादयति केवलमित्यादिना चिन्मय-
ज्योतिश्चित्प्रकाशात्मिका केवलमात्मस्वरूपैव काशीत्युच्यते तेन सर्वाणि विश्वान्यतीतापि अखिल-
प्रपञ्चातिक्रान्ता सा विश्वमितिव्यवहारविषय एव । विश्वब्रह्माणोरनन्यत्वादिति भावः । तत्र तादृश्यां
पुरि निवसनात्परिच्छेदबुद्ध्या काशिकाधीश्वर इति परिगृहीतोऽपि परमार्थबुद्ध्या विश्वेश्वर एव
ब्रह्मसार्वात्म्यस्य श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धत्वेन तदात्मिकाया पुर्या निवसितुमप्युपपन्नं विश्वेश्वरत्वमिति
भावः । स्पष्टमन्यत् । विश्वारण्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'रैश्वतुर्भिर्युतं गेन युक्तं च विश्वम्'
इति प्रतिपादं रगणचतुष्टयं गुरुश्वैतदृत्तं विश्वारण्यं भवतीत्यर्थः ५४ ॥

ॐ वीरभद्राय नमः ।

श्रीगौर्या वीरः स्वीकृतः पुत्रबुद्ध्या क्रोधाग्निस्वेदोत्पादितो भद्रनामा ॥
भद्रायोगाद्वा राजपूर्वासशालीस्तद्वांस्तद्रूपस्त्वं ततो वीरभद्रः ॥ ५५ ॥

वीर इति कश्चित्परमशिवपुरद्वारवर्ती गणविशेषः स च पराशक्त्या पुत्रत्वेन परिग्रहीत इ-
त्येतत्पञ्चपुराणे प्रपञ्चितं यथा 'स एष वीरको देवि सदा मे हृदयप्रियः ॥ नानाश्रयगुरुर्द्वारि गणेश्व-
र्यगणाञ्चितः' ॥ इत्यादितत्प्रशंसाश्रवणोत्तरं देवविचनम् 'ईदृशस्य सुतस्यास्ति ममोत्कंठा पुरांतक ॥
कदाहमीदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानेददायकम्, शिव उवाच 'एष एव सुतस्तेऽस्तु नयनानंदहेतुकः ॥
त्वया पुत्रः कृतार्थः स्याद्वीरकोऽपि सुमध्यमे, इति । तथा च वीरश्च भद्रश्च वीरभद्रो तावस्य स्त
इति काशीखंडे प्रतिपादितं 'ततस्त-कोपजाद्वन्हेराविरास महायुतिः ॥ भद्रस्तु प्रतिभाकारः कालमृ-
त्युमकंपन, इति तथा च वरिश्च भद्रश्च वीरभद्रो तावस्य स्त इति वीरभद्र इत्यर्थः । अथवा दक्षा-
ध्वरहरणार्थं परमशिवोत्पादितस्य वीराख्यपराशक्त्युत्पादिता या भद्राख्या शक्तिस्तयोगाद्दीर
एव भद्र इत्याह भद्रायोगाद्वेति तद्रुक्तं वायवीयसंहितायां यथा 'दग्धुं दक्षाध्वरं विप्रा
देवी देवमचोदयत् ॥ देव्या संचोदितो देवो दक्षाध्वराजिपासया ॥ ससर्ज सहस्र
वीरं वीरभद्रं गणेश्वरम् ॥ सहस्रवदनं देवं सहस्रचरणेशणम् ॥ तथा 'मन्युना चामृजद्भद्रो मद्रकाली
मेश्वरीम् ॥ आत्मनः कर्मसाहित्या तेन गंतुं सहेव तु ॥ तं हृष्ट्वा उच्यते वी-
भद्रकालाप्रिसंनिभम् ॥ भद्रया सहितं प्राह भद्रमस्त्विति शंकर, इति । तथा च वीरश्चासं-
भद्रश्च वीरभद्रस्तद्वानित्यर्थः । राजपूः राजपुर तत्र वस्तुं शीलमस्यास्तीति तदाशशाठी । राजपुरमि-
त्येवमित्येव । स्यं कृताचलपरिवरे प्रसिद्धः । तदानिति दंदोत्तरं कर्मपारयोत्तरं वा मन्त्रार्थयोऽप्य-

त्यययोगात्सिद्धस्तद्रूप इति । तथाच वीरभद्रोभयवत्वादीराभिन्नभद्रवत्वाद्वा तद्वत्त्वं राजपुराण्यक्षे-
त्रविशेषे वीरभद्रेश्वर इतिप्रसिद्ध्या तत्स्वरूपत्वं चेत्यर्थ इति । अत्र च वीरभद्रावतारः कल्पभेदेन
बहुधा प्रपंचितः । तथाहि ब्रह्मांडपुराणोत्तरभागे हयग्रीवागस्त्यसंवादे ललितोपाख्याने यथा ' आ-
दिदेवो महादेवो ललाटानलसंभवः ॥ एकं स्वेद्रूपयोर्विदुं नसाग्नेर्गार्शिपत्सितो ॥ तत उत्थितवानेको
लोकघस्मराविग्रहः ॥ कालाग्निरिव दीप्तांगो वीरभद्रो गणेश्वरः ॥ वीरभद्रः स कैलासात्त्रिजगाम
महाजवः ॥ तस्यैव रोमकुपेभ्यो दीप्ताग्निटिललोचनात् ॥ कर्णाभ्यां चैव नासाभ्यां आस्याद्दंष्ट्राभ-
यंकरात् ॥ प्रसूता बहवो लोकघस्मरा प्रमथेश्वरा ' इति । तथा वामनपुराणे ' क्रुद्धस्य सर्वगात्रेभ्यो
निश्चेरुः सहसार्चिषः ॥ सह क्रुद्धा त्रिनेत्रास्यगात्ररोमांतरोद्भवाः ॥ गणासंख्यमुसा जाता वीरभद्र
पुरोगमा ' इति । तथा वाराहपुराणेऽपि यथा ' शुश्राव याजिनां चौच्चैरिंद्रागच्छेति कीर्तितः ॥
ततः श्रुत्वा महातेजाः सर्वज्ञः परमेश्वरः ॥ तुकोप च भृशं देवो वाक्यं चेदमुवाच ह ' इत्यादिना
दक्षाध्वरश्रवणजन्यपुनरुक्तं ' तस्याननात्ततो ज्वाला गात्रेभ्यो निर्ययुस्तदा ॥ ततो भूतानि वेताळ
उच्छ्रुत्वाः प्रेतपूतनाः ॥ कूर्मांडा यातुधानाश्च सर्वे प्रज्वालिताननाः ॥ उत्तस्युः कोटिशस्तत्र नाना-
प्रहरणान्विताः ॥ एवं कृत्वा स सामग्रीं देवदेवः प्रतापवान् ॥ जगाम दक्षयज्ञाय क्रोधाद्बुद्धः
प्रतापवान् ' इत्यादि । एवमन्यत्रापि अन्यथा प्रपंचितं तच्च प्रकृतानुयोगाग्नेह संलिस्यत इति। वैश्वदे
वीसंज्ञकं वृत्तमिदं तद्रुक्तं पेंगळे ' वैश्वदेवी मौ याविद्रिय रूपयः ' । तथैव कैदारो ' पंचाश्वैश्चिन्ना
वैश्वदेवी ममो यौ ' इति । प्रतिपादं मगणद्वयं यगणद्वयं पंचभिः सप्तभिर्यातीरित्येतद्वत्त्वं वैश्वदेवी-
संज्ञकं भवतीत्यर्थः ॥ ५५ ॥

ॐ गणनाथाय नमः ।

शशिकरगुणमुखसंख्यानां प्रमथतुपितमयमुख्यानाम् ॥

अधिपतिरसि शिव कैलासे पुरि निवसामि गणनाथस्त्वम् ॥ ५६ ॥

गणः संख्या ' गणनं गणना गण ' इति गणशब्दस्य संख्यावाचित्वात् । तथाच गणनानामैक-
त्वादिपरार्थपर्यंतानां संख्यानां नाथो गणनाथ इत्यभिप्रेत्याह शशिकर इति शशी एकः करौ द्वौ
गुणास्त्रयः । तथा च एकद्वित्रिवमुक्ताः परार्थाता याः संख्यास्तासामित्यर्थः । अधिपतिरित्यग्निमेण
संबन्धः अथवा नंदिभृंगिमहाकालप्रभृतयो ये प्रमथगणाः ' आदित्यविश्ववसवस्तुषितभास्वरानिलाः ॥
महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवता ' इति । तुषितमुख्या गणपदव्यवहार्या देवाः । मयरसतज
भनसंज्ञाश्च मयादिगणास्तथा च गणानां प्रमथादीनां नाथो गणनाथ इत्यभिप्रेत्याह प्रमथेत्यादि ।
यद्यपि मयरसादेर्गणसंज्ञा छंदःसूत्रेषु न दृश्यते तथापि ' लः समुद्रागण ' इति सुप्रस्य द्विमात्रा-
दिषणमात्रातानां गणसंज्ञाविधायकतापरत्वेन भाष्यवार्तिकदादौ व्याख्यानाददोषः । अथवा परमशि-
वाष्टषष्टिक्षेत्रपरिगणनायां गणनाथस्य कैलासाख्यक्षेत्रवासित्वेन प्रतिपादनात्तथेत्याह कैलासेत्यादि

स्पष्टमन्यत् वृत्ताख्यं वृत्तमिदं तथा च पैंगला ' वृत्ता नौ सौंग् । तथा चोक्तमभियुक्तैः ' इह नन
ससगयुतं वृत्तम् ' इति प्रतिपादं नगणद्वयं सगणः गुरुद्वयं चेतद्वृत्तं वृत्ताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥

ॐ प्रजापतये नमः

अंतरिक्षभूमिनाकसंस्थिता याः सहस्रशः सहस्रसंमिताः ॥

रुद्रनामिकाः प्रजाः सृजस्यतः स्थाणुनामको भवान्प्रजापतिः ॥ १७ ॥

प्रजानां पतिः प्रजापतिरित्यभिप्रेत्याह अंतरिक्षेत्यादि भौमांतरिक्षदिव्याः रुद्रनामिकाः सहस्र
संख्याकाः याः प्रजाः ताः सहस्रशः सृजतीत्यर्थः । तथा च श्रुतिः ' सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्राः
अधिभूम्यां तेषां सहस्रयोजने बधन्वानि तन्मसि नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येतरिक्षे ये दिवि येषा-
मन्नं वातोवर्षमिषवः ' इत्यादि स्थाणुनामक इति तथा च वराहपुराणे गौरीविवाहप्रकरणे 'सर्गा-
दौ ब्रह्मललाट उत्पन्नः प्रजापतीनामन्यतमः स्थाणुसंज्ञकः स एव प्रजाः सृष्ट्वान् । जले मग्नस्त
त्र चिरं स्थित्वा कालातरे पुनर्जलादुत्तीर्य गणान्सृष्ट्वा तैः सहितो दक्षाध्वरं ध्वंसयामासेत्युक्तं यथा
' रुद्रक्रोधोद्भवो यस्तु पूर्वं मग्नो महाजले ॥ सहस्रार्कसमाकाशो निश्चक्राम जलायदा ' इति एवं
प्रजापतेः स्थाणुनामकत्वमित्यर्थः । इ्योनिकासंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च पैंगले ' इयेनीर्जोर्लोग् तथा
च कैदारे ' इयेनिका रलौ रलौ गुरुयदेति ' प्रतिपादं रगणः जगणः रगणः लघुर्गुर्ध्वैत्तद्वृत्तं इयेनि
काख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥

' हिरण्यरेता दुर्धर्षो गिरीशो गिरिशोऽनघः ॥ भुजंगभूषणो भर्गो गिरिधन्वा गिरिप्रियः ॥
एतानि नव नामानि निर्वक्ति ॥

ॐ हिरण्यरेतसे नमः

त्वदीर्ययोगेन भवेद्धिरण्यं यद्वाग्निरूपोऽस्यथवा जलार्थम् ॥

त्वक्तेन वीर्येण बभूव हैममंडं तदीशासि हिरण्यरेताः ॥ ५८ ॥

त्वदित्यादिना । हिरण्यं रेतो यस्येति बहुव्रीहिः । रेतसि हिरण्यशब्दप्रयोगश्च तज्जनकत्व
रूपसंबंधनात् । ' आर्युर्व घृतम् ' इत्यदिवादित्याभिप्रेत्याह त्वदीर्ययोगेन भवेदिति । हिरण्यमिति
पारदयोगेन हिरण्योत्पत्तिस्तु रसरत्नाकरादौ प्रसिद्धैव । ब्रह्माण्डपुराणेऽपि दानप्रकरणे यथा
' हिमवद्बहुहिता पूर्वमुमानाम्नी पतिव्रता ॥ पूर्वजन्मानि सा चासीद्दक्षस्य तनया सती ॥ दक्षकोपात्
तस्याज सती चात्मकलेवरम् ॥ हिमवद्बहुहिता जज्ञे लोके गौरीति विश्रुता ॥ दत्ता तेनापि सा
तस्मै प्रणिपत्य पिनाकिने ॥ विवाहं कारयामास विधिवद्बहुहितुस्तथा ॥ वैवाहिकेन विधिना
जुहावाग्नि पितामहः ॥ होमं च कुर्वतस्तस्य विकारो मान्मथोऽग्रभूत् ॥ रूपं दृष्ट्वा ततो देव्या रेतः
रुक्म माहात्मनः ॥ पद्भ्या च मार्दितेन बभूवा समपद्यत ॥ तत्रोत्पन्ना महात्मानो वाटातित्या

मैरीचिपाः ॥ अग्नौ विशेषमपतत्तच्चाभूज्वलनप्रथमम् ॥ जाज्वल्यमानं तद्दीप्या चाग्निमध्यगतं
 यथा ॥ शशंसि रेततो देवा दृष्ट्वा पुनं विभावसोः ॥ जगृधुः शिरसा चैव भूषणत्वेन योजयत् ।
 एवं सुवर्णमुत्पन्नमाग्नेयं ब्राह्मच्यमेव च ॥ पवित्रं परमं लोके सुवर्णेन समं क्वचित् ॥ न दृश्यते
 द्रव्यजातं तद्दानं भूषणं तथा ॥ इति । अथवा 'हिरण्यरेता दहनो हुतभुग्पच्यवाहन' इत्यमरा-
 दग्निस्वरूपत्वात्तथेत्याह । यदेति अग्निस्वरूप इति । तदुक्तं शिवपुराणे 'अहमाग्निशिरोनिष्ठस्त्वं सोम-
 शिरसि स्थिता ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वमावाभ्यां समाधिष्ठितम्' इति हिरण्यशब्दः हिरण्यात्मना
 परिणतब्रह्मांडपरः तदेव रेतो यस्येति तथेत्यभिप्रायेणाह । अथवेति जलार्थेत्यादि पुरा हि रुद्रेण
 सर्गादावपः सृष्ट्वा तन्मध्यात्सृष्टस्य वीर्यस्य हेमात्मकब्रह्मांडात्मना परिणतस्य स्कांदे सौरसंहितायां
 प्रदर्शितत्वात् । यथा 'त्रिमूर्तीनां तु सर्गस्थानंतरं परमः शिवः ॥ शब्दादीनां तु भूतानामुत्पत्ति
 कुरुते स्वयम्' इत्यादिना त्रिमूर्तिसर्गमुक्त्वा 'सदाशिवेश्वरो रुद्रस्तथा नारायणो विभिः ॥ इतिनाम्ना
 प्रकीर्त्यते तेषु रुद्रः शिवाज्ञया ॥ पुरस्तादण्डसर्गस्य ससर्जादौ द्विधा पुनः ॥ अपामेकांशके
 विद्वान्स्वयं वीर्यमथासृजत् ॥ तदंडमभवद्धैमं सहस्राशुसमप्रभम् ॥ तस्मिञ्जज्ञे स्वयं विष्णुर्ब्रह्मेशा-
 नसमन्वितः ॥ आपो नारा इति प्रोक्ताः सूक्ष्मास्ता मुनिसत्तमाः ॥ शिवस्य नरसंज्ञस्य यतः
 कार्याणि तास्ततः ॥ ता यदस्यायन प्रोक्तं तेत नारायणः स्मृतः । अंशोपाधिवशेनैव ब्रह्मेति परि-
 कीर्तितः ॥ अपामंतरवस्थानान्नारायण इतीरित' इति । जलार्थे त्यक्तवीर्येण 'हैममंडं वभूवेत्यर्थः
 ईशेति संसुद्धिः । शेषं सुगमम् । इंद्रवज्राख्यं वृत्तमिदं तथैव पैगलसूत्रम् 'इंद्रवज्रा तौजगौ' तथा
 च वृत्तरत्नाकरे स्याद्विद्रवज्रा यदि तौ जगौ ग' इतिचोभयसंमतेन प्रतिपादं तगणद्वयं जगणः
 गुरुद्वयमित्येतद्वृत्तमिद्रवज्राख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५८ ॥

ॐदुर्धर्पाय नमः

कैलासे शिखरिणि पौलस्त्यमागल्भ्यं तृणसमतामाप ॥

एवं सत्यभिभवकारिकस्तस्मात्त्वं भवसि हि दुर्धर्पः ॥ ५९ ॥

दुःखेनापि धर्षयितुमशक्यो दुर्धर्पः कथमप्यलभ्यो दुर्लभ इति प्रयोगात्सर्वातिशयबलशाली-
 त्यर्थ इत्यभिप्रेत्याह कैलास इत्यादिना । पौलस्त्यमागल्भ्यं पौलस्त्यस्य पुलस्त्यवंशोद्भवस्य दशा-
 ननस्य यत्प्रागल्भ्यमात्मीयं यावद्बलं तत्तृणसमता प्राप्तामित्यर्थः । को वा परमशिवपराभवकारी भवेन्न
 कोऽपीत्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'न तत्समश्चाभ्यधिकश्च विद्यत' इति । स्पष्टमन्यत् । पणवारख्यं
 वृत्तमिदं तथा च पैगले 'पणवो भ्रौ य्यौ' । तथैव कैदारे लक्ष्य 'भ्रौय्यौचेत्पणवकनामेदम्' इति-
 चोभयसंमतेन प्रतिपादं मगणः यगणः यगणः गुरुश्चेत्तद्वृत्त पणवारख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ५९ ॥

ॐगिरीशाय नमः

भूरिगणे पदवायये निष्कलुपे सुसमर्थः ॥

'परैतरादपि शंभो तेन मतोऽसि गिरीशः ॥ ६० ॥

गिरि वैदिकवाक्ये ईशः समर्थ इत्यभिप्रेत्याह भूरिगण इति । ईशइत्यस्य व्याख्यानं सुसमर्थं इति । अथवा गिरीणां मेरुमन्दप्रभृतीनामीशः अधिपतिरिति तथेत्याह पर्वतराडपीति । पर्वताधिपत्यं च शिवस्य हरिवंशे धन्याश्रयोंपाख्याने नारदं प्रति पर्वतानां वचनेन दर्शितं यथा 'ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्याश्रयाणि संति नः । अस्माकमीश्वरः शूली गिरीशो वृषभध्वजः । नाश्रयो वापि धन्यो वा तस्मात्परतरो भुवि' इति । चित्रपदारूयं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'चित्रपदा भौगौ' । तथा च वृत्तरत्नाकरे 'भौ गिति चित्रपदा गः' इत्युभय संमतेन प्रतिपादं भगणद्वयं गुरुद्वयं चैतद्वृत्तं चित्रपदावृत्तारूयं भवतीत्यर्थः ॥ ६० ॥

ॐ गिरिशाय नमः

मेरुपर्वतमपि धनुर्हेतवे कृशयसि तराम् ।
पर्वते निवससि सुखं नाथ तद्भवसि गिरीशः ॥ ६१ ॥

गिरिं मेरुपर्वतमपि इयति चापार्थं तनूकरोतीति गिरिशः । अथवा गिरौ शेत इति गिरिशः । शयनं चात्र न प्राकृतं विवक्षितं किंतु सुखावस्थानात्मकमेवेत्याशयेनाह मेरुपर्वतमपीत्यादि । स्पष्टोऽप्यर्थः । इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम । 'नमो गिरिशाय च' इति हलीमुखसंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'हलीमुखीर्नौस' । तथैव कैदारे 'राजसविह हलीमुखीति च' उभयसंमतेन प्रतिपादं रगणः नगणः सगणश्चेत्तद्वृत्तं हलीमुखसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । संज्ञात्वेऽपि पिपल्यादेराकृतिगणत्वान्हीप् भवतीति । 'नखमुखात्संज्ञायाम्' इत्यस्य न प्रवृत्तिः ॥ ६१ ॥

ॐ अनघाय नमः

दुःखं नाथ न ते पापं च व्यसनम् ॥ त्रैलोक्याधिपते तस्मादस्यनघः ॥ ६२ ॥

दुःखमिति । न विद्यते अयं पापं व्यसनं वा यस्मिन्सोऽनघः । 'मूल्ये पूजाविवर्षो-
हो दुःखव्यसनेष्वघम्' इत्यमरात् । तथा च दुःखस्य पापजन्यत्वाद्द्वयसनस्य दुःखजन्यत्वात्पूर्व-
पूर्वापाये उत्तरोत्तरापायात्त्रितयशून्यत्वमत एव त्रैलोक्याधिपतित्वं चेत्याशयेनाह दुःखं पापं व्यसनं
चेति त्रितयमपि यतस्तव न विद्यते अतस्त्वमनघो भवसीत्यर्थः । 'अयमात्मापहतपाप्मा विजरो
विशोक' इति 'द्वत्पुंडरीकं विरजं विशुद्धं विचिंत्य मध्येविदं विशोकम् । अचिंत्यमव्यक्तमनंतरूपं
शिवं प्रशान्तममृतं ब्रह्मपोनिम्' । इति । 'समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् इत्यादिश्रुतेः' । 'अचिंत्यो
निर्गुणो नित्यो निरवयो निरामयः ॥ निर्दुःखो निरहंकारो निर्गुणो नित्यो गणनायकः' ॥ इत्या-
यागमाद्येति । 'स एव विष्णुः स प्राणः स कालाग्निः स चंद्रमाः ॥ स एव सर्वं यद्वभूतं यच्च
भव्यं सनातनम् । इत्यादिश्रुत्या सर्वात्मकत्वेन त्रैलोक्याधिपत्यस्य प्रतिपादितत्वादित्यर्थः । अन-
घारूयं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः । 'मोसभेदनघ' इति । प्रतिपादं मगणः सगणश्चेत्तद्वृत्तमन-
घत्वेन भवतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥

ॐ भुजंगभूषणाय नमः

अभिचारसमर्थदारुकावनगैः प्रहितानहीन् ॥

दधद्रुडादपिविभ्यतस्तनौ कथितोऽसि भुजंगभूषणः ॥ ६३ ॥

भुजकौटिल्ये इतिधातोः भुजाभ्यां गच्छतीति वा भुजं कुटिलं यथा भवति तथा गच्छंतीति वा भुजंगाः त एव भूषणं यस्येति भुजंगभूषणः । अभिचारेति अभिचारेष्वन्येषामनिच्छापादनेषु समर्थाः कृतबुद्धयो दारुकावनगास्तद्वासिनो मुनयस्तेः प्रेषितान् । अथवा गरुडाद्वैमतेयादपि विभ्यतो भयाकुलितचित्ताश्वाहान्सर्पविशेषान्वासुर्काप्रभृतीस्तनावाभरणत्वेन स्वीकुर्वन्भुजंगभूषण इति प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथाचोक्तं स्कान्दे । 'ततः पंचफणा नागा निश्वसंतो विषोल्बणाः ॥ शीघ्रमुत्थाय कुण्ठेभ्यः समाजग्मुर्महेश्वरम् ॥ तानुपादाय नागैर्द्राञ्जलितानुपशोभितान् ॥ दधारा भरणत्वेन तेनासीन्नागभूषणः ॥ अपरैरपि नागैर्द्रैर्वासुकिप्रमुत्तैः शिवः ॥ वैनतेयभयात्प्राप्तेरलं चक्रे निजां तनुम्' इति । चारुहासिनीसंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च 'पैंगलसूत्रम् । 'अयुक्चारुहासिनी' यस्यसर्वे पादा विषमलक्षणयुक्तास्तद्वैतालीयचारुहासिनीनाम । तथा वृत्तरत्नाकरे लक्षणम् 'अयुग्मवा चारुहासिनी' इति । प्रतिपादं पणमात्रानंतरं रगणः लघुर्गुरेवं प्रकारेण समस्तपादेषु लक्षणं चेत्तद्वृत्तं चारुहासिनीनामकं भवति । अयुग्मवैत्यत्र लक्षणं नोक्तमित्याशंका चेत्तर्हि वेताल्याः प्रथमपादलक्षणमेवात्र विष्टपेपणभीत्या केदारेण नोक्तमित्यर्थः ॥ ६४ ॥

ॐ भर्गाय नमः

भर्ज्यते दुरितानां संदेहो यदवाप्त्यां ॥

गायत्रीप्रतिपाद्यस्त्वं तस्मादसि भर्गाः ॥ ६४ ॥

भर्ज्यते दह्यते पापराशयोऽनेनेति भर्गाः सर्वपापनिवर्तक इत्यर्थः पाकार्थान्भृज्जतेः करणे घञि 'भृस्कोरोपधयोः' इतिरमागमे च 'चोःकुः' इति कुत्वे च रूपमित्यभिप्रेयेणाह भर्ज्यते इति यस्य परमाशिस्य अवाप्त्या प्राप्त्या दुरितानां संदेहाः समूहाः भर्ज्यते इत्यन्वयः पापनिवर्तकत्वं परमशिवधर्मोत्तरे प्रसिद्धं यथा 'छित्वा भित्वा च भूतानि हत्वा सर्वमिदं जगत् ॥ यजेद्रेकं विरूपाक्षं न स पापेन लिप्यते' इति । अथवा 'भर्गो देवस्य धीमाहि' इति श्रुतिप्रसिद्ध्या वा तथेत्याह गायत्रीति भर्गशब्दश्चायमकारात् इत्यभिप्रायः । अत एव माधवीये स्मृतिरत्नेऽपि यथा 'तदित्येतत्परं ब्रह्म ध्येयं सूर्यस्य मंडले ॥ भर्गः स साक्षात्कारेणाविद्या तत्कार्यदाहक' इति योगयाज्ञवल्क्येअकारांत एव भर्गशब्दः प्रयुक्तः यथा 'देवस्य सवितुर्मध्ये यो भर्गो नो धियः क्रमात् ॥ प्रचोदयाद्दरेण्यं तद्धीमहीत्यन्वयक्रमात्' इति अत एव मैत्रायणीशास्त्रायां गायत्र्यर्थनिरूपणावसरे एव 'रुद्रो भर्गात्मक' इति श्रूयते गायत्रीप्रतिपाद्यत्वं च परमशिवस्य प्रतिपादितं चादित्यपुराणे यथा 'गायत्र्याः परमं तत्त्वं देवदेवो महेश्वरः ॥ इति ध्यात्वा जपेद्विद्वान्गायत्र्याः फलमश्नुत' इति । कौर्मे राजवंशानुकीर्तने यथा 'राजावसुमनास्तच्च रात्रि-

मंडलमध्यगम् । समुपासिष्ठ गायत्र्याः पुरुषं रुक्मविग्रहम् ॥ अनुग्रहार्थं तस्याय भगवान्परम्ः शिवः ॥
 आविर्भूय खेर्विवादस्यै रूपमदर्शयत् ॥ शिवशक्तिमयं दिव्यं चंद्रार्धकृतशेखरम् ॥ त्रिलोचनं नील-
 कंठं ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रवंदितम् ॥ अनुगृह्य च तं कालं देहाते तां निजं पद्म् ॥ तुष्टाश्वरंतरंतस्य गायत्र्या-
 राधनादिभिः । इति 'यो देवः सवितास्माकं धियो धर्मादिगोचरे ॥ प्रेरयेत्तस्य भर्गस्तु तददरेण्ययुपा-
 स्महे ' इतिस्मृत्यंतराश्रयणे तु प्रकृतेऽपि सांतमेव नामास्तु । मदलेखाख्यं वृत्ताभिदे तथा चोक्तं
 कैदारे ' म्साँगः स्यान्मदलेखा ' इति । प्रतिपादं मगणः सगणः गुरुश्चेत्तद्वृत्तं मदलेखाख्यं भवती-
 त्वर्थः ॥ ६४ ॥

ॐ गिरिधन्वने नमः

वाग्विषये त्वं मेरुरिव भवसि त्वां तु मनागभिदति न वाचो
 दिव्यरथे वा पुरदहनविधौ वेदमयाः किल चतुरतुरंगाः ॥
 चक्रयुगं ते दिनरजनिकरौ वाणशरीरभृद्भवदुपेन्द्रो
 मेरुभूत्ते धनुस्वरगपतिर्ज्याभवदीश तदसि गिरिधन्वा ॥ ६५ ॥

गिरिति । गीः शब्दः सप्तम्यंतः धन्वशब्दश्च मरुवाचकः । प्रथमांतस्तथा च असमस्तं
 पदद्वयमेकं नामेत्यभिप्रेत्याह वाग्विषय इति यतस्त्वां मनागपि वाचो नाभिदधति अतस्त्वं मरुरिव
 निर्जलदेशविशेषवन्मनोवाचामगोचरो भवसीत्यर्थः । ' यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह ' इति
 श्रुतेः । अथवा गिरिः सुमेरुधन्वा धनुषात्मको यस्येति बहुव्रीहिः । पुरा हि त्रिपुरदहनाव-
 सरे दिव्यरथमधिरोहति परमशिवे सुमेरुर्वादीनां धनुषाकारेण स्वरूपाविर्भाव इत्यस्य तत्तत्पुराणा-
 दिषु स्पष्टं प्रतिपादितत्वात् । इत्याशयेनाह दिव्यरथे वेत्यादि । चतुरतुरंगाः मनोऽर्थातवेगा
 तिशयास्तुरंगमाः ते च वेदमयाः वेदात्मकाः किलेति प्रसिद्धचर्थकमव्ययं सर्वत्रान्वेति दिनरज-
 निकराविति दिनकरो रजनिकरश्चेति सूर्यसोमात्मकं रथचक्रद्वयमित्यर्थः । वाणशरीरेति ।
 वाणात्मकतया शरीरं विभर्तीति यथा उपेन्द्रो विष्णुः मेरुरिति धन्वाकारेण मेरुभृत् ॥ उरग-
 पातिरिति धनुषः कोटिद्वयानुस्यूतसुत्रात्मना सर्पराडभवदित्यर्थः । तथा च वेदाश्वे पुष्पवचके
 शरोपेन्द्रे धनुर्गौ ॥ स्थित्वा रथे दद्याहाशु त्रिपुरं त्रिपुरार्दनं ' इति । तदुक्तं ङे यथा ' अथ
 रुद्रस्य देवस्य निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ सर्वलोकमयो दिव्यो रथो यत्नेन सादरम् ॥ सर्वभूतमय-
 श्चैव सौवर्णः सर्वसंमतः ॥ रथागं दक्षिणं सूर्यो वामागं सोम एव च ॥ दक्षिणं द्वादशारं हि
 षोडशारं तयोत्तरम् ॥ आरेषु तेषु विषेन्द्रा आदित्या द्वादशेव तु ॥ शाशिनः षोडशारेषु कला
 वामस्य सुवता ' इति । एवं शैलेन्द्रः कार्मुकस्तस्य ज्या तस्य भुजगाधिपः ॥ (?) स्वयं कल्पित
 विग्रहः ॥ काठाग्निसदृशश्चैव साक्षात्क्षिणः सुदारुणः ॥ एवं कृतरथं दिव्यं कार्मुकं सशार्क-
 तम् ॥ सारधिर्जगता चैव ब्रह्माणं प्रभुवीश्वरः ॥ आरुरोह रथं युक्तं रणमंडनसंभ्रमम् ' इति ।
 इदं च तन्वीसंज्ञकं वृत्तं तथा च पैगडसूत्रं ' तन्वी भ्नो नसो भो न्यो द्वादित्याः ' । प्रति-

पाद् भगणः तगणः नगणः भगणद्वयं नगणः यगणश्चेति द्वादशभिर्द्वादशभिश्च यतीरत्येतद्वृत्तं तन्वीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । तथा च कैदारे 'भूतमुनाद्रिर्यतिरिहमतनाः स्मोनययाश्च यदि भवति तन्वी' इति प्रतिपादं पूर्ववद्वृणाः पंचभिः सप्तभिर्द्वादशभिर्धितिरिति ॥ द्वादशैव इत्यपहायैन्द्रिय-स्वरमासादिति प्रतीच्याः पठंति । आम्रिपुराणे च तथोपबृंहणं दृश्यते तत्पक्षे न प्रकृतश्लोके यतिभंगः ॥ ६५ ॥

ॐ गिरिप्रियाय नमः

प्रेम भूरि ते विभाति वैदिकस्तवात्मवाचि ॥

सर्वपर्वतेष्वपीति नामतो गिरिप्रियोऽसि ॥ ६६ ॥

गिरि वैदिकस्तुत्यात्मिकायां वाचि प्रियः अत्यंतं प्रीतिमान् । तथा च असमस्तं पदद्वयमेकं नाम अथवा गिरयः कैलासमेरुमंदारादयः पर्वताः प्रियाः प्रीतिविषया यस्येति बहुव्रीहिरित्यभि-प्रेत्याह प्रमेत्यादि । वैदिकस्तवात्मिकायां वाचि मेरुमंदाराद्यात्मकपर्वतेषु च यतस्तव प्रीतिरधिका-अतस्त्व नामतः गिरिप्रिय इति प्रसिद्धो भवतीत्यर्थः । समानिकासंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं 'ग्लितिसमानीति' प्रतिपादमष्टाक्षरपादेषु विपमाक्षराणि प्रथमादिसप्तमातानि गुरूणि समाक्षराणि द्व्याचष्टमातानि लघूनि यत्र भवन्ति तत्समानी संज्ञकं भवतीत्यर्थः । नव्यमतेऽस्य सूत्रस्य गद्य-परत्वेऽपि गरुडपुराणोक्तपद्यलक्षणमिह संगमनयि तथाच कैदारे लक्ष्यं 'जौ समानिकगलौच' इति । रजगणौ गुरुलघुचेति प्रसिद्ध प्रतिपादितम् ॥ ६६ ॥

मूलम् ।

कृत्तिवासाः पुरारातिर्भगवान्प्रथमाधिपः ॥ मृत्युंजयः सूक्ष्मतनुर्जगद्वापी जगद्गुरुः ॥
एतानि नामानि निर्वर्कि ॥

ॐ कृत्तिवाससे नमः

वाराणस्यां शिव त्वद्भक्तांस्तुदंतं गजेन्द्रं विप्रात्सृष्टाभिचारव्याघ्रं च शूलेन हत्वा ॥
चर्मद्वंद्वं तदीयं प्रावृत्य विभ्राजमानोऽस्येकान्ने चंद्ररेखामौले ततः कृत्तिवासाः ॥ ६७ ॥

कृत्तिः गजचर्म व्याघ्रचर्म वा वासो वसन यस्येति कृत्तिवासाः । तदेव प्रदर्शयति वारा-णस्यामित्यादिना पुरा ह्यानंदकाननवासाच्छिवभक्तान्प्रपीडितुमाविर्मृत गजाकारमसुरं तथा दारु-कावनगतमुनिकृताभिचारोत्पादितं व्याघ्रच शूलेन हत्वा तदीय चर्मद्वयमपि परिधाय विशेषेण प्रकाशमानः परमशिव इत्यर्थः । तथाचोक्तं स्कन्दि 'वाराणस्या पुरा यातो गजरूपो महासुर' ॥ तपसान्निशवभक्ताश्च निहतुं क्रोपदीपितः ॥ इत्युपक्रम्य 'हत्वा त कुजरं भीममधृष्यं दिग्गजैरपि ॥ पादहस्तरतं चर्म विशास्याच्छिद्यते नवैः ॥ प्रावृत्यात्मानमात्मेशस्तूयमानोऽसित्लैः सुरैः' इति । 'तथा व्याघ्रो महाकृद्द आजगाम नत्वायुधः ॥ तेषामूर्पाणा मर्मस्यक्रोपोऽय निर्गतो यथा ॥

संमुधापूररत्नावालसहिता ।

५९

तं चादाय त्वचं भित्वा तथा चर्माबरोऽभवत् ॥ शुशुभे चर्मणा तेन नानावर्णयुतेन च, इति ।
तुदंतं पीडयंतम् । एकाग्रोति क्षेत्रविशेषः । 'एकाग्रे कृत्तिवाससम्', इतिपरमशिवाष्टपष्ठिज्ञेत्रमध्ये
परिगणनात् । चंद्ररेखा मौले इति संबुद्धिः । शिष्टं स्पष्टार्थम् । इदं तु श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'प्राणे-
स्वरः कृत्तिवासाः पिनाकी, चंद्रलेखाख्यं वृत्तामिदं तथा च पैंगलसूत्रानुसारिण आहुः 'त्रौ म्यौ
यतौ भवेतां सप्ताष्टभिश्चंद्रलेखा, प्रतिपादं मगणः रगणः मगणः यगणद्वयं चेति सप्तभिरष्टाभिश्च
प्रतिपादं यतिरित्येतद्वृत्तं चंद्रलेखाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

ॐपुरारातये नमः

भवान्पूर्वमाभाति पश्चादिदं जगद्भाति यद्वा पुराणामरिः ॥

तनोः कारणस्थूलसूक्ष्मात्मनो विनाशेन वा ते पुरारातिता ॥ ६८ ॥

पुरा आदौ राति आदत्ते प्रकाशतं इति पुरारातिः पुरा प्रथमकालिकी रातिर्यस्येति विग्रहः
आदानस्य प्रकाशनस्वरूपत्वात् । 'तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति' इति श्रुतेः
'यच्चंद्रमासि यच्चाग्रौ तत्तेजो विधिदं मामकम्' इत्यादिस्मृतेश्चेत्यभिप्रेत्याह भवान्पूर्वमिति त्वत्प्रकाश
विषयीभूतमिदं जगदित्यर्थः । अथवा पुराणां कांचनराजतलोहमयानां पूर्वोपदर्शितनगरविशेषाणां
स्थूलसूक्ष्मकारणात्मकशरीरविशेषाणां वा अरातिनाशक इति पुरारातिरित्यभिप्रेत्याह यद्वेति स्पष्टोऽ
र्थः । मंदाकिनीसंज्ञकं वृत्तामिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'त्रिभिर्द्वैलगाभ्यां मंदाकिनी' इति । प्रतिपादं
यगणत्रयं लघुर्गुरुश्चेत्तद्वृत्तं मंदाकिनीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥

ॐभगवते नमः

पराक्रममती विरागयशसी श्रिया सह जगत्पतित्वमिति पद ॥

गुणा भगपदोचितास्त्वयि वसंत्यतः श्रुतिगिरेरितोऽसि भगवान् ॥ ६९ ॥

भगोऽस्यास्तीति भगवानित्यत्र भगपदार्थमुपवर्णयति पराक्रमेत्यादि । पराक्रमश्च मतिश्चेति
द्वंद्वः । विरागश्च यश्चेत्यपि द्वंद्वः । 'नाशिकास्तनयोर्नाडीमुष्णोः' इतिनिर्देशेनाल्पात्तरषिसंज्ञयोः
पूर्वनिपातस्यानित्यत्वात् । श्रुत्युक्तं जगत्पतित्वं चेति पद्गुणाः भगदप्रतिपायाः । ते चास्मिन्संती
ति भगवांस्तत्र पराक्रमो वीर्यं तच्च शरभभैरववीरभद्रायवतारादिषु प्रसिद्धं 'क्षयद्वीराय प्रभरामहे म-
तिम्' इत्यादिश्रुतिप्रसिद्धम् । मतिः यावदस्तुविषयकज्ञानं तथा च श्रुतिः 'यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञान-
मयं तपः' विरागः सर्वत्रोदासीन्यं तच्च 'न तस्य कारणं च विद्यते न तत्समभ्याप्यधिकश्च' इत्यादिश्रु-
तिप्रसिद्धं यशः कीर्तिः सकलजनस्तुतिविषयत्वमिति यावत् । तथा च श्रुतिः 'नमः श्लोक्याय च व-
सान्याय च' इति । 'तस्य नाम महयश इति भारतेऽपि । 'यं विष्णु रुद्रः शंभुश्च ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
स्तुवंति विविधैः स्तोत्रैर्द्वैवदेवं महेश्वरम् ॥ तमचर्षति ये शश्वद्भुर्गुण्यतितर्गति ते' इति । श्रीः उमा
तदत्वं च 'उमासहायं परमेश्वरं विभुम्' इति श्रुतिप्रसिद्धं जगत्पतित्वं 'सर्वेश्वर्यसंपत्तिः सर्वेशः शंभुरा-

का शमध्यः इतिश्रुतेः । एवं प्रमाणसिद्धाः पञ्चगुणाः तथाचोक्तं विष्णुपुराणे 'एश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ॥ ज्ञानवैराग्ययोश्चैव पण्णां भग इतोरिणा' इति । जलोद्धतारव्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तं पैंगलसूत्रं 'जलोद्धतगतिजसौरसरतवः' तथैव केदारोक्तिः 'रसेर्जसजसा जलोद्धतगतिः' इति चोभय-संमतेन प्रतिपादं जगणः सगणः जगणः सगणः पद्भभिः पद्भभिश्च यातेरित्येतद्भूतंजलोद्धतगत्याख्यं रथोद्धतगतिरिति केचित्पठंति चेत्यर्थः ॥ ६९ ॥

ॐ प्रमथाधिपाय नमः

मथन्तितरां यदवैदिकांस्त्वत्पारिषदाः प्रमथा मताः ॥

तानीश सदा परिपालयन्भक्तैरुदितः प्रमथाधिपः ॥ ७० ॥

प्रकर्षेण मथन्त्युन्मूलयति अवैदिकान्चेदविरुद्धाचारयुक्तानितिप्रथमास्तेषामप्यधिपः पालक इति प्रमथाधिप इत्याभिप्रेत्याह मथन्तीत्यादि तरामितितिडंतात्तरत्तआम च । पदार्थप्रकर्षयोत-कमव्ययं पारिषदा गणविशेषास्तान्पारिषदान्सदा परिपालयन्निति तथा चोक्तं सौभिके 'मनोवाक-र्मभिर्भक्तान्पाति पुत्रानिवौरसान् ॥ पिबन्त्यसृग्वसा चान्ये क्रुद्धब्रह्मद्विपां सदा' इति । इदं चोप-स्थिताख्यं वृत्तम् तथा पैंगलसूत्रम् 'उपस्थिता त्जौ जौ' तथाचोक्तमभियुक्तैः 'त्जौ जौग-उपस्थितमीरतम्' इति चोभयोर्लक्षणैक्यम् । प्रतिपादं तगणः जगणः जगणः गुरुश्चेत्तद्भूतं दशा-क्षरपद्भवतीत्यर्थः ॥ ७० ॥

ॐ मृत्युंजयाय नमः

रुद्राच्युतेशब्रह्मणां कोट्यो यया गीर्णाः क्षणात् ॥

तद्गोचरो न त्वं विभो तेनाभवो मृत्युजयः ॥ ७१ ॥

मृत्युर्मृतिस्तां जयति स्वविषयकोपासनया स्वभक्ताना मृतिं निवारयतीति मृत्युंजयः रुद्रे-त्यादि ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वराणा कालनिर्णयस्य प्रागेव स शिव इति निर्वचने प्रदर्शितत्वाग्नेह तत्प्र-पंचः । ते ते च ब्रह्मादयः प्रतिकल्पं छिद्यमानाः कोटिसंख्याका अपि यया मृत्या क्षणमात्रा-देव गीर्णाः क्षीणगतिं प्राप्ताः विनष्टा इति यावत् । तथापि त्वं न तद्गोचरः । न मृत्युविषयः 'यस्य ब्रह्म च क्षत्रं चोभे भवत ओदनः । मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र स' इतिश्रुति-तस्त्वं मृत्युंजयनाम्ना प्रासिद्धो भवसीत्यर्थः । अभव इति जन्मराहित्यपरं मृत्युभावसाधनाय जन्मनो मृतिव्यावर्तकत्वाद्ब्रह्मपद्ममपुरुषः स्पष्टार्थमन्यत् । मृत्युंजयाख्यं वृत्तमिदं । तदु-क्तमभियुक्तैः 'तोमोगलामृत्युंजय' इति । प्रतिपादं तगणः मगणः लघुगुरुश्चेत्तद्भूतं मृत्युंजयाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ७१ ॥

ॐ सूक्ष्मतनवे नमः

दुर्ज्ञेयमूर्तिधरोऽप्याम्रातके प्रकठः ॥

सूक्ष्मादपीश कृशस्तेनासि सूक्ष्मतनुः ॥ ७२ ॥

समुधांपूररत्नावालसहिता ।

सूक्ष्मा तनुर्मूर्तियस्येति सूक्ष्मतनुः सूक्ष्मत्वं मूर्ती दुर्ज्ञेयत्वमित्यभिप्रेत्याहो दुर्ज्ञेयमूर्तिः आम्नां-
तक इति क्षेत्रविशेषः तत्र भक्तानुग्रहार्थं नामरूपाभ्यां पुनः प्रकटो भवसीत्यर्थः अथवा सूक्ष्मादपि-
तनुः सूक्ष्मतनुः तनुशब्दस्य कृशवाचित्वाद् दुर्ज्ञेयस्वरूपइत्यभिप्रेत्याह सूक्ष्मादपीति तथा च श्रुतिः
'सूक्ष्मातिसूक्ष्मं कलिलस्य मध्ये धृतात्परं मंडति वाति सूक्ष्मं' तथा च 'सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नित्यं तत्व-
मेव तत्' इति । चूडामण्याख्यं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'चूडामणिस्तभौग' इति प्रतिपादं
तगणः भगणः गुरुश्चेतद्वृत्तं चूडामण्याख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ७२ ॥

ॐ जगद्ध्यापिने नमः

सत्ताभानं प्रियामिति चानुस्यूतं सर्वेष्वथेष्वनुभवसिद्धं लोके ॥
सच्चित्तसौख्यं त्रयमपि यौष्माकीणं रूपं तस्माद्भवसि जगद्ध्यापी त्वम् ॥ ७३ ॥

जगत्समाष्टिव्यष्ट्यात्मकप्रपंचजातं व्याप्तुं शीलमस्यास्तीति जगद्ध्यापीत्याशयेनाह सत्ताभान-
मित्यादिना सत्ता सत्स्वरूपं भानं ज्ञानस्वरूपं प्रियं सुखस्वरूपं चेत्यंशत्रयमभ्यनुस्यूतमापामरसा-
धारणाखिललोकानुभवसिद्धं च सच्चित्तसौख्यात्मकं तत्रितयमपि यौष्माकीणं परमाशिवस्वरूपानपा-
यिभूतं तदुक्तमन्यत्र 'अस्ति भाति प्रियं रूपं नाम चेत्यंशपंचकम् ॥ आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं जग
द्रूपं ततो द्वयम्' इति । तथा चाशत्रयात्मकप्रपंचस्वरूपत्वात्परमशिवस्य जगद्ध्यापित्वं सुकर्मवेति
भावः । तथा च श्रुतिः 'सर्वव्यापी च भगवांस्तस्मात्सर्वगतः शिव' इति । जलधरमालाख्यं वृत्त-
मिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'अब्ध्यंगैः स्याज्जलधरमालाम्भौस्मौ' इति । प्रतिपादं भगणः भगणः
सगणः भगणः चतुर्भिरष्टभिर्यतिरित्येतद्वृत्तं जलधरमालाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ७३ ॥

ॐ जगद्गुरवे नमः

वटतरुनिकटे पुनीनखिलान्मुरान्कमलभवमुखान्प्रबोधनमुद्रया ॥
उपदिशसि परं महस्त्व दक्षिणामुख परशिव तन्मतोऽसि जगद्गुरुः ॥ ७४ ॥

जगतां ब्रह्माद्याखिलसुरमुनिगणानां गुरुः आद्यब्रह्मणे विद्योपदेशेति जगद्गुरुः । 'यो ब्रह्माणं
विदधाति पूर्वं यो वै वेदातश्च प्रहिणोति तस्मात्' इति श्रुतेः । तदेवोपदर्शयति वटतर्वित्यादिना
वटवटपिनि वटोपगतान्कमलभवप्रभृत्यखिलसुरगणान्मुनिगणांश्च प्रबोधनमुद्रया चिन्मुद्रापर-
नाम्न्या उपदिशसि किं तदुपदेशनमित्याकांशायामाह परं मह इति । तदेत्यभेदार्षिकं पठौ । त्वद-
भिन्न महः । तथा च सच्चिदानंदामकं यत्परं ज्योतिःस्वरूपं परमशिवतत्त्वं तनुपदेशेन अबिद्यायाः
परं पारं तारयसीत्यर्थः । दक्षिणामुखश्चासौ परमशिवश्चेति संबुद्धिः । शिष्टं स्पष्टमपराजिताख्यं
धृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रम् 'अपराजिता नो सौ ल्गो स्वरक्षयः' तथा च कैशोरे 'ननरसलधुगेः
स्वरेपरजिता' इति । प्रतिपादं भगणः सगणः लघुर्गुरुश्चेत्येतद्वृत्तमपराजिताख्यम् ॥ ७४ ॥

अथ मूलम् ।

द्योमकेशो महासेनजनकश्चासुविक्रमः ॥ रुद्रो भूतपतिः स्याणुरहिर्बुज्यो दिग्ंबरः ॥
जहावेतानि नामानि निर्वर्क्ति ॥

ॐ व्योमकेशाय नमः

पृथ्वीपाथोज्वलनपवनव्योमरूपेषु भूते-

प्वल्पाल्पानि प्रथमगदितान्युत्तराणीशितृणि ॥

व्योम्नोऽपीशोऽस्यथ च गमनं कुंतलास्ते विराजो

गंगाधारा वियदिव जटास्तेन च व्योमकेशः ॥ ७५ ॥

पृथ्वीत्यादिना व्योमैव व्योमकं स्वार्थे कप्रत्ययः । तस्येशो व्योमकेश इत्यभिप्रेत्याह पृथिव्यतेजोवाय्वाकाशात्मकेषु भूतेषु मध्ये प्रथमगदितानि आकाशादितः पूर्वपूर्वोक्तानि वाय्वादीनि अल्पानि आकाशापेक्षया वायुस्तदपेक्षया तेजस्तदपेक्षयापस्तदपेक्षया पृथिवीति । उत्तरोत्तरापेक्षया पूर्वपूर्वाण्यल्पाल्पानि व्याप्यानि अभिभाव्यानीति यावत् । एतेन उपदर्शितार्थान्वयवैपरीत्ये सति पृथ्व्यादितः आकाशादीनि पूर्वपूर्वापेक्षया उत्तरोत्तराणि ईशितृणि इत्यपि व्याख्यातम् । इशितृणि व्यापकानि अभिभावकानि इति यावत् । तथा च पृथिव्यादीनां आकाशादित उत्पत्तेः श्रुतिबोधितत्वेन कार्याणां च कारणेषु विलयनार्थं पूर्वपूर्वाण्यल्पाल्पान्युत्तरोत्तराणीशितृणि इत्युक्तिर्युक्तेति भावः । तथा च श्रुतिः 'आत्मन आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी' इति । व्योम्नोऽपीति ईशः व्यापकः व्योम्नोपीत्यापिना पूर्वपूर्वेषां सर्वेषामपि विलयनाधिष्ठातृत्वेन सर्वव्यापक इत्युक्तं भवति । 'यतो वा इमानि भूतानि जायंते येन जातानि जीवंति यत्प्रयंत्यामिसंविशंतीति' 'सर्वव्यापी च भगवास्तस्मात्सर्वगतः शिवः' इत्यादिश्रुतेः । 'मयि सर्वं लयं याति मत्तः सर्वं प्रवर्तते' इत्यादिस्मृतेश्चेति । अथवा व्योमैव केशो व्योमकेश इत्यभिप्रायेणाह अथचेति अथवेत्यर्थः । कुंतलाः केशसमूहाः विराजः विराड् रूपस्य परमशिवस्येत्यर्थः । अथवा केशशब्दो जटावाची व्योमवद्विस्तृताः केशाः जटा यस्येति व्योमकेशः जटाना च व्योमवद्विस्तरणं सफलीकर्तृमुक्तं गंगाधारा इति । जटानां विशेषणं गंगाया आधारभूताया इत्यर्थं इति । मंदाक्रातास्य वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'मंदाक्राता म्भौ न्तौ त्गौंसमुद्रकृतुत्तराः' तथाचोक्तं वृत्तरत्नाकरे 'मंदाक्राता जलधिपङ्गे म्भौनतौ ताद्वरू चेत्' इत्युच्यतेऽपि साम्यत्वात् । प्रतिपादं मगण. भगणः नगणः तगणः तगणः गुरुद्वयमित्येतद्वृत्तं मंदाक्रातास्यं भवतीत्यर्थः ॥ ७५ ॥

ॐ महासेनजनकाय नमः

सुब्रह्मण्येन पृष्टे प्रणवपरमार्थोऽत्र क इति

ब्रह्मण्यब्जेक्षणं स्वं दिशति सति कारानियमिते ॥

आत्मा वै पुत्रनामेत्युपादिशति तौ मौचित्तवति

स्वयन्जाज्ञाब्जपुत्रैः स्तुत इति महासेनजनकः ॥ ७६ ॥

समुधापूरत्नावालसहिता ।

कुमारसंहितायां कथां संगृह्णाति सुत्रहण्येनेति सुत्रहण्येन स्कंदेन प्रणवपरमार्थः प्रणवस्य सकलवेदसारात्मकस्योङ्कारस्य परमार्थः अभिप्रायविषयीभूतार्थः । अत्र लोके कः इति पृष्टे सति ब्रह्मणि कमलोद्भवे अब्जेक्षणे । वष्णौ स्वं दिशति । अहमेव प्रणवपरमार्थोऽहमेव प्रणवपरमार्थ इति स्वयमेव प्रणवार्थत्वेनोपदिशति । सति कारानियमिते अहमहमित्यनिष्टाकुलितचेतोव्यापारा-विमाविति कारागृहे पातिते आत्मेत्यादि अपरमितानंदस्वरूप इति ' परं ज्योतिः परमात्मैव ओङ्कारगम्यः स च त्वमेव आत्मा वै पुत्रनामा ' इतिश्रुतेरित्येवं बहुमन्यमानोपदेशेन काराग्रह-नियमनात् । ब्रह्माविष्णु मोचितवति त्वयि परमाशिवे अब्जाक्षाब्जपुत्रैः अब्जाक्षो विष्णुः अब्जो ब्रह्मा पुत्रः स्कंदस्तैः स्तुत इति तथा च ब्रह्माद्यखिलसुरगणैः कामं स्तुतत्वात् । महासेनजनक इति लोके प्रसिद्धो भवसत्त्वर्थः । महासेनाख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः ' भ्रौं भ्नौ त्सौ सप्तर्द्धैर्यतिरिति महासेनमुदितम् । सरसाख्यामितिकेचित्पेठुः प्रतिपादं नगणः रगणः भगणः तगणः सगणः सप्तभिरेकादशभिर्धैर्यतिरिति महासेनं भवति ॥ ७६ ॥

ॐ चारुविक्रमाय नमः

परमशिव त्वया ये निपूदिता गजजलंधरत्रैपुरादयः ॥

अपुनरागमं ते पदं गतास्तव चमत्कृतिश्चारुविक्रमः ॥ ७७ ॥

चारुः मनोहरः विक्रमः पराक्रमो यस्येति तथा तत्र पराक्रमे मनोहरत्वमुपदर्शयति परम-शिवेत्यादि गजजलंधरत्रैपुरादयो ये सुरविरोधिनः स्वकटाक्षनिरीक्षणादिलीलामात्रे निपूदितास्ता-नेव पुनः परमैश्वर्यास्पदं प्रापितवानित्येतदेव चारुत्वं विक्रमस्येति भावः अपुनरागमं पुनरागमन-शून्यं नित्यमिति यावत् । ते तव पदं गताः कैलासं प्राप्ताः । स्पष्टमन्यत् । कामिनीसंज्ञकं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः ' नररत्नैः सगैः कामिनी भवेत् ' इति । प्रतिपादं नगणः रगणद्वयं लघुर्गुरुश्चे-त्तद्वृत्तं कामिनीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । वैतालीयसमपादलक्षणसाम्यादपरांतिका भवति । तथा च चतुर्थं चममात्रयोर्भेदनात्प्राच्यवृत्तिसंज्ञकं वृत्तं भवतिचेत्यर्थः ॥ ७७ ॥

ॐ रुद्राय नमः

वालो धातृललाटाज्जातः सन्नरुदस्त्वं

सोऽरोदीधदरोदीदमित्वादपि रुद्रः ॥

उल्लापीकरणाद्वा निश्चितीकरणाद्वा

मंत्रे रोदयासि ब्रह्मादीनिति रुद्रः ॥ ७८ ॥

रोदिति रुद्रः रोदनवानित्यर्थ इत्यभिप्रेत्याह बाल इत्यादि धातृललाटाज्जातः आविर्भूतः । अरुद्र इति । ब्रह्मललाटावाविर्भूतस्य परमशिवस्य शैशवभावाभिभ्यंजकं च रोदनं भारते शांतिपर्वाणि प्रपञ्चितं यथा 'ततस्तां विपुला नीतिपूर्वं जमाह शंकरः ॥ बद्रूपो विशालाक्षः शिवः स्याशु-

मापतिः ॥ अनादिनिधनो देवः चैतन्यादिसमान्वितः ॥ ज्ञानानि च वशे यस्य तारकादीन्यशेषतः ॥ अणिमादिगुणोपेतमैश्वर्यं न च कृत्रिमम् ॥ तुष्ट्यर्थं ब्रह्मणः पुत्रो ललाटादुत्थितः स्वयम् ॥ अरुदत्सुस्वरं पोरं जगतः प्रभुरव्ययः ॥ इति । अथवा अग्निस्वरूपत्वाद्वा रुद्रपदप्रतिपायत्वं परमशिवस्येत्याह अग्नित्वादपीति । अग्रे रोदनशालित्वे किं प्रमाणमित्याकांक्षायां श्रुतिस्तत्र प्रमाणयति । सोऽरोदीदिति ' सोऽरोदीयदरोदीत्तद्द्रस्य रुद्रत्वम् ' इत्यादि । तथाचोक्तं शिवपुराणे ' बहिरंतर्जगद्विश्वं प्राप्य तेजोमयी शुभा ॥ रौद्री रुद्राभिधा मूर्तिपास्थिता घोररूपिणी ' इति । अग्न्यधिष्ठात्र्याः रुद्रमूर्तेरग्न्यात्मकत्वस्य तत्रैव स्पष्टं प्रपंचितत्वाद्नेह तद्विविच्यते अथवा रुद्रं रोगं द्रावयति नाशयतीति रुद्रः रोगनिवर्तक इत्याशयेनाह उल्लापीकरणादिति । शरीरादिरोगनिवर्तनद्वारा आरोग्यसंपादनलक्षणमुल्लापीकरणमेतेन ' आरोग्यं भास्करादिच्छेद्वनमिच्छेच्छ्रुताशनात् ॥ ज्ञानं महेश्वररादिच्छेन्मुक्तिमिच्छेज्जनार्दनात् ' ॥ इत्यादिप्रमाणवलात्सर्वात्मकत्वं परमशिवस्येत्युक्तं भवति । तदुक्तं लैगे ' भोगैश्वर्यात्मा भगवान् देवः सर्वविभूतिदः ॥ रुद्र इत्युच्यते देवैर्भगवान्भुक्तिमुक्तिदः । इति । अथवा रुद्रदुःखं तद्देतुभूतमज्ञानं द्रावयतीति रुद्र इत्यभिप्रेत्याह निश्चिंतीकरणादिति । तदुक्तं वायवीयसंहितायां ' रुद्रुःखं दुःसहेतुर्वा तद्रावयति यः प्रभुः ॥ रुद्र इत्युच्यते तस्माच्छिवः परमकारणम् ' इति निश्चिंतीकरणं च दुःसस्य तद्देतो-रज्ञानस्य वा निराकरणेन चित्तैकाग्र्यसंपादनलक्षणमज्ञानकार्यत्वाच्चितायामिति भावः अथवा रोदयत्यंतकाले ब्रह्मादीनि तथेत्याह संवर्ते रोदयसीति स्पष्टोर्थः । इदं च श्रुतिप्रासिद्धं नाम 'नमस्ते रुद्रमन्यव उतोत इपवे नमः' इति । 'यो रुद्रो अग्नौ सर्वो ह्येष रुद्र ' इत्यादिभिः । लोठारुख्यं वृत्तमिदं तथा चोक्तमभियुक्तै 'द्विःसप्तच्छिदलोला मसौ म्भौ गौ चरणे चेत् प्रतिपादं मगणः सगणः मगणः भगणः गुरुद्वयं च सप्तभिः सप्तभिश्च यतिरित्येतद्दृत्तलोठारुख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ७८ ॥

ॐ भूतपतये नमः

धरणीजलादिषु तथात्मगणेष्वनुविश्य तान्प्रियमयन्नयसि ॥

अथवा पिशाचनिकरान्नटयन्भुवनावनाय ननु भूतपतिः ॥ ७९ ॥

भूतानां पृथिव्यादीनां जीवराशीना य पतिः नियामक इत्यर्थं इत्यभिप्रेत्याह धरणीजलादिषु इति । आदिपदात्तेजःप्रभृतीनां परिग्रहः आत्मगणाः जीवराशयः अनुविश्य अंतः प्रविश्य 'तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशत्' इति श्रुतेः । 'सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि ॥ संपश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्येन वर्त्मना' इति स्मृतेश्च । तान्धरण्यादीन्प्रियमयन्निशिक्षयन्नयसि नटनपूर्वकं विहरसीत्यर्थः । अटसीति वा छेदः । अथवा भूता देवयोनिविशेषाः पिशाचापरस्वरूपाः 'पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भतोऽमी देवयोनय' इत्यमरः । तेषां पतिर्नाथ इति । तथा चाह अथवेति पिशाचनिकरान्पिशाचसमूहान्नटयन्नटनं कारयन्भुवनावनाय जगद्रक्षणाय । तदुक्तं भारते उमामहेश्वरसंवादे देवीकृतश्मशानवासित्वनियामकप्रश्ने यथा 'यदन्येन न शक्यं हि निहंतुं भूतजं भयम् ॥ तत्रस्थोऽहं

प्रजाः सर्वाः पालयामि दिने दिने ॥ मन्त्रियामाद्भूतसंघा न च प्रांति हि कंचन ॥ तांस्तु लोकहि-
तार्थाय स्मशाने रमयाम्यहम् ॥ इति स्पष्टमन्यत् । प्रमिताक्षराख्यं वृत्तमिदं तथाच सूत्रं ' प्रमिताक्षरा
सजौ सौ' । तथैव कैदाराकौ ' प्रमिताक्षरा सजससैरुदिता इति । प्रतिपादं सगणः जगणः
सगणद्वयंचैतद्वृत्तं प्रमिताक्षराख्यं भवतीत्यर्थः । आर्यागीतिर्वा । ' अर्धे वसुगण आर्यागीतिः'
इति लक्षणात् ॥ ७९ ॥

ॐस्थाणवे नमः

वृक्षाभःस्तब्धो दिवि भुवि पुर उदिस्य
स्फारं वर्षाणि स्थिरतर उदतिप्रस्त्वम् ॥
ज्योतिर्लिंगोऽपि प्रभवति सति नैश्चल्या-
त्कल्यांते वातैर्न चलसि तदासि स्थाणुः ॥ ८० ॥

ाणुः शंकुमात्रावशेषो ध्रुवो वृक्षस्तद्वत्सर्वत्राचंचलः सन्नप्रकाशत इति परमशिवोऽपि स्था-
णुपदप्रतिपाद्य इत्याह वृक्षाभस्तब्ध इति । दिवि भुवि च निश्चलतया स्थित इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः
' वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णपुरुषेण' इति । अथवा त्रिपुरविजयावसरे सज्जीकृतचापः
सन्पुराणां क्रमयोगसमयं प्रतीक्ष्य निश्चलतया चिरकालं स्थितत्वात्स्थाणुपदप्रतिपाद्यत्वं परमेश्वरस्ये-
त्यर्थेनाह पुर उदिस्येति । पूःशब्दो रेफांत इति । पुर इति द्वितीयाबहुवचनान्तः । पुरत्रयमुद्दिश्येत्यर्थः ।
स्फारं यथा तथा वर्षाणि बहुवर्षाणि तथाचोक्तं भारते द्रोणपर्वणि ' अतिष्ठत्स्थाणुभूतः सन्सहस्रपरिव-
त्सरान् ॥ यदा त्रीणि समेतानि अंतरिक्षे पुराणि वै ॥ त्रिपर्वाणि त्रिशल्येन तदा तानि विभेद् सः' ।
इति अथवा आपातालव्याप्यलिंगप्रादुर्भावावसरे ज्योतिर्लिंगात्मना निश्चलतया स्थितत्वात्तयेत्याह
ज्योतिर्लिंगोऽपीति तदुक्तं शैवागमे ' नमोऽस्तु स्थाणुरूपाय ज्योतिर्लिंगामृतात्मने ॥ चतुर्भुवपुःस्थाय
भसितांगाय शंभवे' इति । उपदर्शितव्युत्पत्तित्रयं च द्रोणपर्वणि प्रदर्शितं यथा ' दहत्सूर्ध्वस्थितो यश्च
स्थाणुवत्तस्थितं च यत् ॥ स्थिरलिंगं च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतिः' इति । स्थितः सन्नूर्ध्वं
वियमानं पुरत्रयं दहति । तत्स्थितं तावत्कालं चिरकालं स्थाणुवत्स्थित इत्यर्थः । कल्यांत इति
सकलजगत्संक्षोभणकालेऽपि प्रचंडवातैरचलनाद्वा स्थाणुरित्यर्थः । इदं च असंबाधार्यं वृत्तमिति ।
तथा च पेंगलसूत्रम् ' असंबाधा म्त्तो न्त्सौ गाविद्रियनवकौ' तथा च वृत्तरत्नाकरे ' म्त्तो न्त्सौ गावक्ष
महविरातिरसंबाधा' इतिचोभयसंमतेन प्रतिपादं मगणः तगणः नगणः सगणः गुरुद्वयं च पंचभि-
र्नैवभिन्नं यतिरित्येतद्वृत्तमसंबाधार्यं भवतीत्यर्थः ॥ ८० ॥

ॐअहिर्बुध्न्याय नमः

ब्रह्मांडस्याधो दशशतफणो बुज्यभारं प्रयाते
पाताले साधुर्वहतिवसुधां सार्णवद्वीपशैलाम् ॥

तन्मूर्धभ्योऽते विपमयवपुः कालसंकर्षणारख्यो

रुद्रो भूत्वेदं दहसि निखिलं सोऽस्यहिवुध्न्यनामा ॥ ८१ ॥

बुध्न्यशब्दो मूलवाची 'मूलं बुध्न्योधिनाम च' इत्यमरात् । 'तत्र साधु' इति सूत्रेण बुध्नशब्दस्य यप्रत्यययोगात् बुध्न्यः ब्रह्माडमूलभूतपातालवर्तीति यावत् स च सहस्रफणाशाली शेषसंज्ञकः सर्परारढित्यर्थः । तथा चासमस्तं पदद्वयमेकं नामेत्याह ब्रह्मांडस्येति दशशतफणः सहस्रफणः शेषारख्यसर्प इतियावत् । बुध्न्यभावं मूलभावं प्रयाते प्राप्ते पाताले साधुः पातालवर्तीति यावत् । बुध्न्यशब्दस्य यप्रत्यय बोधनार्थः 'तत्रसाधु' इति सूत्रांतर्गतैकदेशस्य साधुरित्यस्य प्रयोगः साण्वद्वीपशैलां समुद्रद्वीपपर्वतादिभिः समीलिता वसुधा भूमिं वहति धारयतीत्यर्थः । तन्मूर्धभ्यः तस्य शेषारख्यस्य सर्पराजस्य मूर्धभ्यः फणोभ्यः विपमयवपुः विषप्रचुरशरीरः इदं परिदृश्यमानं निखिलं जगद्दहसि उपसंहरसीत्यर्थः । तथा चोक्तं विष्णुपुराणे द्वितीयेंऽश्ले यथा 'पातालं नाम यत्रास्ते विष्णोर्या तामसी तनुः ॥ शेषारख्या तद्गुणान्वक्तुं न शक्ता देवदानवाः ॥ कल्पाते यस्य वक्त्रेभ्यो विषानलाशिखोज्वलः ॥ संकर्षणात्मको रुद्रो निष्क्रान्ति जगत्त्रयम्' इति । हविर्यज्ञमय इत्येकं नाम पाकयज्ञायुपलक्षणमिति व्याख्याय नामद्वयमिदमिति तु न भ्रमितव्यं 'अहेर्बुध्न्य मंत्रं मे गोपाय' । 'अहये बुध्नाय स्वाहा' । इत्यादिश्रुतिषु पदद्वयस्यैकनामत्वावेदनात् । कुसुमितलतावेद्धिताख्यं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'कुसुमितलतावेद्धिता म्नी न्यौ याविन्द्रियर्तुस्वराः' । तथा च वृत्तरत्नाकरे लक्षं 'स्यादभूतत्त्वैः कुसुमितलतावेद्धिता म्नीनयौ यौ' इति चोभयमतेन प्रतिपादं भगणः तगणः नगणः यगणत्रयं पचभिः पद्भिः सप्तभिश्च यतिरित्येद्वृत्तमष्टादशाक्षरपादश्चेत्तद्वृत्तं कुसुमितलतावेद्धिताख्यं भवतीति । धृतेर्भेदोऽयमित्यर्थः ॥ ८१ ॥

ॐ दिगंबराय नमः

महेश दारुकावने महर्षिसिद्धसेविते तताः पतिव्रताः परीक्षमाणया धिया ॥

मनोभवातिशायिनी मनोहरा दधत्तनूमुपागतस्तदाश्रमेषु भिक्षितुं दिगंबरः ॥ ८२ ॥

दिश एवांबरानि यस्येति दिगंबरः महेशेति संबुद्धिः तदंगनाः ऋषिपत्नीः पतिव्रताः पतिशुश्रूषणैकत्र द्धव्रताः पत्येकभावितदेवता इति यावत् । परीक्षमाणया धिया पातिव्रत्यशोधनार्थं बुद्ध्या मनोभावातिशायिनी मनोभवस्य मन्मथस्यापि अतिशायिनीं संमोहकां मनोहरा ह्यां तनूमुपागतः प्राप्तः । तदाश्रमेषु ऋष्याश्रमेषु भिक्षितुं भिक्षामाद्रितुं दिगंबर इति तथा चोक्तं लगे 'ततस्तेषा प्रसादार्थं भक्तानामनुकंपया ॥ देव कृतयुगे पुण्ये पृष्टे हिमवतः शुभे ॥ देवदारुवनं प्राप्तः प्रसिद्धः परमेश्वरः ॥ भस्मपांडुरादिग्धो नम्रो विकृतलक्षणः । उल्मुकासकहस्तश्च रकापिगललोचनः ॥ क्वचिप्रहसते रौद्रं क्वचिज्वल्पति विस्मितः ॥ क्वचिन्मृत्यति शृंगारं क्वचिद्रोति मुष्टुर्मुहः ॥ आश्रमे ह्यटते भैक्ष्यं जायते च पुनः पुनः ॥ माया कृत्वा तथारूपां देवस्तद्वनमागतः ॥' इति पंचचामरारख्यं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'निरंतरं लघुर्गुरुर्वदति पंचचामरम्' इति षोडशाक्षरपादः स्पष्टलक्षणमित्यर्थः ॥ ८२ ॥

अष्टमूर्तिरनेकात्मा सात्त्विकः शुद्धविग्रहः ॥ शाश्वतः खंडपरशुरजः पाशविमोचकः ॥
इत्यष्टौ नामान् निर्वक्ति ॥

ॐ अष्टमूर्तये नमः

मेदिनी भूतमभिमन्यसे शर्व इति पाथसो भवपदेनाभिमानी
रुद्रनाम्ना तु वैश्वानरस्योग्र इति मारुतं भीम इत्यंवरस्य ॥
भानुमीशान इति शीतभानुं महादेव इत्यात्मनो यज्वनो वा
मन्यसे पशुपतीभूय शंभो जगद्द्राच्य तिष्ठन्भवस्यष्टमूर्तिः ॥ ८३ ॥

मेदिनीत्यादिना पृथिव्यादीनि पंच भूतानि चंद्राकौ आत्मा दीक्षित इत्यष्टौ
मूर्तयः शरीराणि यस्येति वा मूर्तिशब्दस्य मूर्तिमत्परतया शर्वादिमंशकाः अष्टौ देवताः
मूर्तिमत्यः यस्येति वा अष्टमूर्तिः । पृथिव्याद्यष्टशरीरको वा तदाभिमानी शर्वाद्यष्टदेवतासम-
ष्टिरूपो वेत्यर्थः इत्याशयेनाह मेदिनीत्यादि पंचभूतानां मध्ये पृथिव्यात्मकं मूतं शर्व इति नाम्ना
अभिमन्यसे अभिमानवाभन्नमवांसि । पाथसः जलस्य विभक्तिविपरिणतस्य भूतपदस्योत्तरत्रापि यथा-
योग्यमन्वयः तथा च जलात्मकस्य भवपदेनाभिमानीत्यर्थः । वैश्वानरस्य तेजआत्मकस्य
भूतपदस्य रुद्र इति नाम्ना अभिमानीति संबंधः । मारुतमिति वाष्पात्मकं भूतमुग्र इतिनाम्ना
अभिमानीत्यर्थः । भानुरर्कस्तमीशानइतिनाम्ना अभिमन्यसे शीतभानुश्चंद्रस्तं महादेवइति नाम्ना
अभिमन्यसे आत्मनो यज्वनो वेति विकल्पः । पशुपतीभूयेति पशुपतिरितिनाम्ना क्षेत्रज्ञान्दीक्षि-
तान्वा अभिमन्यस इति । 'अधिष्ठिता महेशस्य शर्वाद्याभिश्च मूर्तिभिः ॥ चराचरात्मकं विश्वं
धत्ते विश्वंभरात्मना' इति । तथा 'लैगोऽपि 'अष्टमूर्तिर्जगद्द्राच्य स्थितोऽयं परमेश्वरः ॥ चरा-
चराणां भूताना घाता विश्वंभरात्मकः ॥ भवश्चेत्युच्यते देवैर्भगवान्देवदादिभिः' इति । आद्रौलि-
कार्ख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'सप्तभिः प्रहरणैः संयुतातिमगुरुध्रिर्दशसु यतिपुतादोलिकोत्ता ।
प्रहरणं पंचमात्रो गणः । 'आयुधवाचकशब्दः पंचकलाना भवेत्संज्ञा' इतिप्राकृतसूत्रवाणीभूषणादौ
च परिभाषितत्वात् । तथा च प्रतिपादं सप्तत्रिंशत्संख्याकाः मात्राः दशभिर्दशभिश्च सप्तभिश्च यति-
रित्येतद्वृत्तमादोलिकार्ख्यं भवतीत्यर्थः । अत्र च सप्तमात्रात्मिकायाः चरमयतेः पादांतिमत्त्वेन
तत्प्राप्तेरार्थिकत्वाच्चदुपेक्ष्य त्रिर्दशभिर्यतिरित्युक्तमित्यवधेयम् ॥ ८३ ॥

ॐ अनेकात्मने नमः

यत्किंचिद्ब्रह्मादे सर्वो वै रुद्रस्तत् ॥
संख्येयत्ताभावाद्विख्यातो नैकात्मा ॥ ८४ ॥

अनेकः आत्मा वस्तुस्वरूपं जीवो वा यस्येत्पनेकात्मा असिलप्रपंचात्मकः असंख्यातजीव
ममप्रघातको वेति क्रमेण दर्शयति यत्किंचित्क्यादिना यत्किंचिच्छब्दो यावत्परः 'यत्किंचि-

प्राचीनमग्नीषोमीयात् इत्यादौ तथा व्याख्यानात् । तथा च दृश्यादृश्यात्मकं यावद्वस्तुजातं तत्सर्वं रुद्रात्मकमेवेत्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं जायमानं च यत्सर्वो ह्येष रुद्रः तस्मै रुद्राय नमो अस्तु' इति । अथवा एकद्वित्रित्वादीभिः परिगणितुमशक्यत्वात्तथैतद्दर्शयति संख्येयत्ताभावादिति संख्याया अवध्यभावादित्यर्थः 'असंख्याताः सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधिभूम्याम्' इति श्रुतेः । शेषं सुगमं शेषाख्यं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'मद्वद्वं शेषाख्यम्' इति प्रतिपादं मगणद्वयं यत्र भवति तच्छेषाख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

ॐ सात्विकाय नमः

त्वयि निवसति जन्तुरास्तितागुण इति तानि तव प्रयोजनम् ॥

त्वमपि भवसि तेषु तद्वपुः परशिव तेन मतोऽसि सात्विकः ॥ ८५ ॥

निवसन्ति सत्वान्यस्मिन्निति सात्विकः । तदस्य प्रयोजनामिति प्रयोजनार्थकः उक्प्रत्ययः । अत्र सत्वपदार्थमादौ दर्शयन्प्रत्ययप्राप्त्यर्थमप्याह त्वयि निवसतीत्यादिना सत्वपदं प्राणिपरं सत्तापरं गुणविशेषपरं च जंतुः प्राणिवर्गः । अस्तिता वर्तमानत्वं कालत्रयाबाध्या सत्तोतियावत् । गुणः रजस्त मोभ्या पूर्वो गुणविशेषः । इति शब्दो हेत्वर्थः । तथा च यतो जंत्वादित्रितयमपि त्वयि परमे शिवे निवसति संस्थितिं प्राप्नोति अतस्तानि तव प्रयोजनमिति उक्प्रत्ययप्राप्तिरुक्ता प्रयोजनत्वं च प्रवर्तकत्वं सत्वप्रवर्तक इत्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'महान्प्रभुर्वै पुरुषः सत्वस्यैव प्रवर्तक' इति । अथवा सत्वेषु भवः सात्विकः 'तत्र भव' इत्यर्थः अध्यात्मादित्वाद्द्वैतवृत्तित्वार्थकः उक्प्रत्ययः । सत्ववर्तीत्याशयेनाहत्वमपीति भवसि सवद्धोऽसि तेषूपदर्शितसत्वपदार्थं । तत्र हेतुमाह तद्वपुःरिति शुद्धसत्तामात्रशरीरवानित्यर्थः । तदुक्तं स्कादे सूतसंहितायां 'यस्य मायागतं सत्त्वं शरीरं स्यात्तमोगुणम् ॥ संहाराय त्रिमूर्तीनां स रुद्रः स्यान्न चापर' इति । यस्य परमाशिवस्य मायागतं सत्त्वं शरीरं भवति तस्यैव त्रिमूर्तीनां संहाराय तमोगुणं शरीरं न तु स्वभाविकमित्यर्थः । अत्र च सर्वप्राण्यंतर्यामितया जंतुवृत्तित्वमभेदप्रत्यासत्त्या सत्तावृत्तित्वं सत्वगुणैकमूर्तिमत्तया गुणविशेषवृत्तित्वमित्त्ववधेयं तथा च 'राज्ञि राष्ट्रम्' इत्यादिवदारोपिता धाराधेयभावात् । जगद्विचित्रचरित्रशालिपरमशिव इत्युपदर्शिते कल्पद्वयतात्पयविषयीभूतार्थ इत्यस्त्वेववाक्यार्थः । अपराख्यं वृत्तमिदं तथा च वैगलसूत्रम् 'अर्ध' इत्यधिकृत्य 'अपग्वकं नौरोलौ गजौ जौ' इति । प्रतिपादं विषमपादे नगणद्वयं रगण लघुगुरुश्च समपादे तु नगण. जगणद्वयं रगणश्चेत्तद्वृत्तमपराख्यमर्धसमवृत्तं भवति तथाचोक्तं केदारे 'अयुजिननरला गुरुः समे तदपरवक्त्रमिदं नजौजौ' इति 'पद्धिपमे ऽष्टौ सम' इत्याधिकृत्य 'वैतालीयतरे लौ गुरु' इति लक्षणसाम्याद्द्वैतालीयसंज्ञक मात्रावृत्तमपि भवतीत्यर्थः ॥ ८५ ॥

ॐ शुद्धविग्रहाय नमः

घनघृतमिव सत्वमात्रपिण्डो नतु वणुरण्वपि ते रजस्तमोऽक्तम् ॥

शिव भवति च नैव कूटयोधी हराति मलानिति शुद्धविग्रहस्त्वम् ॥ ८६ ॥

शुद्धसत्वमात्रप्रधानो विग्रहः शरीरं यस्येति शुद्धविग्रह इत्याह धनधृतमित्यादिना धनीभूतं घृत-
मिव सत्वमात्रपिंडः शुद्धसत्तामात्रशरीरशालीत्यर्थः । तथा च स्मृतिः 'अप्रकृतशरीरं तमति-
मन्मथरूपिणम् ॥ घृतमिव धनीभूतं सच्चिदानंदविग्रहम्' इति । मात्रपदव्यावर्त्यमाह नात्विति ते
वपुः अण्वपि रजस्तोभ्यां नाकमित्यन्वयः । रजसा तमसा वा न कलुषितमित्यर्थः । अण्वपि नाक-
मित्यनेन शरीरमात्रस्य त्रिगुणात्मकमाद्यमयवत्त्वेपि लीलामात्रोपयुक्तेऽस्मिन्परमशिवशरीरे न
तत्कार्यं किमपि भवितुमर्हतीत्येतत्सूचितम् । अतएव 'अन्योन्यमिथुनाः सर्वे सर्वे सर्वत्रगामिनः ॥
रजसो मिथुनं सत्त्वं सत्वस्य मिथुनं रजः ॥ तमसश्चापि मिथुने ते सत्त्वरजसी उभे ॥ उभयोः
सत्त्वरजसोः मिथुनं तम उच्यते ॥ नैषामादिः संप्रयोगो वियोगो वापि लभ्यते' इति सांख्या-
भियुक्तिरप्युपपद्यते । अथवा विग्रहशब्दो युद्धवानी । शुद्धोऽर्थाधिकः विग्रहः संग्रामो यस्य अमा-
यिकसंग्रामशालीत्यर्थः । इत्याशयेनाह शिवेत्यादि । हे शिव त्वं कूटयोधी न भवसीत्यन्वयः । कूट-
योधी मायावीयुद्धवान् । एतेन युद्धेऽपि माया न करोतीत्यनेन निष्कपटत्वं नित्यसिद्धत्वमित्युक्तं
भवति । अथवा शुद्धो निर्मलः विग्रहः शरीरं यस्मात्तदुपासनाच्छरीरं निर्मलं भवतीत्यभिप्रेत्याह
हरसि मलानिति अनाद्यविद्यानुवर्त्याणवकार्मणमायीयास्यान्मलानित्यर्थः । पुष्पिताम्राख्यं वृत्तमिदं
तथाच पैंगलसूत्रं 'पुष्पिताम्रा नौ यौ न्जौ ज्रौ ग्' तथा च केदारे 'अयुजि नयुगरेफतोयकारो
युजि जनजौ रगाश्च पुष्पिताम्रा' इतिचोभयमतेन विषमपादयोः प्रथमतृतीययोः नगणद्वयं रगणो
यगणश्च समपादयोः द्वितीयचतुर्थयोः नगणः जगणद्वयं रगणो गुरुश्चैतद्वृत्तं पुष्पिताम्राख्यमर्धसमवृत्तं
भवति । 'पर्यते यौ' इत्यादिपूर्वोक्तलक्षणेन औपच्छंदसिकं मात्रावृत्तमपि भवतीत्यर्थः ॥ ८६ ॥

ॐशाश्वताय नमः

पूर्वतो जगतो जनेः सर्वतो संहारतः परे ॥

वर्तमाने जगत्यपि त्वमस्येवेति शाश्वतः ॥ ८७ ॥

शाश्वत्सद्वा साधु वर्तत इति शाश्वतः साध्वर्थकः अण्प्रत्ययः जगदुत्पत्तिस्त्यत्युपसंहाराख्य-
कालत्रयवर्तीत्याशयेनाह पूर्वत इति जगदुत्पत्तिपूर्वकाले जगत्संहारोत्तरकाले जगद्द्वर्तमानकाले
त्वमनुस्यूततया वर्तमानत्वाच्छाश्वतिको भवसीत्यर्थः । तथाचार्यवंशिंशिरायां रुद्रवचनम् 'अह-
मेकः प्रथममास वर्तामि च भाविष्यामि च नान्यः काश्चिन्मत्तो व्यतिरिक्त' इति स्पष्टार्थं जविपु-
लाख्यं वृत्तमिदं तथा च पैंगलसूत्रं 'सर्वत्र सैतवस्य' अष्टाक्षरेषु चतुर्धपि चतुर्धाक्षरोत्तरं नभ-
जान्यतमो गणश्चेत्सैतवाचार्यस्य मतेन विपुला जविपुला भविपुला नविपुलाश्च क्रमेण भवति । प्रकृते
जगणस्यैव सत्त्वाज्जविपुलाख्यं वृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥

ॐखंडपरशवे नमः

गजामुरवधे खंडास्तज्जाताः परशवः ॥

तदारभ्याखिलैर्देवर्गायसे खंडपरशुः ॥ ८८ ॥

पराञ्जूणातीति परशुः ' आङ्परयोः खनिशृभ्यां ङिञ्च ' इत्यौणादिकः कुप्रत्ययः । खंडाः विभिन्नाः परशवो यस्योति खंडपरशुरित्यत्र परशोः खंडेने हेतुमाह गजासुखधेत्यादिना स्पष्टोऽर्थः । विपरीतचपलाख्यं वृत्तमिदं तथा च 'पैंगुलसूत्रं ' चपला युजोन् ' । अष्टाक्षरपादयोः समयोः चतुर्थाक्षरोत्तरं यगणो वा जगणः विषमयोस्तु गणः एतद्वृत्तं चपलाख्यं भवति । पादयोर्व्यत्यासेन निवेशे च विपरीतचपलाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ८८ ॥

ॐ अजाय नमः

न जनिः शिव ते ॥ तदसि त्वमजः ॥ ८९ ॥

न जायत इत्यजः स्पष्टं पांचालरमणाख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'प्राकृतेष्वष्टभिर्माद्यैर्गो-
कर्णा च शशिप्रमा । रमणं चैव पांचालं मृगेंद्रश्चैव मंदरः ॥ कमल चैव संज्ञाश्वं वृत्ताष्टकमुदीरितम्'
इति प्राकृतेषु प्राकृतसूत्रेषु वृत्ताष्टकमुदीरितमित्यनेनान्वयः । माद्यैः मयरसतजभनैः तथाच मगणा-
त्मकचरणचतुष्टयमेतद्गोकर्णाख्यमित्येवमष्टभिः संज्ञकैः क्रमाद्वृत्ताष्टकं भवतीत्यर्थः प्रकृते च चतुष्टय-
स्यापि सगणात्मकत्वात्पांचालाख्यं वृत्तं भवतीति बोद्धव्यम् ॥ ८९ ॥

ॐ पाशविमोचकाय नमः

अभिमतिगुणपंचपरुदंशत्रिचतुरयुतविंशतिपाशतः ॥

शिवपदभजनेन विमोचयन्पशुगणमिति पाशविमोचकः ॥ ९० ॥

पाशाः संसारपतनहेतुभुताविद्याकार्यविशेषाः कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिमानादयस्तेभ्यो जीवान्वि-
मोचयतीति पाशविमोचकस्ते च नानामतभेदेन नानारूपा इत्यावेदयंस्तन्निवृत्तिः परमाशिवभज-
नपराणां नराणामतिसुलभेत्यभिप्रायेणाह अभिमतीत्यादिना । अभिमतिरभिमानः कर्तव्यभोक्तृत्वा-
यहंकार इतियावत्स एव पाश इति पाशैकत्ववादिनः । गुणाः सत्त्वरजस्तमोरूपास्त एव पाशा
इत्येके पंच परूपि पर्वाणि यस्याः अविद्यायाः सा पंचपरुः । तमो मोहमहामोहतामिस्रांधतामिस्र-
रूपभिन्नाविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशाख्यपंचक्लेशात्मिका अविद्येतियावत् । सैव पाश इत्यन्ये दर्शेद्रि-
याण्येव पाशा इत्यपरे । त्रयश्चत्वारो वा त्रिचतुरास्तैर्युता विंशतिस्त्रिचतुरयुतविंशतिश्चेति ये
पाशाश्च तेभ्य इति पचम्यर्थे तसिस्त्रप्रत्ययः । तथाचोक्तं लिंगे 'चतुर्विंशतितत्वानि पाशाः स्युः
परमेष्ठिनः ॥ दर्शेद्रियमयैः पाशैरंतःकरणसभयैः ॥ पचक्लेशमयैः पाशैः पशुन्वघ्नाति शंकरः ॥
अविद्यामस्मितां रागं द्वेषं च मुनिसत्तमाः ॥ वदत्यभिनिवेशं च क्लेशान्नाशितुमागतान् ॥ तमोमोह
महामोहस्तामिस्रमिति पंडिताः ॥ अधतामिस्रमित्याहुः अविद्यां पचधा स्थिताम् ॥ अविद्यां तम
इत्याहुराभतां मोहमित्यपि ॥ रागमाहुर्महामोहं द्वैतं तामिस्रमुच्यते ॥ अधतामिस्रमित्याहुस्तथै-
षाभिनिवेशानम् मद्गादिसतंबपर्यतान्पशुन्वघ्ना महेश्वरः ॥ त्रिभिर्गुणमयैः पाशैः कार्यं कारयते
स्वयम् ॥ इत्यादि । शिवपदेति उपदर्शितानेकपाशेभ्यः पशुगणं जीवराशं स्वदीयपादावरविद्वभक्त्या

विमोचयन्पाशविमोचक इति प्रासिद्धो भवतीत्यर्थः । परमाशिवगजनस्य पाशविमोचकत्वमुक्तं लैंगे
 'स एव मोचकस्तेषां भक्त्या स म्यगुपासितः । अविद्यापाशवधानां नान्यो मोचक इष्यते । तमृते,
 परमात्मानं शकरं परमेश्वरम्' इति । वायवीयसहितायामपि 'भावातिशयलभ्येन प्रसादेन मलक्षयम्,
 इति । मन्त्रोपनिषद्यापि 'सयुक्तमेतत्क्षरमक्षरं च व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशः ॥ अनीशश्चात्मा बद्धयते
 भोक्तृभावात्, 'ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः,' इति । उज्वलारूपं वृत्तामिदं तदुक्तमभियुक्तैः
 'ननभरसहिताभिहितोज्ज्वला' इति । प्रतिपादं नगणद्वयं भगणः रगणश्चैतद्वृत्तमुज्वलारूपं
 भवतीत्यर्थः ॥ ९० ॥

अथ नामश्लोकः

मृडः पशुपतिर्देवो महादेवो व्ययो हरिः ॥ पूषदन्तमिद्व्यग्रो दक्षाध्वरहरो हरः ॥
 एतानि दश नामानि निर्वर्क्ति ॥

ॐमृडाय नमः

पूर्णाहुत्या त्वयि सुहिते यज्ञे पूर्णे सति सुहिते ॥

यष्टृन्धानुनपि सुखयस्वार्थानेतस्तदसि मृडः ॥ ९१ ॥

पूर्णेत्यादिना मृड इति मृडसुखन इतिधातोः मृडयतीति मृडः सुखजनक इत्यर्थः ।
 तत्र सुखं ज्ञानेन कर्मणा वेत्युभयथापि संभवतीत्याह सुहिते तृप्ते सुहिते शोभनं हितं दृष्टं
 यत्र तस्मिंरतयाचेष्टार्थजनकीभूतयज्ञसंपूर्तो जाताया पूर्णाहुत्या परमशिबे च तृप्ते सति यष्टृन्धा-
 नकान्ध्यातृञ्ज्ञानिनोयष्टृश्च सुखयसि सुखिनः करोषीत्यर्थः । तदुक्तमन्यत्र 'ज्ञानयोगरताः केचि-
 त्कर्मयोगरताः परे ॥ तेषामानन्ददः शंभुः कालयोगविवर्जितः । आर्यनेत इति आर्यायाः
 पार्वत्याः नेतो नायक इति संबुद्धिः । पारंतीयसंज्ञकं वृत्तामिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'पारंतीयं
 ममसगणैः' इति प्रतिपादं भगणः भगणः सगण इत्येतद्वृत्तं पारंतीयसंज्ञकं भवतीत्यर्थः ॥ ९१ ॥

ॐपशुपतये नमः

ख्यातं तंत्रेषु पाशः पशुरथ पतिरित्येतत्त्रयमपि

त्वद्रूपं नाथ जीवान्निमग्नसि नुतो मुक्तांश्च कुरुषे ॥

ग्रान्यारण्याधिपत्यं वहसि च यजमानात्माभिमतमा-

न्भक्तान्नेपालपीठे रमयसि निवसन्नासीः पशुपतिः ॥ ९२ ॥

पशुशब्दः पशुपाशोभयपरः पशुश्चासौ पाशश्चासौ पतिश्चेति कर्मधारयः । तत्र पशुः पाशः
 पतिरिति त्रिवचार्थवाचिनः शैवाः पाशुपतापरनामकास्तेषां मतमभिप्रेत्याह ख्यातमिति प्रसिद्ध-
 मित्यर्थः । तत्रेषु शैवतंत्रेषु तथाचोक्तं वायुसंहितायां 'अजडं च जडं चैव नियंतुं च तयोरापि ॥
 अक्षरं च क्षरं चैव क्षगक्षरपरं तथा ॥ तद्वेत-

त्रितयं भूयः कथ्यते वेदवेदीभिः । इति । त्वद्रूपमिति तथा च पदार्थत्रितयात्मकप्रपञ्चस्वरूपः परमाशिव एवेति पशुपाशपतित्रयात्मकत्वात्पशुपतिरित्यर्थः । अथवा पशवः ब्रह्मादिस्थावरांताः प्राणिनस्तेषां पतिर्नियामकः पशुत्वविमोचकश्चेत्याभिप्रेत्याह नाथ जीवान्निमयसीति तदुक्तं लैगे 'ब्रह्मायाः स्थावरांताश्च देवदेवस्य शूलिनः ॥ पशवः परिकीर्त्यते संसारवशवर्तिनः' इति । नाथेति संबुद्धिः । नुतः पशुभिः स्तुतः संस्थान्मुक्तांश्च कुरुषे अनाद्यविद्यावासनात्मकसंसारपाशबंधनशून्या-
 न्करोपीत्यर्थः । अथ वा गवाश्वादिपशूनां पतिराधिपतिः स्वामीत्यर्थ इत्याशयेनाह ग्राम्यारण्येति ग्राम्या ग्रामोद्भवा सात्विका भावाः गवादयः आरण्याः अरण्योद्भवाः कूरभावाः सिंहव्याघ्रादयश्च तेषां यदाधिपत्यं स्रष्टृत्वपालकत्वादिपं तद्ग्रहणीत्यर्थः तथाचोक्तं हरिवशे 'पालयामि पशून्धस्मात्सु-
 जामि च यहच्छया ॥ तेषां च परितो वाहं तस्मात्पशुपतिः स्मृतः' इति । अथवा पशुपतिरिति पर-
 शिवाष्टमूर्त्यंतर्गतात्मयजमानाभिमानिमूर्तिविशेष एवेत्याशयेनाह यजमानात्माभिमातिमानिति । तदुक्तं
 घायुसंहितायां 'सर्वात्मनामाधिष्ठात्री सर्वक्षेत्रनिवासिनी ॥ मूर्तिः पशुपतेर्ज्ञेया पशुपाशनिङ्कतनी' इति
 अथवा नेपालाख्ये महापीठे पशुपतीश्वर इति प्रसिद्धिबलात्तथेत्याह भक्तानिति रमयासि आनंदयसि
 स्पष्टमन्यत् । सुवदानाख्यं वृत्तमिदं तदुक्तं भगवतापिंगलेन सूत्रं 'सुवदना ओं भ्रौं भ्रौं भ्रौं ल्गौ
 स्वरकापिरसाः' तथा कैदारोक्तिः 'ज्ञेयाः सप्ताश्वपट्टभिर्मरभनप्रयुताभ्रौंगः सुवदना' इति ल-
 क्ष्मसाभ्यात्प्रातिपादं मगणः रगणः भगणः नगणः मगणः भगणः लघुर्गुरुश्च सप्तभिः सप्तभिश्च
 पट्टभिर्यतिरित्येतद्वृत्तं सुवदनाख्यं विशत्यक्षरपादात्मकं भवतीत्यर्थः ॥ ९२ ॥

ॐ देवाय नमः

श्रुतिमोदव्यवहारात्सुरजातिष्ववतारात् ॥

शशिमौले जगतीनामधिपत्वादिपि देवः ॥ ९३ ॥

दीव्यतीतिदेवः दिवुकीडाविजिगीषाव्यवहारश्रुतिस्तुतिमोदमदस्वप्रकांतिगतिष्वितिधात्वर्था-
 मिप्रायेणाह श्रुतिमोदेत्यादि श्रुतिर्दीतिः मोद आनंदः व्यवहारो व्यवहृतिः प्रवृत्त्यादिरूपेणोति
 यावत् । श्रुतिमोदो व्यवहारश्चेति तेषां समाहारस्तस्मादिति समाहारद्वंद्वः । श्रुतिमोदसहितव्यव-
 हारः दीति मध्यमण्डलोपी वा समासः । तथा च दैदीप्यमानः आनंदवान्व्यवहृतिर्माश्चेत्यर्थः । नन्वे
 तावता युत्पामोदप्रदर्शनेन धात्वर्थोपपादनेऽपि कथं देवशब्दप्रवृत्तिविषयत्वं परमाशिवस्य तत्प्रवृत्तिनि-
 मिचतायाः देवत्वजातेः शरीरविशेषवृत्तितया तत्र तदसंभवादिद्याशंभ्याह सुरजातिष्ववतारादिति-
 यथाच 'मनुष्योऽहं ब्राह्मणो जानामि' इत्यादौ शरीरगतमानुषत्वजात्यादिकमाद्यात्मान्यहमितिप्रयो-
 गस्तथा देवजातिमाद्यापि परमाशिवे देवपदप्रवृत्तिविषयत्वं सूत्रपत्रमिति भावः । अथवा 'राजा
 भट्टारको देव' इतिकोपात्प्रमुखस्वामिपर्यायो देवशब्दः सर्वाधिपत्यं बोधयतीत्याह जगतीनामिति ।
 लोकानामित्यर्थः । तथाच श्रुतिः 'सर्वेश्वरः शंभुराकाशमध्यः सर्वाधिपत्यं कुरुते महात्मा' इति च ।
 शशिमौले इति संबुद्धिः स्पष्टमन्यत् । मोदाख्यं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'स भगा गो यदि मोदः
 इति । प्रतिपादं सगणः भगणः गरुद्वयं चेत्येतद्वृत्तं मोदाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९३ ॥

समुधापूरत्नावालसहिता ।

ॐ महादेवाय नमः

गीर्वाणानामपि मधुहादीनां नमनीयस्त्वं देवः ॥

शाशिविवेऽधिष्ठात्री तव मूर्तिर्जगदाप्याययतीति महादेवः ॥ ९४ ॥

महाश्वासौ देवश्चेति महादेवः तत्र महत्त्वं ब्रह्मविष्णवायस्त्रिलसुरगणैः नमस्यत्वं स्तुत्यत्वं चेत्या-
शयेनाह गीर्वाणानामपीति मधुहादीनां नमनीयो नमस्कारविषयः स्तवनीयः स्तवनविषयः
तदुक्तं सांबपुराणे 'युज्यते यः सुरैः सर्वैर्महाश्वैव प्रमाणतः ॥ धातुर्महेति पूजायां महादेवस्ततः
स्मृत' इतिश्रुतिरपि 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तद्देवतानां परमं च देवतम्' इति । अथवा महादेव-
मिति चंद्राधिष्ठातृमूर्तिविशेष एवेत्याह शाशिविव इति चंद्रमंडलांतःसमधिष्ठिता सा महादेवाख्या
मूर्तिरमृतासारेण जगदाप्याययति आनंदयति चेत्यर्थः । तदुक्तं शिवपुराणे 'आप्याययति यो नित्यम-
मृतांशुर्निशाकरः ॥ महादेवस्य सा मूर्तिर्महादेवसमाह्वया' इति । कलहंसीसंज्ञकं वृत्तमिदं तथाचोक्तम-
भिनवरत्नाकरे 'पण्मात्रैत्रिभिरुदिता कलहंसी' यत्र प्रतिपादमष्टादशमात्राः संति तत्कलहंसीसं-
ज्ञकं वृत्तं भवतीत्यर्थः ॥ ९४ ॥

ॐ अव्ययाय नमः

न जायसे परिणमसि प्रवर्धसे न हीयसे न च विकृतोऽसि नश्यासि ॥

त्वमव्ययैर्देशभिरपि क्षमादिभिः परिष्कृतः परशिव तेन चाव्ययः ॥ ९५ ॥

व्ययति विविधतया गच्छति जायते आस्ति वर्धते विपरिणमतेऽपशीयते नश्यतीति पदभा-
वविकारान्प्रतिपद्यत इतिव्ययः नश्वरः पदार्थव्ययः स न भवतीत्यव्ययः 'यन्नव्योति तदव्यय' इति
गोपथब्राह्मणदर्शितो व्युत्पत्तिमभिप्रेत्याह नजायस इत्यादिना नश्यतीति जन्मादिनाशोताः पद-
भावविकाराः शरीरस्यावस्थाविशेषाः सार्वजनीनानुभवसिद्धा इति स्पष्टोऽर्थः । अथवा अव्ययानि
प्रागुपदर्शितज्ञानवैराग्यादीन्यस्मिन्संति इत्यव्ययः अव्ययवानित्यर्थः । ज्ञानं विरागमैश्वर्यं तपः
सत्यं क्षमा धृतिः ॥ स्रष्टृत्वमात्रासंबोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥ अव्ययानि दर्शितानि नित्यं
तिष्ठति शंकरे इति । परिष्कृत इति अलंकृतवानित्यर्थः । स्पष्टमन्यत् । हचिरास्यं वृत्तमिदं तथा च
पुत्रं 'हचिराजभो स्जोग्चतुष्कनयको' तथा पिंगलानुसारिकेन्द्रारोक्तिः 'चतुर्ष्वहंगह हचिरा
जभो स्जोग्' इति । प्रतिपादं जगणः भगणः सगणः जगणः गुरुर्भतुर्भिनयभिर्यतिरित्येदं हचि-
रास्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९५ ॥

ॐ हरये नमः

परशिव ता नामसंस्मृतिर्न कञ्चित्कल्पितनेनसां पानना ॥

विष्णोर्भूतं जगते हरिर्भद्रो हृदि पशुपतौ ॥ ९६ ॥

दृष्टान्तपूर्वकं परमाशिवस्य हरपदवाच्यत्वमुपपादयति पराशिवोति जनयसीति भवत्यस्मात्सर्वमिति व्युत्पत्त्य¹ उत्पादयसीत्यर्थः । स्थिरमपि उत्पन्नस्य स्थितिमपि चरयसि मृडयति सुखयतीति व्युत्पत्त्या सुखयसि सुखवत्करोषीत्यर्थः । सुचरं जंगममचर स्थावरं स्थावरजंगमात्मकप्रपञ्चमात्रमित्यर्थः । चरमगुणधरः चरमगुणस्तमोगुणस्तद्दान्प्रहरसि उपसंहरसीत्यर्थः । माणिगुणनिकाराख्यं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं ' माणिगुणनिकरो वस्वृषयः ' अत्र चंद्रावर्तात्सूत्रात् ' नौनौस् ' इत्यनुवर्तते । तथा च प्रतिपादं नगणचतुष्टयं सगणोऽष्टभिः सप्तभिश्च यतिरित्येतद्वृत्तं माणिगुणनिकाराख्यं भवतीत्यर्थः तथाच कैदारे लक्ष्यं ' वसुहययतिरितिमाणिगुणनिकरम् इति ॥ १०० ॥

अथ च नामश्लोकः ॥

भगनेत्रभिद्वयकः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ अपवर्गप्रदोऽनंतस्तारकः परमेश्वरः ॥
इतिचावशिष्टनामाष्टकं निर्वाक्ति

ॐ भगनेत्रभिदे नमः

विष्णुब्रह्माद्यखिलदिविपद्भृतेमस्वमंडपे

वीरं भद्रापतिमुपगतं सुरासुरमर्दनम् ॥

कोपाटोपादरुणनयनो भगस्तमदीदृश-

चनेत्रे सप्रसभमभिनत्ततो भगनेत्रभित् ॥ १०१ ॥

विष्णित्यादिना विष्णुब्रह्मादयो देवास्तैरखिलैरपि वृत्ते व्याप्ते मस्वमंडपे यज्ञशालायां भद्रापतिमिति पराशक्तिकोपादाविर्भूतायाः भद्रकाल्याः पतिं स्वामिनं सुरासुरमर्दनं सुरासुराणां नाशकं तथा च दक्षाध्वरविनाशाय परमाशिवेन प्रेषितं वीरभद्रमित्यर्थः कोपाटोपात्कोधावेशादरुणनयन आरकेशगो भग. सूर्यमूर्तिविशेषस्तं वीरभद्रं व्यदीदृशत्पुनःपुनरपश्यत् । तन्नेत्रे सूर्यनेत्रे स वीरभद्रः प्रसभं बलात् ' प्रसभं तु बलात्कारो हठः ' इत्यमरः । अभिनदिति तथाचोक्तं लिंगे ' दग्धुं वै प्रहितश्चासौ भगवान्परमोष्ठिना ॥ तद्वोष्पाता बभूवुर्वे लोकाना भयशंसिनः ॥ पर्वताश्च व्यशीर्यत चकंपे च वसुंधरा ॥ मरुतश्चाप्यध्वृतं चुक्षुभे मकरालयः ॥ अग्रयो वै न दीप्यते न च दीप्यति भास्करः ॥ ग्रहाश्च न प्रकाशंते न देवा न च दानवाः ॥ ततः क्षणात्प्रविश्यैव यज्ञवाटं महामनाः ॥ रोमजौ सहितौ भद्रकालाग्निरिवचापर ॥ उवाच भगवान्भद्रो दक्ष चामिततेजसम् ॥ सपर्कादेव दक्षस्य मुनिदेवान्पिन्याकिना ॥ दग्धु वै प्रेषितश्चाह भवतश्च मुनीश्वराः । इत्युक्त्वा यज्ञशाला ता ददाह गणपुंगवः ॥ गणेश्वराश्च संक्रुद्धा स्पानुत्पात्य चिक्षिपु ॥ गृहीत्वा सत्वरं सर्वान्गगामोतसि चिक्षिपुः ॥ वीरभद्रश्चतु पठिरोमजैस्तैर्गणैर्वृत ॥ व्यष्टमयददीनात्मा तयान्येपादिवोक्तसाम् ॥ भगस्य नेत्रे चोत्पात्य करेणाश्रेण टीटया ॥ निहत्य मुष्टिना धृतान्पुष्पान्श्वेव न्यपातयत् ' इति । तथा वाप्यशिवसहितेषामपि ' भगस्य विपुले नेत्रे शतपत्रसमप्रभे ॥ प्रसह्योत्पाटयामास भद्रः

परमवेगवान् इति । सूर्यनामरर्थाद्यो भग इत्युक्तः । तत्र प्रामाण्यं ' भगं श्रीकाममाहात्म्यवीर्य-
यत्नार्ककीर्तिषु' इत्यमरः ॥ भाराक्रांतावृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः ' भाराक्रांता जलधिपङ्गे-
र्ममौ नरसालगौ' प्रतिपादं मगणः भगणः नगणः रगणः सगणः लघुर्गुणश्चतुर्भिः षड्भिः सप्तभिश्च
यतिरित्येतद्दृत्तं भाराक्रांताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ १०१ ॥

ॐ अव्यक्ताय नमः

सांख्ये मूलप्रकृतिरिति यदाचख्यौ
यत्पाराशर्यश्चिदिति गदति तत्त्वं तत्त्वम्
सामष्ट्यं चाक्षरमपि भुवि नैव व्यक्तं
लिंगं बाणाभिधमपि शिव इत्यव्यक्तः ॥ १०२ ॥

व्यक्तं न भवतीत्यव्यक्तं परमशिवतत्वमित्यर्थः । तथाच यत्त्वं सांख्यैर्मूलप्रकृतिरित्याभि-
न्यते यच्च वेदांतिभिः पाराशर्यप्रमुलैः चित्रकाशात्मकं परं ज्योतीरूपामिति तत्त्वं स्वरूप-
मेवेत्यव्यक्तस्वरूपः परमशिव इत्याभिप्रेत्याह सांख्य इत्यादि यत्त्वं सांख्यः मूलप्रकृतिरविकृति-
रिति आचरव्यौ इत्यन्वयः । यदाहुः सांख्याः ' मूलप्रकृतिरविकृतिर्महादायाः प्रकृतिविकृतयः
सप्त ॥ षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष ' इति । सुहृमलिंगमचेतनमनादिनिधनं
तथा प्रसवधर्मि निरवयवमेकमेवेति साधारणमेतदव्यक्तामिति ब्रह्मांडपुराणेऽपि ' त्रयोविंशतितत्वानि
व्यक्तशब्देन सूरयः ॥ वदंत्यव्यक्तशब्देन प्रकृतिं च परां तथा' इति । यत्पाराशर्यामिति यत्त्वंपारा-
शर्यः पराशरात्मजो व्यासः चिदिति गदति चित्रकाशात्मकपरंज्योतिः स्वरूपामिति वदती-
त्यर्थः । ' तदव्यक्तत्वमाह हि' इत्यधिकरणे 'न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्येदेवेतपसा कर्मणा-
वाद्द्वयादिश्रुतिभिस्तथा निर्णयात् । तत्त्वमिति प्रथमं तत्रमित्येकं पदं पूर्वं यत्पदेनान्वितं द्वितीयं
तत्त्वमिति पदद्वयं तादृशं तत्त्वं त्वमेव त्वत्स्वरूपमेवेत्यर्थः । अथवा व्यक्ताव्यक्तात्मकारिल्लप्रपंच-
समष्ट्यात्मकत्वादक्षरात्मकत्वाद्वाणलिंगात्मकत्वाद्वा तथा ' द्वाविमौ पुरुषो लोके श्रत्र्वाक्ष एव
च ॥ क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ' इत्यादिप्रमाणोक्तेरित्यभिप्रायेणाह ' साम-
ष्ट्यं चेत्यादि । समष्टिरूपमित्यर्थः । तदुक्तं नृसिंहपुराणे ' समाष्टिर्विदुरव्यक्तं व्यक्तं व्यष्टिं मुनी-
श्वरा' इति । अक्षरमपीति तस्याप्यक्षरत्वमुक्तं तथा च मत्स्यपुराणे उक्तम् ' उक्तमक्षरमव्यक्तं
व्यक्तं क्षरमुदाहृत् इति । भुवि नैव व्यक्तामिति । बाणाभिधं यष्टिगं तद्वि अव्यक्तपद्वाच्यं-
मित्यर्थः । तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते 'स्वायंभुवं बाणलिंगं शैललिंगमिति त्रिधा ॥ कीर्तितं व्यक्तमव्यक्तं
व्यक्ताव्यक्तामिति क्रमात् । व्यक्तं मुक्तिप्रदं मुक्तिप्रदमव्यक्तमुच्यते ॥ मुक्तिमुक्तिप्रदं लिंगं व्यक्ता-
व्यक्त प्रचक्षते ॥ द्विस्त्रिस्तुलासमारुढं बृद्धिमिति न हीयते ॥ यद्वाणलिंगमुदितं शैवं शैलं विदुर्बुधाः ॥
इति । शिव इति । एतत्सर्वमव्यक्तपद्वाच्यं शिवस्वरूपमेव व्यक्तपद्वाच्यत्वं परमाशिवस्येत्यर्थः इति ।
कुटिलाख्यं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'मो भो न्यौ गो यादि कुटिलरुमुक्तं वृत्तम्' इति । प्रतिपादं मगणः
भगणः नगणः रगणः गुरुद्वयं चेतद्वृत्तं कुटिलाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ १०२ ॥

हरति भक्तानां दुरितानीति हरिः 'इन् सर्वधातुभ्यः' इति संहरतेरौणादिक इन्प्रत्ययः । तथा च संकीर्त्यमानं सत्परमाशिवप्रतिपादकं नामैव यद्यशेषदुरितापहारि भवेत्साक्षात्स्वयमेव परमाशिवः संसारैकपाशवद्भानपि स्वभक्तान्विमोचयतीत्यत्र किं विचित्रमिति कैमुतिकन्यायमभिप्रेत्याह परशिवेति कलिकलुषितचेतसां कलिना कालिप्रयुक्तपापेन कलुषितानि दूषितानि चेतांस्यंतः करणानि येषां कलिमलयस्तचित्तानां पुरुषाधमानामपि त्वन्नामसंकीर्तनं पावनं पापनोदकरमिति बहुश्रुति स्मृतीतिहासादिषु प्रासिद्धमित्यर्थः । अथवा हरिश्र्वंद्रारुख्ये क्षेत्रविशेषे हरीश्वरः इति प्रासिद्धिव-
लात्तथेत्याह निवसतीति हरसि च दुरितानीति हरिशब्दव्युत्पत्तिप्रदर्शनपरम् । प्रमुदितवदनाख्यं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तैः 'प्रमुदितवदना भवेन्नौरौचेत्' इति । प्रतिपादं नगणद्वयं रगणद्वयं चैतद्वृत्तं प्रमुदितवदनाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९६ ॥

ॐ पूषदंतभिदे नमः ॥

अधिमखं रदविकासपूर्वकं परिहसंतमवलोक्य पूषणम् ॥

शिव भवानकृत पिष्टभागिनं दलितदंतमिति पूषदंतभिद् ॥ ९७ ॥

पूषणः सूर्यस्य दंतान् भिनन्त्युत्पातयतीति पूषदंतभिदित्यत्र दंतोत्पाटनहेतुभूतमपराधं दर्शय-
न्नाह अधिमखमिति यज्ञमध्य इत्यर्थः । रदविकासपूर्वकं दंतप्रकाशपूर्वकं परिहसंतं पूषणं सूर्यद्वादश-
केन्द्रेकं तथा च पुगहि दक्षाध्वरशालामुपगतानसंख्यान्महाषिंप्रभृतीन्सुरगणानौदासीन्येन परमाशिव-
मुपहासपूर्वकं सहासमपमन्यमानानवलोक्य परमदारुणभावेन संवर्तसमयप्रज्वलितकालाग्निमग्नाकारेण
घोरवीरभद्रावतारेण पुनः स्वयमेव शिवस्तान्यथोपहासमाशिक्षयत् । तत्र च दंतानादाय परिहासितं
पूष्णेति दंताःपातिताः इत्यादिकं तत्तत्पुराणेषु स्पष्टं प्रतिपादितं तथा च लैगे 'वीरभद्रश्चतुःपटीरोम-
जैस्तेगणैर्वृतः ॥ व्यष्टंभयददीनात्मा तथान्येषां दिवोकसाम् भगस्य नेत्रे चोत्पाठ्य करेणाग्नेणलीलया ॥
निहत्य मुष्टिना दंताः पूष्णश्चैव न्यपातयत्' इति । शिवपुराणे 'पूष्णो दशनपंक्तिं च दिव्यां मुक्तावली-
मिव ॥ विभेद धनुषः कोट्या ततः सोऽस्पष्टवागभुत् ॥' इति । शिवेति संबुद्धिः हे परमशिव भवान्ना-
लितदंतं दंतशून्यं पूषणं पिष्टभागिनं अकृत कृतवानित्यर्थः । तथा च श्रुतिः 'पूषाः प्रपिष्टभागदं-
तको हि स' इति । स्पष्टार्थमन्यत् । प्रियंवदाख्यं वृत्तमिदं तथाचोक्तमभियुक्तैः 'भुवि भवेन्नभजरीः
प्रियंवदा' इति प्रातिपादं नगणः भगणः जगणः रगणश्चैतद्वृत्तं प्रियंवदाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९७ ॥

ॐ अव्यग्राय नमः

पौलस्त्येनोन्नमनसमये कैलासाद्रेर्वृक्षाढानामपि दहनकाले संवर्ते ॥

युद्धेष्वन्येष्वपि बहुषु संतोषोद्रेकाद्देवीं पश्यन्नयासि शिव तस्मादव्यग्रः ॥ ९८ ॥

व्यग्रो विभ्रान्तचित्तः न भवति इत्यव्यग्रः । निश्चित इत्यर्थः । इत्यभिप्रेत्याह पौलस्त्येनेति
पौलस्त्यः पुलस्त्यवंशोद्भवो दशाननस्तेन कैलासाद्रेरुन्नमनसमये उच्चालनसमये देवीं पश्यन्नट-
स्तीत्युत्तरेण संबधः । वृक्षाढानां चतुर्दशभुवनानामपि दहनकाले संवर्ते प्रलयसमय इत्यर्थः 'सर्वतः

समुधापूरत्नावालसाहिता ।

लयः कल्प , इत्यमरः युद्धेष्वन्येष्विति त्रेपुरादीषु युद्धेषु कालकूटाशनाद्यशक्यकार्येषु चेत्यर्थः ।
तोषोद्रेकासंतोपातिशयात् । एवंरूपेष्वपि कार्यकरणेष्वतिशयितसंतोपवत्त्वादव्यग्रत्वं परम-
शिवस्येत्यर्थः । हंसइयेनीसंज्ञकं वृत्तमिदं तदुक्तमभियुक्तेः 'मौ भौ न्मौ गौ यदि निगदिता हंसइये
नी' इति । प्रतिपादं मगणः नगणः मगणः गुरुद्वयं चैतद्वृत्तं हंसइयेनीसंज्ञकं भवतीत्यर्थः । अस्मि-
नृते यः चतुर्थगणो मगणः सः क्वचित्पाठांतरभेदेन यगणो भवति ॥ ९८ ॥

ॐदक्षाध्वरहराय नमः

पुरा देवो दक्ष इति शिव तवैकः श्वशुरकः

परो मर्त्यो दक्ष इति विटपिकन्योदरभवः ॥

प्रचेतःपुत्रोऽखिलमखफलदातापि च भवां-

स्तयोर्यज्ञौ हा व्यदलयदिति दक्षाध्वरहरः ॥ ९९ ॥

अत्र दक्षो द्विविधः अमानुषो मानुषश्च तत्रामानुषो दक्षः प्रजापतित्वेन प्रसिद्धः यस्य
जामातृत्वमापन्नः परमशिवोऽपि मानुषश्च राजा तस्यैव अवतारविशेषः तयोरध्वरौ हरति नाशयती-
ति दक्षाध्वरहर इत्यभिप्रेत्याह दक्षपदार्थाविव आदौ दर्शयति पुरा देव इति । श्वशुरकेत्यत्र
स्वार्थे कृत्सिते वा कप्रत्ययः । शिवद्रोही श्वशुर इत्यर्थः । विटपिकन्योदरभव इति । स
एव दक्षः क्वचित्कुपितेन परमशिवेन शासिना कन्याया त्वं भवितेति शप्तः सन्विटपिकन्यो-
दरान्मानुषत्वं प्राप्त इत्यर्थः । तदुक्तं ब्रह्मपुराणवायुपुराणयोः 'अभिव्याहृत्य सतर्षीन्द्रक्षं सोऽ-
भ्यशप्तपुनः ॥ भविता मानुषो राजा चाक्षुषस्य त्वमन्वये ॥ प्राचिनबर्हिषः पौत्रः पुत्रश्चैव प्रचे-
तसः ॥ दक्ष इत्येव नाम्ना त्वं मारिषाया जानिष्यासि ॥ कन्यायाशासिना चैव प्राप्ते वै चाक्षुपातरे ।
अहं तत्रापि ते यज्ञं हन्मि देव्याः प्रियेक्षया ' इति । चाक्षुषस्य चतुर्दशमन्वंतर्गतस्य मनुविशेषस्य
वंशे त्वं भवितेति शप्तवानित्यर्थः । असिलेति तयोः मानुषामानुषयोर्दक्षयोर्यज्ञाविति तथाचाखिल
स्याप्यध्वरस्य फलं स्वर्गादिरूपाभिमतार्थसिद्धिं प्रयच्छन्नपि यज्ञौ व्यदयलद्विनाशयदित्यध्वरका-
रकस्तत्संहारकश्चेत्याश्रयंकरं भवच्चरित्रमचित्यमित्यभिप्रेत्याह हा इति विपादशुगर्तिध्वव्ययं स्पष्टम-
न्यत । कलातंत्राख्यं वृत्तमिदं इथाचोक्तमभियुक्तैः ' कलातंत्रं यो तनसभलघुभिर्गेन साहितम् इति
प्रतिपादं यगणः तगणः नगणः सगणः भगणः लघुर्गुरुश्चैतद्वृत्तं कलातंत्राख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ९९ ॥

ॐहराय नमः

परशिव जनयसि भव इति भणितः स्थिरमपि चरयासि मृदपदगणितः ॥

सुचरमचरमपि चरमगुणधरः प्रहरसि जगदिदमखिलमिति हरः ॥ १०० ॥

हरत्युपसंहरत्याखिलमिति हरः अत्र च सृष्टिस्थित्युपसंहाराख्यं कार्यकारिण्यो भवमृदहरा-
ख्यास्तिस्रो मूर्तयः परमशिवस्य तत्र रजोगुणेन भवमूर्त्या सत्वगुणेन मृदमूर्त्या प्रथमकार्यं सृष्टि
द्वितीयं चास्तिर्था यथा करोति तथा तमोगुणेन हरमूर्त्या संहाराख्यं तृतीयकार्यमपि करोतीति

ॐ सहस्राक्षाय नमः

अगणितकरचरणशिरोदंष्ट्रोदरयुक्प्रतिभयमाश्रयं
 युगपत्सृष्टिस्थितिलयकारि यदवच्छेदकभेदेन ॥
 क्षेत्रे च सुवर्णाख्ये प्रथितं लिंगे शिव तव यद्रूपं
 बहुविधकर्मज्ञानेन्द्रियपरिपूर्णं तदिति सहस्राक्षः ॥ १०३ ॥

अक्षशब्दः इंद्रियसामान्यपरः । सहस्रशब्दश्चानन्त्यपरः । 'शत सहस्रमयुतामित्याद्यानन्त्यवाच-
 कम् इत्युक्तेः । सहस्राण्यनंतानि अक्षाणि इंद्रियाणि यस्येत्यत्र सहस्रपदप्रयोगादर्थान्तरमपि सूचय-
 न्नाह अगणितेत्यादि अगणितैरसंख्यातैः करचरणशिरोदंष्ट्रोदराद्यवयवैर्युक्तं प्रतिभयं भयकरं 'भयं-
 करं प्रतिभयम्' इत्यमरः । आश्रयंकरं आनंदकारीति यावत् । अत्र हेतुमाह युगपादीति एक-
 कालावच्छेदेन सृष्टिस्थितिलयाख्यानि कार्याणि करोत्याचगति तथा । ननु परस्परविरुद्धानां सृष्टि-
 स्थित्युपसंहारादिकार्यविशेषाणां कथमेककालावच्छेदेनोपपात्तिरित्याशङ्क्य औपाधिकभेदान्न विरोध
 इत्याह यदवच्छेदकभेदेनेति यदिति प्रत्येकं पदं यद्रूपमुपदर्शितरीत्या विविधाश्रयंकरमित्यर्थः ।
 अवच्छेदकभेदेन उपाधिभेदेन क्षेत्रेति यच्च रूपं सुवर्णाभिधे क्षेत्रविशेषे सहस्राक्षेश्वरत्वेन प्राप्तं द्वं
 यद्रूपं बहुविधैरनेकप्रकारैः कर्मैन्द्रियैः ज्ञानेन्द्रियैश्च परिपूर्णं व्याप्तं तद्रूपं तवेति पूर्वत्रान्वयति तथाच
 यद्रूपं श्रुतिस्मृत्यादौ गीयमानमनेकाकार तत्सर्वं त्वद्गीयमवेति भवति सहस्राक्षत्वं परमाशिवस्येत्यर्थः ।
 प्रपंचशरीरकस्य सर्वांतर्यामिणो भगवतः परमाशिवस्य सहस्राक्षादिकं प्रतिपादितं श्रुत्यादिभिः यथा
 'सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः ॥ सर्वव्यापि च भगवास्तस्मात्सर्वगतः शिवः' ॥ 'विश्वतश्च-
 क्षरुत विश्वतोमुखो विश्वतो बाहुरुतविश्वतस्पात् ॥ 'सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्' तथा
 च गीतायामपि भगवद्भजनं 'सर्वतः पाणिपाद तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतः श्रुतिमंछोकं सर्व-
 माधृत्य तिष्ठति' । इदं च आनंदनामकं वृत्तम् । (?) मात्राचतुष्टयपरः ननु मयादिपरः तथा च
 अर्धमात्रागणसहितैः सप्तगणैः प्रतिपादं त्रिंशत्संख्याकाः मात्राः द्वाविंशत्या अष्टभिश्च यतिरित्येत-
 द्दसमानंदनामकं मात्रावृत्तं भवतीत्यर्थः । अत्र षोडशभिरुत्तुर्दशाभिश्च यतिरिति विशेषो द्रष्टव्यः । इदं
 च श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'नमोऽस्तुनीलमीवाय सहस्राक्षाय मीढुपे' इति ॥ १०३ ॥

ॐ सहस्रपदे नमः

जगद्वनार्थमष्टसु धृतासु भूर्तिषु स्मरहर भास्करस्य तव भूर्तिरष्टमी ॥

गणनपपातिगांघ्रिमपविश्वरूपधृक् श्रुतिगदितोऽग्नि शंकर ततः सहस्रपात् ॥ १०४ ॥
 सहस्राणि पादाः किरणाः यस्येति सहस्रपात् । सूर्यात्मक इत्यभिप्रेत्याह जगद्वननेत्यादि
 जगद्रक्षणार्थं शर्वभक्त्राद्यष्टमूर्तिषु त्वया धृताष्टमीय सूर्यमूर्तिरुच्यतेत्यर्थः । अथवा सहस्रशब्दः
 अनंतपरः सहस्राण्यनंताः पादाधरणाः यस्येति तथेत्यभिप्रयोगाह गणनपयेति गणनानामेकत्वादि-

समुधापूररत्नावालसाहिता ।

प्राथम्यतानां यः पंथास्तदतिक्रान्ता ये अंग्रयः पादास्तद्वटितं विश्वरूपं धारयतीति तथा एत-
त्सहस्रक्षपदे व्याख्यातं श्रुतिगदितः 'सहस्राक्षः सहस्रमाद् इत्यादि स्पष्टमन्यत् । प्रभद्रकं वृत्तमिदं
तदुक्तमभियुक्तैः ' भवति नजौ भजौ रसहितौ प्रभद्रकं च ' इति । प्रतिपादं नगणः जगणः
गणः जगणः रगणश्चेतद्वृत्तं प्रभद्रकं भवतीत्यर्थः ॥ १०४ ॥

ॐ अपवर्गप्रदाय नमः

प्रतीकविदहंग्रहो भृतक इत्युपास्तेर्निजा-

द्विधेः शिवसलोकता शिवतदात्मता साहित्या ॥

भवन्ति ससमीपता अमृततात्मविज्ञानतोऽ-

खिलं फलमतो भवेदिति मतोऽपवर्गप्रदः ॥ १०५ ॥

अपवर्गान्सारलोक्यसायुज्यसारूप्यसामीप्यकैवल्यारूपाः पंचविधमुक्तीः प्रददात्युपासकेभ्य इत्य-
पवर्गप्रदः । तत्र पंचविधमुक्तीस्तत्साधनीभूतोपासनानि च प्रदर्शयति प्रतीकविदिति भृतकः
सेवकः निजाद्विधेः स्वस्वाश्रमविहिततत्कर्मोपासनाविधेः । तथा च प्रतीकोपासना अहंग्रहोपा-
सना सेव्यसेवकभावोपासना स्वस्वाश्रमविहितकर्मोपासना चतुष्टयं साधनत्वेनोपन्यस्य तत्फलान्यपि
क्रमेणोपदर्शयति शिवसलोकतेत्यादि । सलोकता सालोक्यं तदात्मता सायुज्यं साहित्या सारूप्यं
समानधर्मितेति यावत् । तथा च तदात्मता च साहित्या चेति द्वंद्वोचरं शिवपदेन षष्ठीतत्पुरुषः ।
ततः शिवसलोकता च शिवतदात्मतासाहित्ये चेति पुनर्द्वंद्वः । एताश्च ससमीपताः सामीप्येन
साहिताः भवंतीत्यन्वयः । शिवसालोक्यं शिवसायुज्यं शिवसारूप्यं शिवसामीप्यं च क्रमेण भवन्ति
फलानीत्यर्थः । अत्र च प्रतीकेष्ववयवेषु वाङ्मनःप्रभृतिषु देवतोपासनं तस्य फलं सालोक्यं
सर्वज्ञत्वसर्वेश्वरत्वाद्यनंतगुणगणके सगुणब्रह्मणि अहमेवेत्युपासनमहंग्रहोपासनं तस्य फलं सायुज्यं
प्रतीकविदहंग्रहाभ्यां विना स्वात्मनः प्रत्यक्त्वेनैश्वर्यविशेषविशिष्टतयोत्कर्षापकर्षपूर्वकमुपासनं
भृतकोपासनं तस्य फलं सारूप्यमेव साहित्येत्युच्यते । तथा च तैत्तिरीयश्रुतिः 'एतासामेवं देवताना
सायुज्यं साहित्यां समानलोकतामाप्नोति' इति कर्मोपासनफलसामीप्यं तथा च माहृकश्रुतिः 'तपः
श्राद्धे ये ह्युपवसंत्यरण्ये शांता विद्वांसो भैक्ष्यं चरंतः सूर्यद्वारेण ते रजः प्रयाति यत्रामृतः स
पुरुषोऽन्यथात्मा ' इति एताश्च कर्मफलभूताः सातिशयाः अनित्याश्चेत्यवगतव्यम् । इत्येवं सगुण-
ब्रह्मोपासनादि फलमुक्त्वा निर्गुणब्रह्मोपासनायाः नित्यनिरतिशयानंदचित्प्रकाशादे परंज्योतिः-
स्वरूपेणावस्थानलक्षणं कैवल्यारूप्यमपवर्गमाह अमृतेति तद्धेतुमाह आत्माविज्ञानत इति । इदमेव
निर्गुणब्रह्मोपासनमित्युच्यते तथा च तैत्तिरीयश्रुतिः 'एवंविद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव
महिमान गत्वादित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते स पितृणामेव महिमानं गत्वा
चंद्रमसः सायुज्यं सलोकतामामोवेतो वे सूर्यांचंद्रमसोर्महिमानी ब्रह्मणो विद्वानभिजयति
तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमाप्नोति' इत्यत्र केवलकर्मणा चंद्रलोकमाप्नोति एवं विद्वानिति विद्वच्छब्दा-

भिहितप्रतीकाद्युपासनात्र यावन्तो देवानामहिमानमित्यनेन सालोक्यादित्रयं ब्रह्मणो विद्वानि-
त्यनेन ब्रह्मज्ञानवांस्तु एतौ कर्मोपासनाप्राप्त्यौ सूर्यचंद्रयोर्महिमानौ सातिशयत्वादिदोषवन्तौ बुद्ध्या-
अभिजयति अभितः पराकरोति तस्मादधिकं निरतिशयिनं ब्रह्मणो महिमानमाप्नोतीत्यर्थः ।
तथोक्तं शक्तिरहस्ये 'आत्मबुद्ध्या प्रतीकेन मातृबुद्ध्याप्यहं धिया ॥ कर्मणा वा भजन्मर्त्यः कैवल्य-
पदमश्नुत' इत्यखिलं फलमितिदर्शितदिशा सालोक्यादिपंचविधमप्यपवर्गफलं परमाशिवादेव भवती-
त्यपवर्गप्रदत्वं परमशिवस्येत्यर्थः । पृथ्वांसंज्ञकं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं 'पृथ्वी जसौ जसौ च्यौ
ग्वनवर्धौ' । तथा च कैदारे 'जसौ जसुयलावसुग्रहयातिश्च पृथ्वी गुरुः' इति । प्रतिपादं जगणः
सर्गणः जगणः सगणः यगणः लघुर्गुक्श्वाष्टाभिर्नवभिश्च यतिरिति पृथ्वीसंज्ञकं वृत्तं भवती-
त्यर्थः ॥ १०५ ॥

ॐ अनंताय नमः

नात्रेति विभो नेदानीमिति नेदं ब्रह्मेति न वाचो यत्र प्रसरंति ॥

नास्त्येव गुणानामंतो न विभूतेः शेषोऽसि धराधृक्तेन त्वमनंतः ॥ १०६ ॥

अंतः परिच्छेदः स च देशतः कालतो वस्तुतश्चेति त्रिविधः स न विद्यते यस्मिन्नित्यनंतः
नात्रेति ब्रह्मेत्यनेनान्वयः । नास्मिन्देशे ब्रह्म नास्मिन्काले ब्रह्म नेदं ब्रह्मेति वाचो यत्र यस्मिन्वि-
षये न प्रसरंति त्रिविधपरिच्छेदशून्य इत्यर्थः । 'नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनाना सर्वव्यापी च
भगवांस्तस्मात्सर्वगतः शिवः न स्त्री पद्मो न पुमान्' इत्यादि । अथवा गुणानां विभूतीनां वा अंतः
अवसानं नाशो वा यस्मिन्न विद्यते नित्यनिरवधिः स्वैश्वर्यगुणवानित्यभिप्रेत्याह नास्त्येव गुणाना-
मिति 'नातोऽस्ति मम दिव्याना विभूतीनां परंतप' इति गीतासु । अथवा जगदुद्धारणार्थमवतीर्णः
आदेशेषो वा अनंत इत्याह शेषोऽपीति स्पष्टमन्यत् । इदं च श्रुतिप्रसिद्धं नाम 'सत्यं ज्ञान-
मनंतं ब्रह्म' इति । मणिमालारूपं वृत्तमिदं तथा च पैगलसूत्रं 'मणिमाला त्यौ त्यौ' । तथा च
वृत्तरत्नाकरे 'त्यौ त्यौ मणिमाला छिन्ना गृहवक्त्रेः' इति चोभयसंमत्वात्प्रतिपादं तगणः यगणः
तगणः यगणश्चेतद्वृत्तं मणिमालारूपं भवतीत्यर्थः । अस्मिन्वृत्ते षड्भिः षड्भिर्यतिरिति ॥ १०६ ॥

ॐ तारकाय नमः

तव पदकमले भजन्तो जनास्तारिता यत्त्वया

भवजलनिधितो महादेव ताराख्यवर्णात्मकः ॥

प्रणवमुपदिशन्दिग्गन्काशिकायां परेतानपि

श्रुतेषु निगदितस्तदन्वर्थनामाभवांस्तारकः ॥ १०७ ॥

तारयत्युपासकान्संसारदिति तारकः । तारयतेर्षुलित्याशयेनाह तव पदकमले इति द्वितीया-
द्विवचनमिदं । भजघातोः सकर्मकत्वाद्भवजलनिधितः संसारतोऽप्यपीति तारकः ।

वयः । यदिति ययेस्माद्धेतोः संसाराब्धेस्तारिताः सर्वेऽप्युपासकाः अतस्त्वं तारक इत्यर्थः । अथवा तार एव तारकः तारयतेः पचाद्यचि स्वार्थे कप्रत्ययः प्रणवात्मक इत्यर्थः । अत एव श्रुतावपि तार इत्येव श्रूयते ' नमस्ताराय नमः शंभवे च ' इति । अथर्वशिरस्यपि 'अथ कस्मादुच्यते तार इति' यद्वा तारः प्रणवस्तत्स्वरूप इत्यभिप्रायेणाह प्रणवमुपदिशन्निति अत एवोक्तम् 'अनिलो मृगनाभिरेणुगन्धिर्हरवामांगकुचोत्तरीयजन्मा ॥ हरते मरणश्रमं जनानामाधिकाशि प्रणवोपदेशकाले , इति । काशिकायां परेतानिति काश्यां मृतिप्राप्तान् । द्विजान्प्रणवोपदेशेन परमगतिं प्रापयंस्तारक इति श्रुतिषु निगदितोऽसीत्यर्थः । तथाचोक्तं जात्रालश्रुतौ ' अत्र हि जन्तोः प्राणेषूत्क्रमणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृती भूत्वा मोक्षी भवति , इति । द्विजशब्दश्चैवार्णिकपरः । अन्येषां प्रणवे अनधिकारात् । अतएव तेषां रामनामोपदेश इति व्यवस्था . ग्रन्थान्तरकारैरेपदर्शिता । प्रणवरामशब्दयोः ब्रह्मैकबोधकत्वाच्छ्रुतौ तारकं ब्रह्मेति तूभयसाधारणमिति । परेतानपीत्यापिना मरणे ज्ञानशून्यानापि जंतून्यादि मोचयासि किमु तर्हि साक्षाद्भजनैकसाधनावधूतकल्मषानुन्मिषद्विधांकुरान्नरवरांस्तथा करोषीत्यत्र किमु वक्तव्यमित्ययमर्थः सूचितः । स्पष्टं शिष्टम् ' लालसाल्यं वृतामिदं तथाच पैंगुलैरुक्तं ' दशवसुविरतिर्नौ रैश्वतुर्भिर्युतौ लालसाव्हयम् ' इति प्रतिपादं नगणः रगणचतुष्टयं च दशभिरष्टभिश्च यतीरत्येतद्वृत्तं लालसाल्यं भवतीत्यर्थः ॥ १०७ ॥

ॐ परमेश्वराय नमः

ग्रामाणां पतयोऽपि सोपपदेश्वरा भुवि भूरिश-
स्तेऽपि स्वाश्रितमात्रपोषणपरास्तथैव दिवौकसः ॥
ईशानामपि चेशितासि निजाश्रिताश्रिततैर्द्वि-
त्सर्वानप्यवसीशतापरमावधिः परमेश्वरः ॥ १०८ ॥

परमश्चासावीश्वरश्चेति कर्मधारयः । नियामकत्वलक्षणे संरक्षकत्वलक्षणे वैश्वरत्वे । परत्वं च नियामकांतगसंभावनत्वविषयत्वमासिलजगत्कर्मकंसंरक्षकत्वं चेत्याशयेनाह ग्रामाणां पतय इत्यादि ग्रामाणां पतयोऽपीत्यपिना नानानगरदेशद्वीपलोकादीनां समुच्चयः । पतयः ईश्वराः सोपपदेश्वराः सावधिकेश्वराः । तथा च ग्रामस्य नगरस्य द्वीपस्य लोकस्य वा नियामकत्वेन ईश्वरत्वाभिमानिनो ये केचित्सर्वेऽपि नियामकातरसंभावनाविषयकृता एवेति तेषां निरवधिकत्वमीश्वरत्वं संभवतीत्युक्त्वा सर्वजनसंरक्षकत्वलक्षणं द्वितीयमपीश्वरत्वं नास्तीत्याह तेऽपीति तेऽपि ग्रामाद्यधिपतयोऽपि स्वाश्रितमात्रपोषणपराः ग्रामादीनामेव पोषणे समर्थाः । नतु सर्वान्योपायितुं यथा एवं च सर्वजनसंरक्षकत्वलक्षणं द्वितीयमीश्वरत्वमपि नैव तेषां संभवतीति भावः । तथैव दिवौकसः देवाद्योऽपि स्वार्गिका एवमेव दर्शिताद्विवैधैश्वर्यशून्या एवेति भावः । एवं च कृतानां देवतैर्यज्मनुष्याणां ' बोधकत्वमेकं सिद्धयति ' इतिन्यायात् । परमाशिवस्यैव तादृशोभयविधमेश्वर्यं संभवतीत्याह ईशानामपीति ईशानां नियामकत्वेन वोपदर्शितानां तत्तदादिग्रामलोकादीनामीशिता निया-

मकः । तथा चार्थतः सर्वेषां नियामक इतिपर्यवसानान्नियामकांतरासंभावनाविषयीभूतेश्वरत्वलक्षणपारमैश्वर्यमायमुक्तं भवति । निजाश्रितेत्यादि निजं स्वमाश्रिताः ये देवतिर्द्धमनुष्यादयस्तदाश्रिताश्च ये पुनस्तानप्याश्रितास्तथा च साक्षात्परं परया सर्वानपि लोकानवासी रक्षसाति सर्वलोकसंरक्षणकर्तृत्वरूपं द्वितीयमपि पारमैश्वर्यमुक्तं भवति अत एवाह ईशतापरमावाधिरिति ईशता ईशानं नियामकत्वं संरक्षत्वं चेत्यन्यदेवतस्य परमावधिर्यदपेक्षया नियामकः संरक्षको वा नास्ति तादृशः परमेश्वर इत्यर्थः । हरिणप्लुताख्यं वृत्तामिदं तदुक्तमभियुक्तैः ' मात्सोजो जमरौ च दांति-शरेषुभिर्हरिणप्लुता ' इति । प्रतिपादं भगणः सगणः जगणद्वयं भगणः रगणश्चाष्टभिः पंचभिश्च यातिरित्येतद्वृत्तं हरिणप्लुताख्यं भवतीत्यर्थः ॥ १०८ ॥ ॥ श्रीसांवे वंदे ॥

अथैतदुत्तरभागः

शिवरहस्यपठितो व्याक्रियते यथा ।

इमानि दिव्यनामानि जप्यंते सर्वदा मया ॥

नामकल्पलतेयं मे सर्वाभीष्टदप्रायिनी ॥

इमानि उपदर्शिताष्टोत्तरसंख्याकानि सर्वदा कालत्रयेऽपि मया विष्णुना ।

नामान्येतानि सुभगे शिवदानि न संशयः ॥

वेदसर्वस्वभूतानि नामान्येतानि वस्तुतः ॥

एतानि यानि नामानि तानि सर्वार्थदान्यतः ॥

जप्यंते सादरं नित्यं मया नियमपूर्वकम् ॥

वेदेषु शिवनामानि श्रेष्ठान्यघहराणि च ॥

संत्यनंतानि सुभगे वेदेषु विविधेष्वपि ॥

विविधशास्त्रात्मकेषु वेदेष्वित्यर्थः ।

अष्टोत्तरसहस्रं तु नाम्नामुपदिशत्पुरा ॥

ततोऽपि सारमुद्धृत्याब्रवीदष्टोत्तरं शतम् ॥

अढभावश्छांदसः ।

मूलम् ।

तानि नामानि जप्यंते मया प्रत्यहमादरात् ॥

इत्युक्त्वा प्राणिपत्यांवां संपूज्य च जनार्दनः ॥

ततो जगाम वैकुण्ठं प्रेरितो जगदंबया ॥

शिवमाराधयती सा गिरिजापि ततः शिवम् ॥

संप्राप्ता शिवरूपं सा भूयः प्राप्ताशिवापि सा ॥

नित्यप्राप्तशिवरूपापि सा शिवा सर्वानपि लोकान्परमशिवाराधनादीन्प्रापायंतुं परमशि-
वमाराधयंती भूयः प्राप्तेवाभूदित्यर्थः ।

अथ शंकरसंहितास्य उत्तरभागो व्याख्यायते

एतदष्टोत्तरशतं नाम्नामाम्नायसंप्रितम् ॥

आम्नायैः वेदैः संप्रितं सम्यग्बोधितं वेदैकसंवेद्यार्थप्रतिपादकमित्यर्थः ।

मूलम् ।

यद्यादिच्छसि देवेशी तदनेनैव यास्यासि ॥

प्राप्त्यसीत्यर्थः ।

श्रीसूतः ।

शंकरस्य मिया गौरी जप्त्वा कालत्रयं सदा ॥

जप्त्वेति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वादिदृढभावः । कालत्रयं सदेत्यत्र सदाशब्दः प्रत्यहपरः ।
प्रत्यहं प्रातर्मध्याह्नसायं कालत्रयेऽपि जापित्वेत्यर्थः ।

मूलम् ।

नारायणोपदेशेन समाधिं परमं गता ॥

समवाप्य शरीरार्थं प्रसादाच्छूलपाणिनः ॥

ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्नर्धनारीश्वरः शिवः ॥

यस्त्रिसंध्य पठेच्छंभोर्नाम्नामष्टोत्तरं शतम् ॥

सर्वाक्लामानवाप्नोति भुक्तिं मुक्तिं च विंदति ॥

शतरुद्रियत्रिरावृत्त्या यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥

तत्फलं प्राप्नुयादेवमेकावृत्त्या पठेन्नरः ॥

शतं रुद्राः प्रतिपाद्यत्वेनास्मिन्निति शतरुद्रः 'नमस्ते रुद्रमन्यव' इत्यनुवाकसमूहः ।
यद्यप्यत्र हिरण्यवाहुप्रमुखाः शताधिका एव प्रतिपाद्यते ब्रह्मांडोत्तरभागे 'षोडशावरणं चक्रं किं त
द्वद्राधिदेवतम्' इत्यध्याये श्रूयते तथापि शताधिकयोजनवत्यापि सागरे 'शतयोजनविस्तीर्णः
सागरः समलंकृतः' इतिवच्छतरुद्रः द्वितीयशताभावमात्रतात्पर्यको द्रष्टव्यः । 'शतरुद्रादियञ्च' इति
तद्धितः । 'नवा एकेनाक्षरेण छंदासि विर्यंति' इति श्रुतेः । एकाक्षराधिक्येऽपि न छंदोभंग
इति छंदोभाष्यवार्तिकराजयोः स्पष्टम् ॥ मूल 'धन्यः स एव लोकेऽस्मिन्नपश्य भक्तिः शिवे भवेत् ॥
समाराध्य सदा साव ब्रह्म विंदति शाश्वतम् ॥ सकृद्वा पूजयेद्विष्णुं यस्तु भक्तिसमान्वितः ॥ कुलकोटिं
समुद्भृत्य स याति परमो गतिम् ॥ बिल्वपत्रैः प्रशरतैर्वा पुष्पैश्च तु उर्षावृत्तैः । तिराक्षरैर्यजेद्देव

जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ नान्नामेषां पशुपतेरेकमेवापवर्गदम् ॥ अन्येषां चैव शिष्टानां फलं वक्तुं
 क ईशते ॥ एकैकमपि चेन्नाम चापवर्गप्रदायकम् ॥ भवेत्किमेतैः सर्वैरपि नामभिः परमशिवमन्त्र-
 माराधयतः पुरुषचौरैरस्य फलं के वावक्तुमीशते समर्था भवंति न केऽपीत्यर्थ इति । इत्येवं परम-
 शिवाष्टोत्तरशतदिव्यामृतनाम्नाम्नाथैकमनागम्यानामनवरतमसंढायमानाभिनवानंदरसनर्भरानुभा-
 विकाननेकमंगिभेदमिच्छामिप्रायविषयीभूतानप्यर्थाननुसंधाय पुनस्तदपर्थवासितांतरालहादवदनेका
 परिमितानंदलीलाविग्रहस्यानादितेजःपुंजात्मकानंतरूपधारिणः परज्योतिषः परमशिवस्यापारवै-
 भवोत्सदमुत्तार्णवतरंगायमाननामरुचिबलपराक्रमातिशयविशेषानशेषेण परिज्ञातुमीशाः ये दधी-
 चिप्रभृतयो महर्षयस्त एव धन्याः प्रकृतार्थाः परमशिवभावैक्यभाजनानि चेत्यन्यापदेशस्तुति-
 व्याजेनाचित्यापरिमितशक्तिप्रतापमावेदयन्पुनः परमशिवमेव प्रस्तौति

जानाति सांव तव धामरुचिं दधीचिर्जानाति ते पदनत्वाग्रचलं दशास्यः ॥

जानाति दौर्वलपराक्रममेव मेरुर्जानंत्यपोषपट्टवाणगतिं पुराणि ॥ ११५ ॥

जानातीति अत्रायमभिसंधिः पुरा हि ब्रह्मणःश्रुतादुत्पन्नः क्षुपाख्यो विष्णुपरायणः कश्चित्क्षत्रियः
 दधीचिरिति कश्चिद्ब्रह्मर्षिः परमशिवमकाग्रगण्यस्तथोश्च परस्परं क्षत्रियो वरिष्ठो ब्राह्मणो वेति चिरं
 विवादे संवृत्ते विष्णुपरायणः सर्वैर्लङ्कष्वलपराक्रमातिशयवानहमेको वरिष्ठो नान्य इत्यभिमन्यमानं
 क्षुपाख्यं राजानं क्रोधारकालोचनो ब्रह्मर्षिस्तद्वाक्यमसहमानो वाममुष्टिना समताडयत् । सोऽपि
 कुलिशेन विप्रर्षिं पुनरपि अताडयदेवं परस्परप्रहारयोस्तयोरंतरतःखिन्नमनाः ब्राह्मणः क्षत्रियेण परा-
 जितः सन्परमशिवाराधनैकबलबन्धाकवरावष्यकायः सन्क्षुपाख्यं राजान वामपादेनाताडयत् ।
 सोऽपि चिरकाल विष्णुमाराध्य तल्लध्वरोऽपि महर्षिं विषयावगुंठितसामर्थ्यावानेवासीदिति स्वय-
 मेव साक्षादनादिपुरुषोविष्णुरात्मीयचक्रायुधप्रभृतीन्धर्मोघात्त्राण्यमोचयत् । तान्यापि दधी
 चिप्रयुक्तपरमशिवनामार्कितैः कुशमयैः शरैः स्तब्धवीर्याप्यकचित्कराण्येवामवजित्यालोच्य पर-
 मशिवनाममजनवलप्रभावलक्ष्यमिदं सामर्थ्यमनन्यलभ्यमेवेत्याशंस्य परमशिवमजनैकपरायणदधी
 ध्यास्थं ब्रह्मर्षिमेव पुनरपि अनुससारेत्यादिकमशेषेण प्रपंचितं लंघे ' ब्रह्मपुत्रो महातेजा राजा
 क्षुप इति स्मृतः ॥ अभून्मित्र दधीचस्य मुनीन्द्रस्य सुरेश्वरः ॥ चिरंतनः प्रसंगाद्दे वादः क्षुपदधी-
 चयोः ॥ अभवत्क्षत्रियःश्रेष्ठो विप्र एवेति मुमत्तः ॥ अष्टानामपि लोकानां वपुर्धारयते नृप' इत्यादिना
 ' जगाम भगवान्विष्णुः प्राणित्य महामुनिम् ॥ क्षुपो दुःखातुरो भूत्वा संपूज्य च मुनीश्वरम् ॥
 दधीचिमाभिवयाशु प्रार्थयामास विबलम् ॥' इत्यंतेन तथा । ' दशास्यो नाम रावणः समामनिर्जि-
 तारिलसुरासुरौषधलमपि कदाचिच्छैलासाचल गच्छंस्तन्वगतिक पुष्पकमवलोक्ष्य किमेतदित्या-
 श्रयं कथमकाडनिष्प्रभमिदं पुष्पकमित्यंतश्चितपानस्तद्वसरप्रातनदिकेश्वरपुरोद्गतं ' निवर्तस्व
 दशप्रिव शैले क्रीडति शकर' इत्यादिवाक्यमाकर्णयन्मार्पताग्रनयनः पुष्पकाद्वरुह कोऽयं शकर
 इत्याभौटयन्मुनाभ्यां केशसाभीपदुत्तोलयामास । ततश्च भगवान्परमशिवस्तत्कृतं दौष्टचमवलोक्ष्य
 प्रहसन्त्यादांगुष्ठमूलेन पर्वतातस्तं संपीड्य पुनश्चिरकाल सामभिर्विचिषेः स्तांसेः स्तुतः सन्पुनर्माचषामा-

सैव्यादिकं प्रतिपादितं रामायणे उत्तरकाण्डे 'अथापश्यद्दशग्रीवो रौक्ममावरणं तदा ॥ गभास्तिजाल-
संवीतं द्वितीयमिव भास्करम् ।' इत्यादिना 'संवत्सरसहस्रं तु स्तुवतो रक्षसो गतम् ॥ ततः प्रीतो
महादेवः शैलाग्रे विधितस्तदा ॥ मुक्त्वा तस्य भुजानराजा प्राह वाक्यं दशाननम्, इत्येतेन । एवं
विशुन्मालितारकाक्षकमलाक्षसुराधिष्ठितानि, कांचनरौप्यायसानि ब्रह्मदत्तचरलब्धानि यानि पुराणि
तानि च त्रिपुरविजयावसरोन्मुक्तवाणानुसंधानमात्रेणैविकीभूय विप्लष्टानीत्येतत्प्रसिद्धं लैगे । यथा-
ततस्ते सहिता देव्याः प्रणिपत्य जगद्गुरुम् ॥ वरं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीमिमाम् ॥ चरिष्यामो
हि लोकेशप्रसादाच्चजगद्गुरोः ॥ तथा वर्षसहस्रेषु समेष्यामः परस्परम् ॥ एकीभावं गमिष्यांति पुराण्ये-
तानि सानुवु ॥ यदा समानि चैतानि यो हन्याद्भगवांस्तदा ॥ एकेनैवैपुणा देव स नो मृत्युर्भविष्यति ॥
एवमास्त्विति तान्देवः प्रीत्या भासाविशद्विवम्, इत्यादिस्मृतिप्रसिद्धफलकपराशिवस्तुत्यंतरापेक्षया
प्रकृतस्तोत्रस्य फलविशेषं निर्दिशन्पुनर्निर्देशमुखेनेतरापेक्षया उत्कृष्टत्वं दर्शयति

इयं शंभोरष्टोत्तरशतकनामार्थविवृतिर्निजातीयैरष्टोत्तरशतकवृत्तैर्द्विरचिता ॥
फलं नामस्वर्थावगतिपु च भूम्नैव विदितं बहूनां वृत्तानां प्रभितिरधिका यत्र फलति ११६।

इयं शंभोरिति शिवादिपरमेश्वरान्तानि अष्टोत्तरशतसंख्याकानि यानि नामानि तेषां येऽर्थाः नैर्भल्या
दिपारमैश्वर्यातास्तेषां विवृतिर्निजाकीर्वाजातीयैः परस्परभिन्नैरष्टोत्तरशतसंख्याकैर्वृत्तैर्विरचितेत्यन्वयः ।
फलमिति । तच्चन्नाम्नां तत्प्रतिपायार्थविशेषावगतीनां च तच्चच्छ्रितिसमृत्यागमादिपु भूतिशः प्रतिपादि-
तामित्यर्थः । तथा भ्रुतिः—'अपि वा यश्चांडालः शिव इति वाचं वदेत्तेन सह स वसेत्तेन सह संवदेत्तेन
सह भुंजते, इति । 'महापातकविच्छित्यै शिव इत्यक्षरद्वयम् ॥ अलं नमस्क्रियायुक्तो मुक्तये कल्पितो
मनुः, इत्येवमाद्याः स्मृतयः प्रागुपदर्शिता अन्याश्चागमपुराणरमृतिपु पारेपरार्थमवगतव्याः । बहूना-
मिति । शिखरिण्यादिहरिणप्लुतांताष्टोत्तरशतसंख्याकवृत्तानां प्रामितिः परमत्राधिकेत्यर्थः । तथाचो-
त्तरसाधारणासिद्धफलपेक्षयात्रवृत्तविशेषाविज्ञानस्यैवाधिकफलत्वोचया परमाशिवमजनैकतत्पराणां स्व-
भावत एव तत्स्तोत्रादौ प्रवृत्तिसंभवेऽप्यस्यां स्तुतौ लौकिकालौकिकसाधारणात्तिलविद्वहोक्तप्रवृ-
त्तिविषयत्वव्यंजनेन सर्वोत्कृष्टत्वमेतत्स्तोत्रस्येत्यर्थः ॥ ११६ ॥

एवं स्तोत्रोत्कर्षमुक्त्वा तच्छर्तृनामोक्तिपूर्वकं 'नाम्नामष्टशतं निरुच्य जनुषःसाफल्यमीह तमा-
म्' इति प्रागुपक्रांतमुपसंहरति

इति काशिनियासिसामिचित्यक्रतुकृद्भास्कररायभारती ॥
ननुपः सफलत्वसिद्धये शिवनामाष्टशतं व्यवर्षीत् ॥ ११७ ॥

भामिचित्येन सहितं क्रतुं करोतीति सामिचित्यक्रतुकृत्काशिनियासी चासौ स चेति तथा
भास्यंतमेकं पदं वा भारतीति कर्तुरूपनाम भास्कररायस्य भारती वाणीति वायं । सेव प्रथकव्रीति
यावत् । उपवर्षीद्गणोतेभ्यंपृष्टायद्लौकिकं दुष्टि रूपम् ॥ अत्र वृत्तं प्रथमचरण औपचंद्रसिद्धयो-
त्तरत्रये वेताडीयस्य अतएव काशीतिवदस्य स्वतः पाठः छत्रोत्तरोधात्कावेत्तमयानिदेः ।

‘मधुस्रवगुह्यचिपाठान्वितम्’ इतिवाग्भट्टेन च सप्तमिश्यलवोपहेतेति भोजराजेन इतिपदेन क्रोडि-
लानितिकालिदासेनान्यैश्च बहुशः प्रयुक्तवात् । ‘छंदोव्याकरणयोर्विरोधे छंदो बलीय’ इत्यर्थस्य
‘इत्यादिपूरण’ इति सूत्रे वार्तिकराजमप्यराजयोः समर्थनात् । ‘ड्यापोः संज्ञाछंदसोर्बहुलम्’ इति
सुत्रात् ‘बाहुलको ऽहस्व’ इत्यप्याहुरिति सर्वं शिवम् ॥ ११७ ॥

श्रीमच्छंकरसंहिताशिवरहस्यादिप्रसिद्धात्मना नाम्नामष्टशतस्य षोडशशतश्लोक्या निसर्के
व्यधात् ॥ श्रीभारत्युपनामभास्करकृती ता विस्तराद्दुस्तरां व्याचख्यौ पटु व्यंकटाचलपतिः काशी-
पतिप्रतिभे ॥१॥ शिवनामकल्पवल्या भास्करकविरालवालमावाहृत ॥ तद्व्येकटाचलसुधीः सुधाभिरा-
पूरयामास इतिश्रीवैकटाचलसूरिप्रणीतः शिवकल्पलतालवालसुधापूरः समाप्तोऽभूत् ॥